

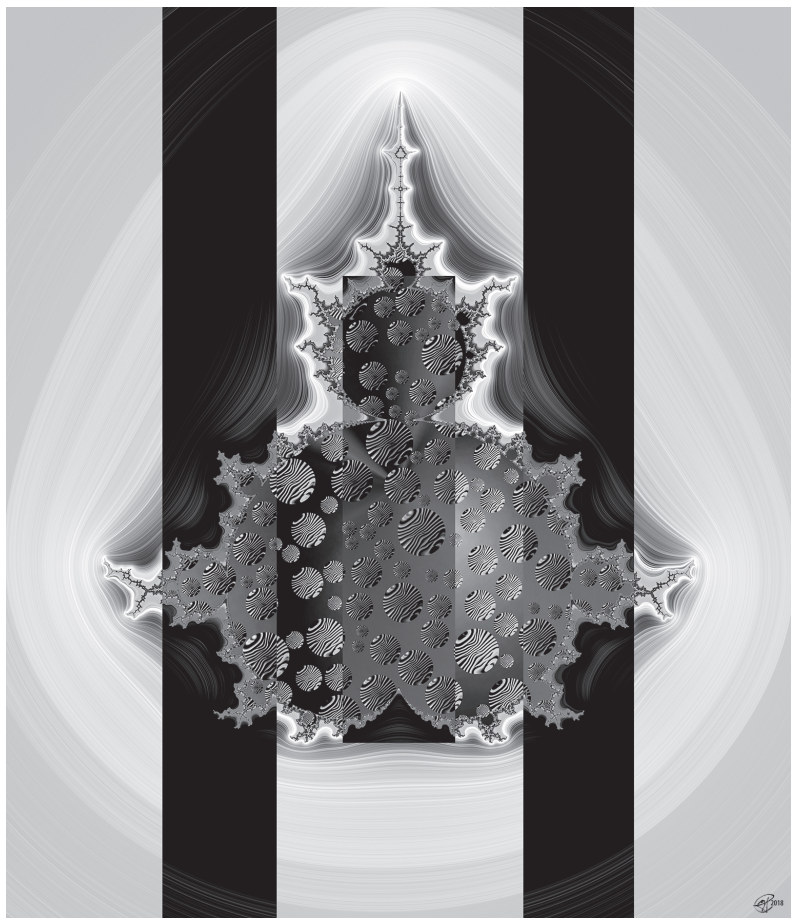
2018. 3.

NEGYVENHATODIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Metamorfózis 15.

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

1.

Sík Sándor Budapesten született 1889. január 20-án. Gyermekkorát Gödöllőn töltötte, innen járt be a pesti piarista gimnáziumba. A negyedik osztály elvégzése után felvételt nyert a rendbe. Újoncévét Vácott töltötte, majd tanulmányait a rend kecskeméti gimnáziumában végezte, és itt érettségizett 1906-ban. Teológiai és bölcsészeti tanulmányait Pesten folytatta, ahol magyar–latin–görög tanári diplomát szerzett. Teológiát és filozófiát Schütz Antaltól tanult, akivel barátságot kötött. (Sík Sándor gyermekkoráról részletesebben: RÓNAY László: *Sík Sándor*, Budapest, Balassi Kiadó, 2000, 7–9.) Együtt írták híres imakönyvüket, a „Sík–Schützöt”. 1910-től a váci, majd a budapesti piarista gimnáziumban tanított 18 évig. 1911-ben Münchenben ismerkedett meg a cserkészettel, és hazatérve a magyar cserkészlet megalapítója lett. Az I. világháborúban tábori lelkész volt Péterváradon. A Szent István Akadémia 1919-ben, a Kisfaludy Társaság 1923-ban választotta tagjává. 1929-ben tanárrá nevezték ki a szegedi egyetem második irodalmi tanszékére. Itt legkedvesebb tanítványa Radnóti Miklós lett. 1945–47-ben a Köznevelési Tanács ügyvezető alelnöke. 1946-ban főszerkesztésében újra megjelent a *Vigilia*. 1947-től a magyar piarista rendtartomány főnöke. 1948-ban Kossuth-díjat kapott. 1946–49-ben az MTA levelező tagja. 1961-ben aranymiséjére komponálta Kodály Zoltán *Sík Sándor Te Deuma* című művét.

Életében megjelent verseskötetei: *Szembe a Nappal* (1910 – kritikáját lásd KARINTHY Frigyes: *Sík Sándor, Szembe a Nappal*, Nyugat 1911/4, 314–316), *A belülválók mécsze* (1912); *Sík Sándor költeményei* (1916); *Maradék magyarok!* (1919); *Csend* (1924); *Sarlósboldogasszony* (1928 – a kötetnyitó vers elemzését lásd Cs. VARGA István: *Sarlósboldogasszony*, in *Szent művészet II. Tanulmányok költészetünk szakrális vonulatából*, Székesfehérvár, Magyarországért, Édes Hazánkért Kiadó, 2005, 183–199); *Fekete kenyér* (1932); *Magányos virrasztó* (1936); *Az Isten fiatal!* (1940); *Sík Sándor összes versei 1910–1940*; *Gyözöd-e még?* (1945); *Tizenkét csillagú korona. Versek a Boldogságos Szűz Máriáról* (1947), *Őszi fecske. Versek* (1959). Utolsó kötetének összeállítását végezte, amikor 1963. szeptember 28-án elhunyt. E kötetben a végső simítást rendtársai végezték el, és *Áldás* címen adta ki a Szent István Társulat 1963-ban (Sík Sándor: *Áldás. Versek*, Budapest, Szent István Társulat, 1963, 5).

Sík Sándor eszerint életében 14 verseskötetet állított össze. Ez óriási teljesítmény, ha figyelembe vesszük, hogy mily sok más irányú munkát is végzett. Sík Sándor halálával neve és költészete nem merült feledésbe. Már 1969-ben megjelent egy válogatás *A kettős végtelen* címen két kötetben, Rónay György bevezetésével (*A kettős végtelen. Sík Sándor válogatott munkái*, I–II, KARDOS Klára közreműködésével szerk., bev. RÓNAY György, Budapest, Ecclesia, 1969).

Rónay György *Sík Sándor* című bevezetéséből érdemes néhány tanulságos megállapítást idézni. Az induló Sík Sándorról ezt írja: „Fiatal volt, lelkes és magabiztos, tele mozgalmi lendülettel, egy nagy egyéniség szuggesztív atmoszférájában; és Prohászktól nem egyedül azt tanulta meg életre szóló leckéül, hogy »ne rontsa ketté

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

Isten adta részét, – Az élő életet«, hanem »Istent és embert akarja egészen«, a kettőt együtt, és sohasem egymás ellenére” (I. köt. 11–12). A fiatal Sík eme szellemiségének változásáról így tudósít: „A *Szembe a Nappal* után két esztendővel *A belülvalók mécsé* (már a címe is jelzi) egész magatartásában pontosan az ellenkezője az első kötetnek. [...] Aki az imént még világot akart hódítani, glóbuszt megmozgatni, földet sarkaiból kifordítani, most köpenyével eltakarja a szemét, magába vonul, remeteségbe, sivatagba; eddig vakmerőn a napba nézett, most meggyújtja »a belülvalók mécsét«” (I, 16).

Ezt követte 1976-ban a Sík Sándor *Összegyűjtött versei* című kötet Jelenits István gondozásában (*Sík Sándor Összegyűjtött versei*, sajtó alá rendezte JELENITS István, Budapest, Szent István Társulat, 1976). Jelenits egyfelől hangsúlyozza, hogy Sík Sándor költészete sokak számára ma is élő: „Sík Sándor verseinek összegyűjtése félig irodalomtörténeti föladat, hiszen egy több mint tíz éve halott költő hagyatékáról van szó, akinek első kötete Babitsé után egy évvel jelent meg, s akinek költői indulása a Nyugat alapítása idejére esik. Ugyanakkor – személyes okok és sajátos történelmi körülmények egybejárásában – Sík Sándor költői életműve sokak számára elevenebb, mint a klasszikussá vált költő-kortársaié” (JELENITS, 925). Másfelől szükségesnek tartja kimondani azt a tényt is, „hogyan ezek fölött a versek fölött nem múlt el nyomtalanul az a jó fél évszázad, amely életünket, gondolkodásmódunkat, ízlésünket, sőt kereszténységünket is oly alaposan át- meg átformálta” (JELENITS, 927). A mai olvasónak, aki hitében már bizonytalankodik, ez a hitbeli bizonyosság menthetetlenül idegenszerű. Hadd idézzek egyetlen példát, nem is a fiatalkori versekből, hanem az 1955-ből való, az *Emberség* címűből. Ennek emlékezetesen szép két sora a záró versszak kezdete: „Nincs szánva szemednek a holnap: / Ott légy igaz ember, ahol vagy.”

Ez „tisztá beszéd” a líra mindenkori mértéke szerint is, mint az ezüstpénz: cseng, ha márványhoz ütöm, fénylik, ha beleharapok. Sajnos a versnek nincs vége, s a szakasz így folytatódik: „Most tedd, amit adatik tenned: / Az Isten rügyezik bened.” Ezt a két sort kegyetlen és kegyeletlen volna boncolgatni, de letakarni sem kell, mert nem egy költő gyengeségének, inkább egy költői magatartás korszerűtlenségének jele s bizonyítéka” (JELENITS, 928).

Baróti Dezső 1988-ban publikált *Sík Sándor* című monográfiájában kiemeli, hogy a „hazafias költő” szerepét elvárták Sík Sándortól, ezért „a harmincas évekig számítható első periódusában gyakoriak az ilyen versek” (BARÓTI Dezső: *Sík Sándor*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 31), és ezek „avultak el.” Retorikus hangja mégsem volt annyira egyhangú. Tóth Árpád elismerően méltatta, „amikor verseinek Berzsenyire emlékeztető hevét emlegette.” Sík Sándor ugyanis tudatosan vállalta Vörösmarty patrióta költészetét, a magyar romantika reménykedő morálját, s az ebben gyökerező lírai retorikát. Azt is észre kell vennünk azonban, hogy ezen hazafias pártosz mellett „a késői Adynak és a *Húsvét előtt* Babitsának stílusával rokonítható újszerű hangok is feltörnek belőle. Így például az 1919-ben megjelent *Maradék magyarok* című kötete néhány szép darabjában (*Ének minden emberhez, A költő háborús imádsága*)” (BARÓTI, 34). Lassan kezdte megérteni, „hogyan a várt megújulás helyett

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

a régi rend restaurációja következett be, és egyre jobban a csendes műhelymunkák felé fordult” (BARÓTI, 35) – állapítja meg Baróti.

Természetes alkalmat adott Sík Sándor emlékének fölidezésére születésének századik évfordulója: 1989. Szétfeszítené írásom kereteit, ha itt minden megemlékezésről beszámolnék. Ehelyett egy kiadványra hívom fel a figyelmet, ami *Sík Sándor-tanulmányok* címen (BIHARI József közreműködésével szerkesztette FARKAS Péter–NOVÁK László, Szentendre, 1989) öt tanulmányt foglal magában: BARÓTI Dezső: *Sík Sándor patriotizmusa*; JELENITS István: „Középiskolás fokon” – *Sík Sándor és a középiskolai magyartanítás*; MÉSZÁROS István: *Sík Sándor pedagógiája*; RÓNAY László: *Sík Sándor, a költő*; SZIGETI Lajos Sándor: *Találkozás a „kettős végtelen”-ben (Sík Sándor és József Attila)*.

E tanulmányok közül témánk szempontjából Rónay László *Sík Sándor, a költő* című tanulmánya tűnik jelentősnek, különösen ha alcímét is figyelembe vesszük: *A szavak inflációjától a megtalált szóig*. Ez az alcím ugyanis Sík Sándor költői fejlődésére fordítja a figyelmet. Például kiemeli, hogy az első világháború idején „új lírai kifejezésformával” kísérletezik, „apró helyzetdalok, érzésvariációk tűnnek fel a szeretetet, testvériséget, nagy emberi érzéseket megjelenítő versek mellett” (*Sík Sándor-tanulmányok*, 27–28).

A második világháború után kísérletezni kezd a népdallal. 1949-ben írja első mátrai versét. „A Mátra és Pilis, pontosabban: Klotildliget a színtere e kései és fájdalommasra hangolt lírai kiteljesedésének. Ebben a közegben hajol le Sík Sándor az esendő, a magányos, a szenvedő emberhez, s ekkor érzi át igazán nyomorúságát, hiszen ugyanolyannak tudja a saját sorsát, helyzetét is” (*Sík Sándor-tanulmányok*, 33).

Rónay László két hiánypótló összefoglalásában még árnyaltabban mutatta be Sík Sándor költészetét. A 2002-ben megjelent *Isten nem halt meg* című könyvében így méltatta: „Sík Sándor nem költészettörténeti újdonsággal gazdagította az imádságos hangnemet, életművének egésze azonban a magyar lelkeség történetének magaslati pontja” (RÓNAY László: *Isten nem halt meg. A huszadik századi magyar spirituális líra*, Budapest, Szent István Társulat, 2002, 38). A 2008-ban napvilágot látott *Leletmentés* című kötetében markánsan mutatott rá arra, hogy Sík Sándor életében és költészetében voltak megtorpanások, krízisek és újrakezdések. Például idézi *Éjszaka 1943-ban* című versét. De mit tegyen a férfiú, / Kinek törvénye: tenni, / Ki profétálni küldetett, / És nem hallgatja senki, / És két halál feni rá fogát, / A kinti és a benti” (*Leletmentés. Katolikus költők a 20. században*, Budapest, Szent István Társulat, 2008, 100).

2.

A fenti kritikai áttekintésből úgy tűnik, hogy Sík Sándor költői terméséből utolsó kötetének, az *Áldásnak* a versei a legsajátosabbak, a legeredetibbek. Lukács Lászlónak a Sík Sándor *Virraszatok! Versek és prózai írások az ifjúsághoz* című könyvéhez írt bevezetésében (szerkesztette és válogatta RÓNAY László, bev. LUKÁCS

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

László, Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2012) a költő utolsó éveinek költészetét így értékelte: „Költészete ezekben az években teljeseedik ki, és jutott el valóban klasszikus magaslatokra. Lírájának elemzői joggal hasonlítják Arany János Őszikéihez e korszakának legjobb verseit” (19).

Írásomban azt kívánom bemutatni, hogyan épül fel, és milyen verseket tartalmaz az *Áldás* című kötet. A kiadó, a Szent István Társulat előszavában így tudósított a kötet összeállításáról és megjelenéséről: „Mikor az elmúlt nyár végén Sík Sándort a kötet összeállítására felkértük, nem gondoltuk, hogy karácsonyra már csak posztumusz kötetet tehetünk a költő tisztelőinek asztalára. Bár akkor már súlyos beteg volt, készségesen vállalta a kötet összeválogatásának feladatát, és az lényegében még az ő munkája. Munkatársaira, akik segítségére voltak, jórészt már csak a gyakorlati teendők elvégzése maradt, és igyekeztek mindenben az ő kívánságainak megfelelően eljárni” (5). Az *Áldás* tehát 1963 decemberében jelent meg. Tartalmát pedig így körvonalazta a kiadó: „Sík Sándor költői hagyatékát nyújtjuk át ebben a kötetben az olvasónak. A magyar katolikus költészet nagy halottjának elsősorban azokat a verseit tartalmazza, amelyeket az *Őszi fecske* megjelenése óta írt. Benne vannak továbbá azok az 1948 és 1958 között írott versek, amelyek az *Őszi fecske* válogatásában nem szerepeltek, továbbá a *Keresztút*-ciklus, amelynek tizennégy stációjából mindössze néhány jelent meg eddig nyomtatásban” (5). Az előszó utolsó bekezdésében így indokolja meg a kiadó a kötet *Áldás* címét: „Az *Áldás* így befejezése, záróköve lett egy páratlanul gazdag költői életműnek. A költő, akinek személyében társulatunk is egyik vezető tagját veszítette el, nincs többé közöttünk. De műve tovább él mindazok szívében, akik szeretik a verset, és akiknek számára Sík Sándor írásai egyszerre sugározták a szépséget és lelki gazdagságot. Utolsó »áldását« a síron túlról megilletődött szeretettel közvetítjük az olvasóhoz. 1963. december.”

A kötet felépítése tehát a következő: *A kiadó előszava* (5–6). Majd a 7. oldalon a mottó az *Örökösök* című versből:

[...] de én kilépek rozsdás keretemből,
S szürkülő kezemmel, nem szürkült szívemből
Áldást intek a sietők után,
Atyai áldást –, a történelemből.

Ezt követi a törzssanyag *Új versek* (1959–1963) címen, 42 vers (9–74); utána következik a *Keresztút* (1950–1952) 14 stációja (75–116), végül pedig *Versek* (1948–1958) címen 50 költemény (117–203). A kötetet a mutatók, a tartalom és a versek címe betűrendbe szedve zárja le (211–214).

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

3.

A továbbiakban azzal a 42 darab új verssel foglalkozom, amelyeket 1959 és 1963 között írt: ebből 13-at 1959-ben, 12-t 1960-ban, 6-ot 1961-ben, 10-et pedig 1962-ben, és egyet életének utolsó évében, amikor már súlyos betegséggel küszködött. E versek témája az ember, azaz a költő és a természet, mégpedig többnyire a természet-fölöttihez, azaz Istenhez való viszonyukban. Ritka az olyan vers, amelynek tárgya ne maga a költő lenne, de akad ilyen is, például a *Szitálnak a szélben* című versben a természet, amely a ciklus 13. darabja:

Szitálnak a szélben hulló levelek,
A fák koszorúja lassan lepereg.

Hajlong az ág is a szélben alá:
A hullást, a hullást lassítaná.

Lenn járdakövön a sárga levél
Még zizzen egyet, mielőtt elalél,

Még egyet, utolsót, fölfelé,
Az ághoz, az ághoz, amely az övé.

Precíz és tömör realista vers az ősz kezdetéről, amikor a fák levelei sárgulni kezdenek, és a feltámadó szél hatására hullani. Mindez városban történik, mert a levelek járdakőre esnek. A költő megszemélyesíti a fát és leveleit. Fa az anya, a levelek pedig a gyermekei. A vers elején a fa utánanyúl távozó gyermekének, marasztalni akarja. De nem tudja megakadályozni, hogy a járdára ne kerüljön. De a járdára hullt levél is zizzen még egyet, egy utolsót, hogy az ághoz, az anyai ölbe visszaugorjon. De a „még egyet, utolsót” kitétel egyértelműen sejteti, hogy kísérlete hiábavaló. Telitalálat a vers, mondhatnám, a falevél miniatűr tragédiája. A költő egyetlen szerény stíluseszközt alkalmaz: az ismétlést, de azt igen hatékonyan: *a hullást, a hullást* ismétlés az áganya erőlködését fokozza, az *egyed, a még egyed* a levélét, hogy visszatérjen *az ághoz, az ághoz*.

Az *Esik eső* című vers, amely a 8. a ciklusban, a természet, az emberek – Mari néni meg Juskó bácsi – és Szent Péter viszonyát ábrázolja:

Bagolyirtás, Bögösrét és Ágasvára.
Esik eső hegyen-völgyön fűre-fára.
El-elhagyja, nekibuzdul, újrakezdi,
Csatornáit hétszer egy nap megereszti.

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

Mezítlábás Mari néni a pitvarban
Gyönyörködik a zuhogó zivatarban.
Minduntalan lelkendezve kiabálja:
Jó kis eső, köt a krumpli valahára.

Joskó bácsi, öreg szlovák, hetven felé,
Eresz alól nézeget a földje felé.
Káromkodni nem szokott, de most nem állja.
Pedig attól föl nem áll a gabonája.

Mennysországban Szent Péternek van a napja.
A csatornát nyitogatja, csukogatja.
Szakállába mondogatja mosolyogva:
Fiacskáim, várjatok a sorotokra.

Míg az előző vers a falevél tragikus sorsáról ad híradást, a mostani az eső sorsfordító szerepére mutat rá a földművesek életében. A Bagolyirtás, Bögösrét és Ágasvára helynevek a Mátrában, ahol Sík Sándor nyaranta pihent. A negyedik versszakból kitetszik, hogy Péter, Pál napja van, június 29-e, amikor a krumpli legjobban igényli az esőt. Az aratási szezon is ekkor kezdődik, ami viszont egyáltalán nem kívánja az esőt, mert az megdönti a gabonát, s ezzel akadályozza az aratást, és ha hosszan tart az esős idő, tönkre is mehet a gabonatermés. Érthető, hogy Joskó bácsi káromkodik, bár „attól föl nem áll a gabonája,” de mást nem tehet. Szent Péter, aki az eső felelőse a mennyben, arra biztatja Joskó bácsit, hogy bízzon, majd elérkezik a száraz idő is, ami az ő gabonájának fog kedvezni. Ne káromkodjon tehát, hanem éppen ellenkezőleg, imádkozzék, hogy az eső szűnjék meg.

Hogy az eső és az ima milyen szorosán kötődött egymáshoz az emberiség életében, a római irodalom története is igazolja: a római költészet olyan verses imádságokkal kezdődik, amelyek az időjárással, az esővel kapcsolatosak (lásd erről: ADAMIK Tamás: *Római irodalom a kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*, Pozsony, Kalligram, 2009, 50–51).

A ciklus 26. darabjának a címe *Köszöntő*, amelyben csak emberek szerepelnek. A költő Sík Sándor köszönti Tomek Vincét, rendtársát és régi barátját 70. születésnapján, aki mint a piarista rend generálisa, Rómában él:

Isteni áldásul Sáros szült Pannoniának.
Áldott Pannoniánk Róma egének adott.
Római celládból áldás vagy Urbi et Orbi.
Annyiak áldását, áldjon a bőkezű ég.

Méltán került ez a vers az *Áldás* című kötetbe, mivel az áldás szó és származé-
kai ötször fordulnak elő a versben. Versformája elégikus disztichon. A műfaji köve-

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

telményeknek megfelelően Sík megemlíti, hogy Tomek Vince Magyarországon született, majd mint piarista szerzetest a piarista rend egyetemes főnökévé, generálisává választották, és a tisztségében áldásos tevékenységet fejt ki Róma és a földkerekség (*Urbi et Orbi*) javára.

4.

Feltételezésem szerint az *Áldás* kötet igazi témája a költő viszonyának alakulása a természethez és Istenhez. Ez az alaptéma szabja meg a kötet nagy szerkezetét. Az első két vers – *Nézz fel a kékbe* és az *Ember maradj* – tartalmazza az életprogramot, a ciklus utolsó két verse – *A rakéta útja* és *A néma miatyánk* – a végeredményt, az elért végső célt. A ciklus mértani közepét négy vers alkotja: az *Üzenet* (20. vers), az *Oroszlán* (21. vers), a *Három és négy között* (22. vers) és a *Ne félj!* (23. vers). Ezek a versek fogalmazzák meg azokat az akadályokat, amelyeket le kellett győznie a költőnek ahhoz, hogy az utolsó két versben megfogalmazott célt elérje.

Most pedig nézzük meg sorjában ezeket a költeményeket! A ciklus bevezető verse a *Nézz fel a kékbe* 1959-ben keletkezett, rövid, mindössze két versszakból áll:

Lezárom a könyvet, letörlöm a tollat,
Még nedves a lap, de a munka kész.
Keresztet a könyvre, a szívre, a szájra:
Ez a pont, ez a csend, ez a teljesedés.
A munka, a munka, a munka egész!

S most nézz fel a kékbe: még nem vagy a túlél,
De itt sem egészen a rőt nap alatt!
Nincs fontos a földön és nincsen a napban,
Aminek odatárd szabadult magadat,
Csak az új, csak az új, csak az új feladat! (*Áldás*, 1963, 11)

A két versszak ellentétet alkot egymással. Az első versszak a befejezettség látzatát kelti. Azzal a kijelentéssel kezdődik, hogy a költő most fejezi be az előző könyv utolsó lapját, még meg sem száradt a tinta rajta, de kész a mű. Hálából keresztet vet, és háromszor is megismétli, hogy a munka egész, azaz van eleje, közepe és vége. Ezután így szólítja meg önmagát: „S most nézz fel a kékbe”. Ez a felszólítás ráébreszti, hogy még él: „még nem vagy a túlél”, de itt sincs már egészen, mert hát öreg már: nincs már olyan fontos e világon, aminek átadhatná kötöttségektől felszabadult önmagát. Erre jön a csattanós befejezés, az első versszak háromszoros ismétlésének cáfolataként: „Csak az új, csak az új, csak az új feladat!” A vers ellentétes felépítésével, és „csak az új” háromszoros megismétlésével azt sugallja, hogy előző kötetének, az *Őszi fecskének* befejezése után rögtön elhatározta, hogy elkezd egy újabb kötet írását, az *Áldást*.

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

Az *Ember maradj* című második verset egy év elmúltával, 1960 nyarán írta:

Nyár van megint.
Arcon legyint
Friss napsugár:
Gyerünk, gyerünk, heverni kár!

Nem tudhatod,
Hogy hány napod
Van mérve még.
Biztos csak egy: nem lesz elég.

Mikor kapod
Végső napod,
Nincs tudni agy.
Fontos csak egy: ember maradj!

Mígnem kinő
Belőled ő,
Ki egy veled,
Aki embernél emberebb. (*Áldás*, 1963, 12)

Már egy éve dolgozik az első versben említett új feladaton, de nincs megalégedve a munkavégzés tempójával, ezért a második versben biztatja, sürgeti önmagát: „heverni kár! henyélni kár”, hiszen „Nem tudhatod, / Hogy hány napod / Van mérve még [...] Fontos csak egy: ember maradj!” Az utolsó versszakban azt is elárulja, milyennek képzelet az embert, amilyennek *maradni* akar: „Aki embernél emberebb.” A tökéletes ember, az embernél emberebb ember kialakításának nagy munkája, amely ki van rá szabva, lassabban halad a kelleténél. Pedig az idő sürgeti, hiszen nem tudhatja, mikor érkezik el utolsó napja.

A ciklus mértani közepébe helyezett *Üzenet* (20), *Oroszlán* (21), *Három és négy között* (22) és *Ne félj!* (23) című versekből az is kiderül, mi akadályozza, zavarja és késlelteti a költőben a tökéletes ember kimunkálását. Az 1962-ben keletkezett *Üzenet* című versből egyértelmű, hogy Sík Sándort kétségek gyöttrik:

Embernyi ember vagytok-e?
Embernyomokat hagytok-e?

Csak kérdezek, kérdezgetek,
De halvány hansom reszketeg.
[...]

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

Uram, te légy irgalmasom,
Mikor fejemre olvasom,

Mit mond nekem, s rólam neked
Az űrből hulló üzenet. (Áldás, 1963, 36)

A szintén 1962-es keletkezésű *Oroszlán* című versében, amelynek ajánlása: *Az atom-bomba-kísérletek margójára*, panaszkodik, hogy nem tud aludni:

Éjfél utáni egy óra lehet.
Ne is próbáld, aludni nem lehet.
[...]
„Oroszlán bömböl” – mondod bosszúsan
S tudod, hogy álmod végképp odavan.
[...]
Őrült oroszlán – vagy örült vonat
Fertőzteti az állomásokat!

Őrült emberek szabadulnak el!
Ébredjetek, valamit tenni kell!

Kiáltanék, de úgylis hasztalan:
Mindenki alszik, ébren egymagam. [...] (Áldás, 1963, 38–39)

A *Három és négy között* című költemény pedig arról tanúskodik, hogy már két évvel korábban (1960) sem tudott aludni, borzalmas rémképek rémisztették:

Éjjel van, három és négy között az óra,
Ilyenkor indul el csatangolóra
Az ördög, elnyelni lelkeket keresvén.
(Aludjon ilyenkor, aki jó keresztény!)

Pokoli setéség. Fele földkorongra
Ráült az árnyék-szemfedő szorongva.
Végasztalanul virraszt a sötétben
A földgömb félig, a lelkem egészen.

S már kúsznak elő az odúkból az undok
Varasbéka testű, bagolyszemű gondok,
Jönnek a félelmek, a szívdobogások,
Ablakon, ajtón füledt kopogások. [...] (Áldás, 1963, 40)

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

E kétségek, fájdalmak és rémképek ellen a hit erejével próbál védekezni a *Ne félj!* című versében, amelyet ugyanúgy 1960-ben öntött formába, mint az előbbi költeményt. Azzal vigasztalja magát, hogy Isten a kétellyel, a szenvedéssel, azaz a rosszal is valami jót akar:

[...]

Ne félj a fájdalomtól:
Nem kontár kése koncol,
Próbált sebész az Isten;
Megifjodol, ha boncol.

A bűnt se féld: a pázsit
Gyomot is hajt, ha ázik.
Ravasz művész az Isten:
A rossz is jót csírázik.

[...]

„A kék magasba nézz föl,
Ne kérdd [!], hogy meddig érsz föl.
Egyet pillant az Isten,
És egész lesz a részből.

A halál is csak ennyi:
– Ne félj elébe menni –
Édesapád az Isten,
Röpül eléd, ölelni.” (*Áldás*, 1963, 41–42)

Ez az utolsó versszak sok szenvedés után azt tudatosítja a költőben, hogy el kell fogadni a kikerülhetetlen halált, s ezt akkor tudjuk a legkisebb szenvedéssel elérni, ha Istenre úgy tekintünk mint gyermekét szerető édesapára.

5.

A ciklus utolsó két verse – mint fentebb írtuk – az elért végső célt vagy állapotot írja le. Az utolsó előtti vers, a *Rakéta útja* ezt mondja róla:

Lassan lehajlik pajzstartó kezem,
Nem támadok és nem védekezem.

A tarka-barka vásár véget ért,
Nem nyújtózom már földi dolgokért.

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

Nem fürkészem és nem hívogatom
A sorsomat sem. Jöjjön, fogadom.

Emberkéz után sem nyújtok kezet,
Minden lépésem hozzájuk vezet.

És rajtuk, bennük ahhoz, ami Más,
Minden ember jelkép és látomás.

Nem is én megyek, csak úgy visz a *van*,
S én alázattal vitetem magam,

Merre rakétám útja rendelé,
Az űrön túli tengerek felé. (Áldás, 1963, 72)

Az idézett vers értelezésével kapcsolatban nem lesz haszontalan idézni Joannes Saresberiensis értelmezési modelljét: „Eszertint minden megnyilatkozásban és műben három dolgot kell vizsgálni: a *rest* (a dolgot), a *dictiót* (a nyelvi formát) és a *dicibilét* (a jelentést). A *res* a dolog, amiről állítunk valamit, a *dictio* a nyelvi forma, amivel állítunk valamit e dologról, és végül a *dicibile* az, amit állítunk a dologról. Egy adott mű elemzésekor fontos megvizsgálni azt, hogy e három tényező összhangban van-e egymással. Ha ugyanis teljes az összhang közöttük, akkor a vizsgált mű üzenete, szerzőjének szándéka könnyen kideríthető. Ha viszont e három tényező valamelyike elüt a másik kettőtől, ott az első olvasatban helyesnek tűnő értelmezéssel probléma van, aminek gondosabban utána kell járni, hogy a szerző igazi (rejtett) szándékát kideríthessük.” (Idézi ADAMIK, 2009, 20)

Úgy látszik, Sík Sándornak, amikor a *Rakéta útja* című versét írta, leszámolt már a földi étellel. Nem ő cselekszik már, hanem testi állapota. A vers elején ki mondja: „A tarka-barka vásár véget ért, / Nem nyújtózom már földi dolgokért.” A vers közepén pedig ezt a megállapítást teszi: „Emberkéz után sem nyújtok kezet, / Minden lépésem hozzájuk vezet. / És rajtuk, bennük ahhoz, ami Más, / Minden ember jelkép és látomás. / Nem is én megyek, csak úgy visz a *van*.” Nem akar az emberekhez közeledni sem, de mégis folyton hozzájuk fordul: „És rajtuk, bennük ahhoz, ami Más.” Mivel a költő a ’más’ általánosító népmást nagybetűvel írja, ezért feltételezhetjük, hogy ezt a Mást Istenre érti. Ezt támogatja a vers folytatásával: „Minden ember jelkép és látomás. / Nem is én megyek, csak úgy visz a *van*.” A ’van’ létigét dőlt betűvel írja, s ezzel feltehetőleg arra utal, hogy a *van* arra utal, aki van, aki örök jelenben szemléli a dolgokat, azaz Istenre, aki a Kivonulás könyvében ezt mondta önmagáról: „Én vagyok, aki vagyok” (3, 14). Ezek után az olvasó azt várna, hogy a vers végén a költő Istenhez jut el, azonban Sík Sándor nem mondja ki Isten

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

nevét, hanem így fejezi be a verset: „S én alázattal vitetem magam, / Merre rakétám útja rendelé, / Az űrön túli tengerek felé.” Végül is a költő kétségben hagy bennünket afelől, hová is röpíti a rakétája, mert az űrön túli tengerek felé-kitétel az olvasó számára nem feltétlenül Istent jelenti.

Ugyanezt a kétséges állapotot festi a költő a ciklus utolsó versében, az 1963-ban született *A néma Miatyánk*ban, csak itt nem a mozgás, hanem a mondás, a közlés szempontjából. Egy utolsó imát szeretne mondani, meg akarja énekelni Istent egy utolsó Miatyánkkal, de alighogy elkezdi, kitör belőle a kétség:

Hozzád, Veled, Neked,
Mondani egy utolsó éneket,
Imában ömleni Eléd,
Legutolsó, de hűséges cseléd...!
De jaj! ha nem igaz!
Szobám csupa por,
Kertem csupa gaz,
Csupa lelógó tört faág,
A templom messze, a könyv nehéz,
Ólomcsizmában toporog az ész.
És mégis, mégis, Ő van itt,
Immár tőlem el nem veszik.
Nap nap után, éj éj után
Én Téged hívlak, Miatyánk. [...]

Am e csöppnyi bizakodás után ismét el elfogja a kétség, mely elrontja az imádkozás örömét: azt veszi észre: nem tud már odafigyelni Istenre:

De mire jó
Egy lámpástalan rádió?
Hogyan szólítsam az ég Urát
Egy siketnéma Miatyánkon át,
Ha szói közül minden második
Alattomosan elrejtőzködik!
Bénult napokon, izzadt éjeken
Az értelem is értelemtelen,
Értelemtelen és imátalan, –
Magam vagyok, egészen egymagam.

De lehet, hogy még van valami, ami helyette még tudna imádkozni – jut eszébe –, a szentolvasója. Meg is szólítja:

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

De talán mégis volna valami
 Helyettem hinni, vallani,
 Nevemben felimádkozó
 Karikás kis szentolvasó,
 Egyetlen társam aki vagy,
 Karikagyűrűm, el ne hagyj!

De ismét rátör a kétségbeesés, még erőteljesebben: hátha már ő maga hagyta el Istent, szóval, gondolattal és cselekedettel.

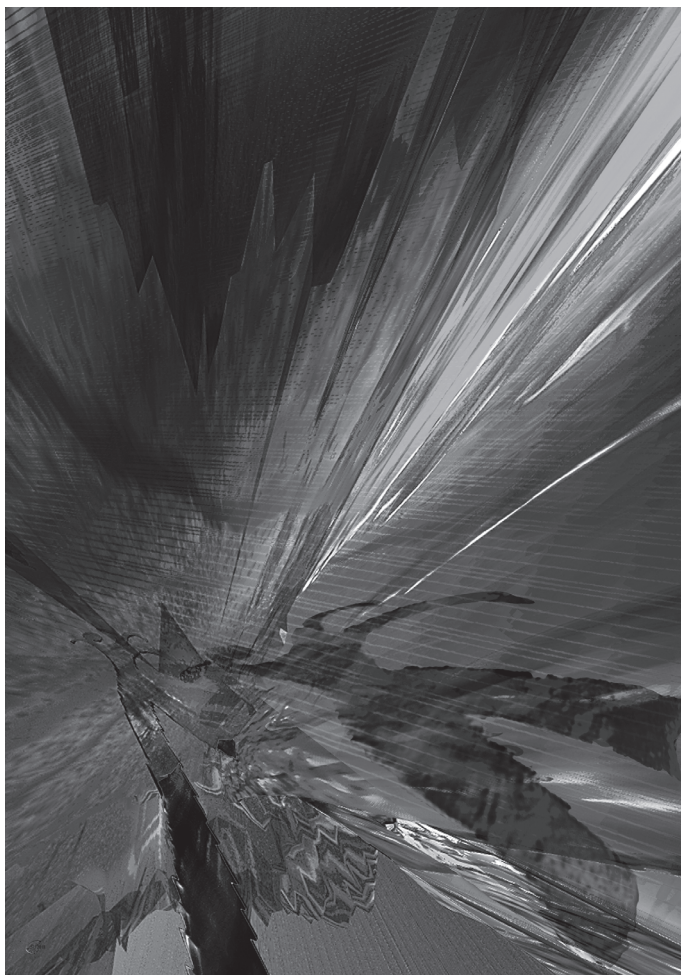
De nem hagytalak-e Téged el én,
 Szómmal, amelyből kialudt a fény?
 Szívemmel, amely csupa seb,
 Elmémme, amely úrnél üresebb?
 S nem hagytam-e el Veled együtt Azt,
 Aki az úr fölött virraszt?
 Mit felelek, hisz nem tudok felelni:
 Mit felelhet a Mindennek a semmi!
 Akarom élni az egész hitet,
 Szeretni, ahogy Isten szeret,
 És bízni, bízni akarok,
 Abban, amit a Krisztus hozott.
 Nem érzem, nem is gondolom,
 De akarom, akarom, akarom.
 Pilisliget, 1963. augusztus 1–5. (Áldás, 1963, 73–74)

Mint fentebb láttuk, Jelenits István azt kifogásolta Sík Sándornak az 1950-es években írt verseiben, hogy túlságosan magabiztosak a hit kérdésében, túlságosan harsányan hirdetik a keresztény ember diadalmas világnézetének igazságát abban a korban, amikor az emberek már kétkednek Isten létében, amikor magukra maradt árvákként csetlenek-botlanak a világban. Ilyen világ és ilyen emberek számára korszerűtlen Sík Sándor egyértelműen megvallott sziklaszilárd hite. Az a kétkedés, az a magára hagyatottság, Adynak az a „mindent kivallani” programja, amelyet Jelenits hiányolt Sík Sándor korábbi verseiben (JELENITS, 1976, 928), tetten érhető az *Áldás* című kötet több versében, de különösen *A néma Miatyánkban*. A költő Sík Sándor olyan már, mint az elromlott rádió: nincs gondolata, nincs szava. Nem tud imádkozni, mert ha imába kezd, máris másra gondol. Imája nem ima már, hanem értelmetlen szóhalmaz. Esze nem Istenen jár, és szavai sem hozzá szólnak. Amit mond „értelemtelen és imátalan”, mert maga van, egészen egymaga, hiszen nem érzi Isten jelenlétét és nem is tudja elgondolni. Ennek ellenére mégis lehet reménye az üdvözülésre – gondolja, mert „akarja” élni a hitet, „akar” bízni Isten szeretetében. Igaz, hogy

ADAMIK TAMÁS: SÍK SÁNDOR ÁLDÁS CÍMŰ KÖTETÉNEK ÚJ VERSEI

nem érzi, és nem is tudja elgondolni már, de akarja. Vagy ahogyan ő maga mondja a vers utolsó két sorában: „Nem érzem, nem is gondolom, / De akarom, akarom, akarom.”

A fentiek fényében azt hiszem, nem téved Pilinszky János, amikor így vélekedik a költő Sík Sándorról: „Nem véletlen, hogy Sík Sándor lírája akkor vált teljessé, amikor a költő és pap már-már leroskadt terhe alatt. Az *Áldás* versei a maguk eszköztelenségében ritka művészi vallomások e kivételes felelősség drámájáról. E kötetével a modern magyar líra a lelkiismeret előtte ismeretlen területét sikerült feltérképeznie.” (PILINSZKY János: *Sík Sándor utolsó kötete. Jegyzetek az Áldásról*, Új Ember, 1964. január 5.)

Madách-illusztráció

CZIGÁNY GYÖRGY: DARAB ÉG A DIKTATÚRA BÖRTÖNE FÖLÖTT

Nagy Miklós papköltő versei, emlékei

Nem a gumibot csapásai, nem a gennyes gyulladás, nem a fogóval kitépett köröm, s nem is az ezeregyszázhuszonöt éjszaka a terror házában és Vácott, csak az a derű számít, amely ezek után átjárta Úny kis templomát, mikor a pléh-csillagos, szomorú falu magasában egyetlen öregasszonynak mondta el a szentbeszédet. Ketten voltak: néni, létezésünk nagykövete és Miklós, a Jézus küldötte pap.

Gyalog bandukoltam hozzá Piliscsabáról Tinnyén át, zsebemben versekkel, új novellával... Még a missziós nővérek krisztinavárosi óvóhelyén barátkoztunk meg ostrom alatt: ő volt az első mesterem.

Szép, szép a novellád – tűnődött Nagy Miklós kézzel írt lapjaim felett –, csak kell bele még egy csavar, fordulat, ami dinamizálja a történetet, valami delejesség...

Még talán élt Kosztolányi és Babits, amikor Miklós megírta nagy költeményét *A paraszt* címen, melyben jelen van a józan, férfias szenvedély, de a gyermeki áhítat is. Valamikor ostrom után olvastam az *Új Ember* hetilapban.

Harang zúg messze. A hegy magasán
Magasban állok. Friss hajnal terül
Az égre. Dús vetések aranyán
Dülőutak nyílaznak. A folyó
Kanyarja csiszolt, remek ezüst.
Pihenni jöttem, szívni egyedül
A fényt, a csöndet, a zsongó magányt.
A csöndbe már harangszó vegyül
És aratók nyüzsögnek mindenütt.
Fölvillanak a suhanó kaszák.
S a falvak duzzadt csomói körül,
Ahol az Isten ereje patakozott,
Mezőikre hajolnak a parasztok.

Ahányszor látom nyári ég alatt,
Új rejtelemként hull a sorsa rám –
Pedig köztük szívtam anyám tejét
S kerengtem zsályás apró udvarán.
Láttam aratni, állni asztagon,
A temetőben s piros lakzóján –
De így még soha, ilyen igazán,
Ily döbbentőn még nem állott élém.
Amint ellepte most itt a határt
Ez Isten keze-mosta hajnalon.
A lelkemen villámként csattan át,
Ami eddig bennem titkon morajlott
S fölgyúlt lelkemmel nézem a Parasztot.

CZIGÁNY GYÖRGY: DARAB ÉG A DIKTATÚRA BÖRTÖNE FÖLÖTT

Szívem megzajlik, zúgni kezd fejem,
Hány millió, szédülten számolom.
Mily mozdulatlan! Mily hűségesen
Tart egy világot: fonnyadt, nyugtalant!
Mint csillognak e roppant Tenyeren
A Tőzsde, Színház, Bank és Parlament,
Acélhidak, a Gyár és Múzeum
S futnak az Express-vonatok.
A tenyerének ráncai között –
Súrolja árnyékát a Végtelen.
S én mi vagyok? Az apró csermelyük,
Akit Krisztus azért fakasztott,
Hogy itassam kedvencét: a Parasztot.

Hány szentet termett, hőst és vértanút!
És hogy zuhog lelkén a Kegyelem.
Bár Bölcsészetet Dogmát nem tanult,
Imádságának dörgő robaja
Az eget rázza szakadatlanul.
Ha hallja Krisztus, úgy eszébe jut
Názáret és a szegény rokonok,
Hitvány ruhájú apostolai,
Heródes háza, az a szőnyeges,
Asszonyillattól vemhes rókalyuk.
S hogy millió bitó, korbács alatt
Hitének tornya még le nem szakadt –
Évezrek gőgje páráként szétfoslott
S nyugodtan állni látjuk a Parasztot.

Közéjük hullt magányból tudom:
Nincs a Parasztnál nincs magányosabb.
Képtárak hűsén nem álmodozik,
Nem hall fölzúgó zenekarokat,
Eső és kék ég, ennyi változat
Ami szépséget neki mutogat.
Kubikgödrökben, töltésen nyüzsög,
Kaszárnyákban zsong mint méheraj,
És telve velük a dülőutak.
A sok riasztó, vad jelszó után
Számára csak egy hang: a harang marad.
Ezt figyeli egy egész élten át,

CZIGÁNY GYÖRGY: DARAB ÉG A DIKTATÚRA BÖRTÖNE FÖLÖTT

Ez delejezi folyton a szívét,
Ez korhol, buzdít, int és hívogat.
S ha fáradtan a földjére hanyatlott,
Dicsérni kezdi sírva a Parasztot.

A keresztény élmény szelíd forradalma igen különböző módokon van jelen költészetünkben. Vannak művek, melyekben tematikusan, szinte a „programzene” romantikus hagyománya szerint, megnevezve és nyilvánvalóan, s vannak művek, melyeknek csak remekmű mivoltában, az esztétikai minőség szinte „mennyei hiteleben” tapasztaljuk meg a keresztény élmény jelenlétét, kimondhatatlanul, rejtetten, akár még a szerző által sem felismert tudati-lelki folyamatok, megsejtések sodrában. Ha műveinkben nincs benne Jézus, akkor semmi sincs benne – felelte a *Vigilia* körkérdésére Ottlik Géza; vélve, hogy „nem néven nevezve kell jelen lennie, hanem valóságosan. Ha Ő nem áradt bele a mégoly profán, világi jelentésmozzanatokból összerakott művembe – ha másként nem, hát mint szomjúság, halhatatlan vágy, a szarvas kívánczósága a szép hűvös patakra –, akkor nem is hozhatunk létre semmit.”

Kevés költőnek adatik meg, hogy a keresztény élmény Titkáról méltón és hiteles módon, közvetlenül szóljon. Létünk súlyos élménye aligha válik versvalósággá a naivan idillikusban, a hangulatos moralizálásban. A költészet kemény anyaga ennek ellenáll, s elhallgat a Titok közelében, amikor „nem kérdezzünk már semmit, csak rányitjuk egymásra a kinyilatkoztatás ablakait”. Hogy ihletetten (ahogy Tűz Tamás is sejteti idézett szavaival) a tehetség kegyelmével jól szolgálhassuk a keresztény élmény szelíd forradalmát.

Derút a szent-életű pap, a „kamarás úr” (akkor még szokásos volt a pápai kamarás cím) Nagy Miklós hozott 1944 utolsó fél, 1945 első másfél hónapjába szorongattatások, szenvedések közé. Gyertyafénynél falusi élmények, tájak által ihletett üde novelláit, verseit olvasta fel. Irodalmi estek az óvóhelyen! Ő volt az első élő író, akivel találkozhattam. Ady-kötetből olvasott fel nekem versszakokat, biztatott s nagy komolysággal beszélgettünk a költészeti formákról, jelzőkről, igékről. Adynál mennyi az ige! Sok évvel később meghatott az, hogy egyik levelében „legkedvesebb költőjének” nevezett.

Tévéműsor is készült az únyi papról. Két paptársa, ifjabb barátja beszélt róla templomának kicsi kertjében, a sírja fölött. Leveleztünk a költészetről, ha épp nem tudtam meglátogatni sok rádióbéli teendőm, műsorom miatt. Néhány sorát szívesen idézem.

„Szerintem a külső és belső formák mögött a költészet két meghatározó területre sűrűsödik: egyik a mágneses, a másik az elektromos kisugárzás telepe. Az anyag két kisugárzására gondolok, mint hasonlatra. A delejesség mérhetetlen területre még jóformán ismeretlen és felhasználatlan a tudomány előtt; az elektromos energia már sokféle módon nyilatkozik meg, használódik fel. A költészet sokáig csak az utóbbit használta, mint jobban megközelíthetőt, természetesen giccset is termelve bőven. A költészet mágneses telepe keveseknek kutató terepe és megnyilvánulási ih-

CZIGÁNY GYÖRGY: DARAB ÉG A DIKTATÚRA BÖRTÖNE FÖLÖTT

lete: Pilinszky ezek közé tartozik. Egyik bravúrja, hogy magnetizálni tudja azt, amit a prózai ember paradoxonnak mond. Nála ez pótolja nemegyszer a képek hiányát.”

Máskor József Attila mozarti hitét szegezte szembe az új, divatos világfájdalommal: „Sokan gyermekesnek találják az életörömről énekelni. Sokakat általánosságá elmosódott képek bravúrja ragad levegőtlen ürbe. Ez már egy költői attitűd, magatartás lett, ami korlátot állít, s próbálja kirekeszteni a fényjárta levegőt vagy a levegőjárta fényt. No, de nem fenekedek tovább, örülök létemnek a pilisi dombok közt; a bordacsontok, a bőr pergamenje, az agysejtek tekervényei csupán vicinális állomás, melyen túlhalad egyet fűtlyentve a vonatom.”

Lexikon-mondatok

Nagy Miklós (1894–1973) háromszáznál több novellát, ezerhatszáznál több verset írt; cikket, tanulmányt, írói munkájával egységben végezte szerkesztői és lekipásztori tevékenységét. Homok községben született. Innsbruckban végezte a teológiát. Győrről szentelték pappá. A kassai egyházmegyében tevékenykedett. Tíz évig volt plébános Girincsen. Az Actio Catholica országos titkára volt, a Mindszenty-per V. vádlottjaként sokat szenvedett. Budapesten és Vácott raboskodott 1948-tól 1951 karácsonyáig. Komárom megye legkisebb falujának, Únynak lett plébánosa, a Pilis és Gerecse-hegység szelíd dombjai között. Tüdeje romlásán a műtét sem segíthetett: a Széher úti kórházban halt meg 1973. július 9-én. Úny kis temploma mellett van a sírja.

1926-ban jelent meg első verseskönyve *Keselyűk a mohácsi mezőn* címmel. *Emberek a sötétben* című novelláskötete 1941-ben, újabb negyven novellája 1943-ban jelent meg *Különös háztűznéző* címen. Ugyanebben az évben jelent meg történeti regénye, a *Szerelem a viharban*. Műveit kéziratok alapján s folyóiratokból kigyűjtve, barátja, Seres Ferenc esperes állította össze. Börtönnaplója kiadatlan.

Részletek Nagy Miklós börtönnaplójából A Mindszenty-per vádlottja voltam

„Az únyi plébánia ablakából a kis kertet nézem 1952. március végi napon. Tulajdonképpen nincs mit nagyon nézni rajta. Késik a tavasz. De már duzzadnak a rügyek.

Állandóan kísér ma Oscar Wilde *De profundis*ának egy megjegyzése az ő börtönablaka mellől: A fa is meg akar nyilatkozni tavasszal.

Wilde nézhetett büntetlenül ki a börtönablakon arra a pár fára. Én viszont három éven át, pontosan 1125 napon át ezt nem tehettem, csak itt-ott lopva. Talán ezért nem tudok ma betelni ezzel a kis darab földdel itt a domb-élen és a nagy ég-karéjjal.

A cellában a felső emeleti priccse kellett felmásznom, de ahányszor az őrszűrtér ajtóhoz, le kellett ugrani, az ajtóhoz futni, és ezt kellett mondani: 24-es

CZIGÁNY GYÖRGY: DARAB ÉG A DIKTATÚRA BÖRTÖNE FÖLÖTT

zárka. Létszám egy. Tisztelettel jelentkezem. – Ez körülbelül hárompercenként ment órákon át. Amikor ekcémák ütöttek ki rajtam, a lábam sebekkel lett teli, a cipőm a megdagadt és véres lábamat kínozta. Lehúztam, harisnyában próbáltam a jelentkezéseket. De az ór észrevette és így minden alkalommal gyorsan föl kellett rántanom a cipőmet. Így ment ez napokon és éjszakákon keresztül. Azt hiszem, életem legnagyobb önmeztagadásának sorozata volt ez.

Karácsony hajnalán az alsó pincéből a felső pincefolyosóba rendelték, hogy a csajkákat kimossam. Természetesen jéghideg vízzel egy hihetetlenül piszkos WC-sörtével kapargattam a csajkába fagyott babzománcot. Hogy karácsony van, egy tegnapi idéten tréfából megtudtam. Mosogatás közben a pince kietlenségében a két kölyök ór mákos bejglit evett. Egészséges fogaival jókorákat harapott le a karhosszúságú rúdból. Már körülbelül 36 napja böjtöltem, vagyis az éhhalál és az élet mezsgyéjén szédelegtem. Odasietett az egyik.

– No, itt van egy darab neked.

Meghajoltam udvariasan, illetve kissé szédülten és kinyújtottam a kezemet.

– Hogyne, ez nem a te bendődnek való.

Nevettek. Lehet, hogy pirultam. Legalábbis úgy éreztem, hogy még valami hőség az arcomba csap.

[...] A cingár fekete Lusztig fiú rendszeresen gumibottal ütött, éspedig előszertettel az ujjaimat. Össze kellett tennem bal kezem ujjait, úgy, mint az elemi iskolában a tanító bácsi vonalzója elé. Ez a nyomozó szinte gügyögte a sikertelen kihallgatás közben:

– No, tegye csak össze az ujjait. Maga még a tanító bácsinak a büntetésére szorul.

Először néhány nyugodtabb csapást adott a kezemre, azután hirtelen rettenetes erővel csapott a gumibot az ujjaimra. Szinte letörtek az ujjaim egy-egy ilyen erőteljes csapás után. Ha elkaptam a kezemet, akkor a nyakam közé vágott a gumibottal, ami szinte átvágta a nyakereket. Bevallom, rettegtem a gumibottól, jobban, mint a halszemű és a kis bajuszú öklözésétől, vagy akár lent az ávóskölykök tréfáitól.

Karácsonyra megdagadt a középső ujjam, körömgyulladás lépett föl. A fájdalomtól és a láztól szinte fetrengtem a priccsen.

Fölvittek az egyik emeletre. Egy fehér orvosi kabátba öltözött valaki megnézte az ujjamat. Hideg nyugalommal egy vésőt és fogót kért egy nőtől, aztán kitépte az élő húsból a körmöt. Megmarad halálomig az emléke, a csonka ujj, amelyen köröm többé nem nőtt.

Belezuhanam a szenvedésnek egy olyan tömkelegébe, amit el sem tudtam volna képzelni. Itt segítségemre volt a passzív természetem. Lassankint láttam, milyen ereje van a passzív rezisztenciának, amelyben a magyar történet a történelem folyamán nemegyszer jókora példát mutatott.

Ezt másképp nem is lehetett volna átvészelnem. Ez a lélek tartalékereje, a passzivitás. Nem negatívum ez, amint később beláttam. Amint a pásztor, a gulyás, a csikós a mérhetetlen legelő közepén a rárobbant vihar dühöngése közt letűri kalapja ka-

CZIGÁNY GYÖRGY: DARAB ÉG A DIKTATÚRA BÖRTÖNE FÖLÖTT

rimáját, megfordítja subáját és mozdulatlanul áll a szél és eső tombolása közt. Más mit is tehetne? Ez az egyedüli emberi magatartás ilyenkor. Áll és tudja, hogy majd csak vége lesz.”

A *Börtönnaplót* még nem olvastam, amikor hozzá ki-kijártam elhagyatott falujába.

Az út egyik oldalán a kék és sárga, napraforgó táblák égre domborodva, lábamig leérő hatalmas, fényes dombok. Messze van már mögöttem, de ha itt lubickol fénye, hát hova lett a tó?! Mintha lebegne a levegőben, mintha elheverne az égbolt alján. A dombok magasa elérhetetlen, nem illik arrafelé nézni: nem látjuk, nem tudunk róla, jobb idelelni nézelődni. A szovjet rakéta-kilövő állomásról senki nem beszél. A birkanyáj az út szűk mezősávjában. Békekesség. Azok az ávós-kölykök ide már nem jönnek utána, hogy tovább verjék, csúfolják a papot, a „maskarája,” a reverenda helyett ráadott szűk gyermekkabátban. Piliscsabáig hozott a vonat. Nincs busz. Onnan gyalog jöhetek. Már elhagytam Tinnye házait. Miklós nem emlegeti *börtönnaplóját*, nincs semmi panasza. Nem szól az elmúlt három esztendőről, nem mintha bármitől félne. Olyan, mint volt az ostrom idején, az irodalmi délután óráiban. Józan, derűs. Néha megremegett a boltíves pincék földje a Krisztinavárosban, a Szociális Misszióővérek óvóhelyén. Meglibbent a gyertya lángja, Miklós közelebb hajolt a könyvével. Olvasta a novelláit.

A kettős kanyaron túl már Űny lapul, óvatosan ápolt virágoskertjei az útszéli gaz-növények sűrű soraival bizalmas barátságban élnek. Az árokból rám bámul kék szemével a katángkóró, csoportosan, kinyújtózva az aszfalt gödrei fölé. Nem emlékszem rá, hogy az úton bárkivel találkoztam volna. Kutyával, madárral se. Minden élő távolinak látszik. Viszem Miklósnak újabb verseimet. Hét éve már, hogy *A szobor árnyékában* című novellám a *Zászlónk* pályázatán első díjat nyert. 1946 kora őszén. Kilencszáz évvel korábban, szeptember 24-én Gellért püspök kordéja a pesti révhez közeledett. Vatha lázadó pogányai közáporral fogadták, a Kelen-hegyről letaszították. A Duna-parton halt meg. A jubileum alkalmával a Gellért-hegyen ünnepi szentmisét mutathatott be még a hercegprímás. Azután vettem át tőle a díjat, kezet is fogott velem. Tizenöt éves koromban így már ihlette írásomat a vértanúság szótlán drámája.

Nagy Miklós is csak az Úristen kegyelmének és Schirilla ügyvéd védőbeszédének köszönhette, hogy a koncepció perben nem ítélték halálra. Mindig józanul boldognak láttam, lelkendezés nélküli, csendes örömmel megáldottnak. Boldog, akár boldoggá avatják, akár nem. Vittem neki lila betűkkel a gépelt versemet. Egy Isten tudja honnan hozzánk került, csendőrségi masina jóvoltából volt gépelt példányom. A gép szabadon forgó-mozgó hengerén szorosán egymás mellett körbe-körbe az összes betű, írásjel. Kötőtű-szerű mutatóval lehetett a hengert a kívánt betű irányába forgatni. Levelezőlap nagyságú táblán voltak a betűjelek, rá kellett a kötőtűvel mutatni a megfelelő kis kockára, s egy billentyű nyomkodásával kalapálta papírra azután a szavakat a gép. Ilyen gépe se volt természetesen Nagy Miklósnak, papírja, ceruzája se. Fejben írt verseket, megjegyezte, és szabadulása után jegyezte csak le azokat.

Emlék című versét is a börtönben írta, 1950-ben.

Már minden szerteszét dülöng
E rázkódtatott, fülledt korban.
A pora szállong tüdőmön
S akikkel itt összeütődöm
A millióknál nem lettem különb.
De Isten volt mindig velem.
Nem csak úgy véletlen, találomra,
Amint madár száll a falombra,
És tova röppen. Isten volt jelen,
Mint anyám valamikor mondta.
Nem így gondolta. Egészen más eget
Kívánt nekem tündöklő kéken
És most széttépett ruhám
Mögött csorog a veritékem.
Ökölcsapástól magdagadt szemem
Vérholtjain tekint Isten reám,
Akit régen és másképpen
Látott és hívott az anyám.
Ugyanegy ő, de hogy reánk találna
Ezernyi módon ölti a cserét.
Így jött velem börtöncellámba
És derengett tőle a nyirkos sötét,
Mint engedelmes kézilámpa
Fényét köröttem úgy hintette szét
És lepihentem a dohos szalmára.
Istent érezni különös dolog.
Szégyelltem könnyeim. Előtte,
Mert látni véltem, fénye mosolyog.
Hiszen sorsunkat ő szőtte
És engem is örömmel alkotott...
Vigyázva szedtem tört fogamból
A rája tapadt véres cafatot.

HALMAI TAMÁS: ISTEN PEREMÉN

A szakralitás esztétikája Iancu Laura költészetében

I. Bevezetés

Iancu Laura 1978-ban született a moldvai Magyarfaluban. Költő, író, néprajzkutató – és kisebbségi képviselőre is bátor értelmiségi. A középiskolát Csíkszeredában végezte el, s több diplomát szerzett Budapest, Pécs és Szeged egyetemén. Jelenlétét a kortársi literatúrában díjak, elismerések és szokatlan szeretet övezi. Hat verseskönyv, valamint egy-egy esszé-, próza- és drámakötet mellett etnográfusi gyűjtései-tanulmányai is mind komolyabb életművet alkotnak. Cs. Varga István szavaival: Iancu Laura „Nem csupán szerepet vállal, hanem feladatok sokaságából álló hivatást, küldetést teljesít. Erre egyetlen garancia: a hűség Istenhez és az örök eszmékhez.” (Cs. VARGA István: *A csángósors két költője: Lakatos Demeter és Iancu Laura*, Miskolci Keresztény Szemle, 2011/4)

Iancu Laura költészete úgy anakronisztikus, ahogy a tölgyfákban csobogó tenger vagy az izmok architektúrája egy szarvas nyakán. Nem korszerű, ahogy megszólal, mert időtlen, amiről beszél. Első kötetéről, a 2004-ben megjelent *Pár csángó szóról* írva fogalmazott így a recenzens, Kiss Judit Ágnes: „Szakít az archaikus nyelv-állapotot őrző csángó dialektussal, de nem szakít az archaikus lélekállapotot őrző csángósággal. Olyan témákat versel meg, amelyeket – néha azt érezzük – ma már említeni is anakronisztikus. Cseppet sem divatos módon mer beszélni hitről, áldozatról és önfeláldozásról. Alázatos szeretetet fejez ki a család (pl. az *Apa* és az *Anyám* című versben) és a szülőföld iránt (*Keleti magyar*), számára újszerű és megismételhetetlen a szerelem ereje. Műveiben meghatottan és az olvasó számára is meghatóan csodálkozik rá mindenre, jóra és rosszra az őt körülvevő világban. Mintha nem tudna semmiről, ami korábban megtörtént, ártatlanul, tudatlanul és öntudatlanul mer megírni mindent, ami megérinti.” (Kiss Judit Ágnes: *Elásott kincsek [Iancu Laura: Pár csángó szó]*, Magyar Napló, 2005/3)

Naiv népi vallásosság és modern művészeti energiák: kettős kötés, kettős kötődés szavatol a gondolat szépségéért és a beszéd szabadságáért Iancunál. Az induktív poézis töredékes-törmelékes alakzatai mögött a katolicitás jelképrendszerének archaikus tüneményei sejlenek föl. Világítanak. Pieldner Judit állapítja meg kritikájában: „Iancu Laura lírájának erőteljesen vallásos karakterét elsősorban a csángó katolicizmushoz való kötődésében kell keresnünk, ezt azonban átírja, személyessé formálja, illetve a Pilinszky lírájához hasonlóan – abból ihletődve – egzisztenciális alapélményként fogalmazza meg.” (PIELDNER Judit: *Sebköltészet [Iancu Laura: névtelen nap]*, Székelyföld, 2010/11)

Csángó örömhír, írhatnánk összegzően a költő eddigi munkásságáról. Két okból. Egyrészt, mert öröm a moldvai magyarság soraiból kikerült szerzőt üdvözölhetni irodalmunkban. Másrészt, mert Iancu Laura *metafizikus elégiaköltészete* evangéliumi üzeneteket hordoz. Pontosabban azokkal viaskodik. Keserves, kereszt-

vivő boldogság e líráé. Nincs egyéb vagyona, mint „a betűk boldog könnycseppjei” (Nagy Gáspár); s nincs más esélye, mint az írástudás kegyelme. Betűzzék bár a verssorokat esendő angyalok vagy bukott olvasók.

Saját szavával: „Sebköltészet” (*Te. Én.*) a Iancu Lauráé, ámde a szenvedés igéit a remény teológiája burkolja gyolcsba. Míg koronás fények nem érkeznek végső gyógyírül: „majd kinövöd / az elbukó nap szokását / egyszer örökre fenn maradsz / a Fa korpuszát / koronázod” (*Glória*).

II. Közelítés

Iancu mélyen személyes, gyötrelmesen szenvedélyes lírája nem sokat törődik a költészeti korszellemmel. Expresszívén tördelt, többségükben központozás nélküli szabadverseiben zaklatott alanyiség, panaszos vallomás fejlík ki, az áldozati beszéd megannyi alakváltozata. Istentől és a szerelemtől elhagyatva lenni, egyszersmind Istent is, a szerelmet is szüntelen fáradtsággal keresni-szólongatni: ebből a lírai alapállásból bomlik ki ez a költői világ. A halálos kétségbeesés és a szorongató hit ketettségében a párkapcsolat keserveit a teodicea síkján értelmezi, a rejtőzködő Isten elől pedig olykor szinte elrejtőzni vágnék a versek beszélője. Árvasága ontológiai indokú, otthontalansága köznapi gyökerű – félelmei közös félelmeink. Ughy Szabina ezt az olvasástapasztalatot így összegezte: „Nyelvhasználatának egyik jellegzetesége, hogy a költészet örök témáit töredékes szókapcsolatokba, mondatokba sűríti. Ezek a részletek sokszor nem is a logika, hanem inkább a képzelet és az akarat által illeszthetők össze, többségükben mégis működnek. A különbség bizonyos témákban sokszor csak rezzenésnyi. Helyenként nehezen állapítható meg például, hogy az Istenről vagy a férfiről beszél-e, mivel a lírai én ugyanúgy a kiszolgáltatottság mélyen gyökerező, már-már alapállapotként működő érzését jeleníti meg.” (UGHY Szabina: *Kaleidoszkóp-költészet [Iancu Laura: névtelen nap]*, Hittel, 2010/6)

A töredékes-indulatos versbeszéd rendszerint kihagyásos tömörséggel, aszszociatív képalkotással, a látomásos népiesség *emlékezetével* mutat vissza művészi előzményekre: a – merészségében neoavantgárd ihletésű, irányában archaizálóan klasszicista – alaktan Nagy László, Kányádi Sándor, Nagy Gáspár formakincséből merít, miközben a képanyag és az élményvilág Hervay Gizelláig, Pilinszky Jánosig s – különösen az anya-versekben – József Attiláig nyúl vissza. Az *Amíg kabátot cserél Isten* című kötet kapcsán írta Szabó P. Katalin: „Iancu Laura katolicizmusa Rónay György, Pilinszky János vagy Péntek Imre vallásosságával rokon, de attól mégis nagyon távoli, hiszen lírájának női szubjektuma nem tehető zárójelbe. Költeményeiben egy érzékeny és kivételesen művelt női én szólal meg, egy olyan alak a magyar irodalomban, aki talán azokhoz a megragadó és kifinomult asszonyokhoz hasonlít, akik a középkorban az evangéliumokat másolták különböző kódexekbe. [...] Iancu Laura igazi humanistaként szólal meg ebben a kötetben, és olyan tartalmat

kínál az olvasóknak, mely női hangvételének köszönhetően szinte egyedülálló a vallásos magyar költészetben. Költményei apró kincsekhez hasonló imádságok. Megmutatja, mit jelent hitvallást tenni az irodalomban.” (SZABÓ P. Katalin: *Iancu Laura: Míg kabátot cserél Isten, Vigilia*, 2016/1)

III. Az Éjszaka a gyermek (2017) című kötetről

Iancu Laura ez idő szerint legfrissebb kötetének első, nagyobb részében öt ciklusban ad közre verseket; a második egység (*Kimenőcédulák*) naplószerűen, töredékes-töredelmes nyelven értelmezi újra a kimenőcédula nem irodalmi műfaját; a *Litánia* pedig műfaji kísérletnek tűnik föl: száz év előtti történetet, egy fiúcska pappá válását dramatizálja.

A versek szakrális időtudata („Sötétedik – mindegy, hány óra van” [*Meg nem érkezik*]) teológiai vonzatot is magával hív: akárha egy *megváltás előtti* Isten lépne színre a fohászos szcenikában; oly sötétlő a versvilág, s oly kétségbeesett a versbeszéd alanya: „egy lépésre van az ég, és kegyetlen” (*Szemek*); „Üresen érkezik a vonat, / felszálló nincsen. / A hold csecsemőfényben. / Ilyen lehet a világvége” (*Fél, idő*), „Háborút lélegzem és / fázom a széllel” (*Szélben*); „fekete szívvel térdelünk” (*A vályogházból*).

A transzcendens remény horizontja a megközelíthetetlen túlvilág zónájába távolodik; a kreatúra nemcsak kételyeivel, de – égi kommunikációt áhító – kérdéseivel is magára marad: „Felhősödik, s az Isten / most éppen háttal van” (*Nádszálak*); „Árnyéktalan / déli harangszót hallok [...] a túlvilág nagyon messze van” (*Gondviselten*); „Úgy tudtam, a temetőben / csak éjjel laknak halottak. / Nappal aranyat mosnak az angyalok, / aranyba öltöztetik a mennyországot. [...] Születésünk másnak öröm, / s elmúlni is csak másban tud / létezésünk fájdalom. [...] Levegőt venni... Ennyi. / Ennyi dolgunk maradt” (*Dolgaink*).

A fájdalom és a hit ellentmondásait, a teodicea nagy hagyományú, de itt a személyiség mélyrétegeiben megélt dilemmáját legtisztábban talán az *Este a faluban* című sorozat 12. része viszi színre (e helyt a 11–12. résszel folytatódik az előző kötetbeli tízes ciklus): „Áruld el, miféle gyötrelmem / terem szerelmet, aztán háborút / fekete-fehér szívekben? [...] Szülni, hantolni éjjel-nappal / végzetes dolog, Istenem!”

A *Kinek a semmi a mindene* kötet (2012) apokrif életertét („Öntudatlan élni, akár a csalán” [*Szabadnap*]) e kontextusban a *Sárga kankalin* című vers írja tovább, alkalmasint a *mező liliomainak* evangéliumi példájából (Mt 6,28) merítve gyöngéd erőt: „Földiesen kellene írni, / ahogyan a földből eszem és iszom, / legalább a hideg / legyen hideg, / ha egyszer ezt írom. / Történhet jobb a kankalinlétnél? / A mezőt lakja, eső itatja, ég ruházza, / nem tudja magáról, hogy él, / sárga minden napja.”

Liturgikus beszédmodor és misztikus gondolatiság talál egymásra e kiadvány lapjain is. A nyitóverset érdemes egészében ideemelnünk. Az emlékezés tudatfolyama, a szerelmi tematika, a megszólító nyelvezet, a természeti képek, a mítoszias

szakralitás és a szorongó közérzet elegye jellegzetes Iancu Laura-verssé teszik a szöveget: „Eszembe jutott újból / a farkaskutya. Együtt találtuk, / akkor még rét volt, nem akácós / a Kuratura. Titkoltuk, / mintha szerelmet viseltünk volna. / Arcom pipacsvirág ma is, ha nézel, / itt is, a kietlen pokolba? / Mondanom kéne, miért szöktem hozzád, / mit remélek e másvilági úttól... / Menekülés, hogy lélegzem, / és utat ró vakon verő szívem. / Megyek veled füstben, lángösvényen. / Elgondolt lépéseink / farkasnyomokra vezetnek, halottak közé élőknek.” (*Harmadik nap a pokolban*)

A szerelmes sóvárgáson is spirituális ambíció sejlik át; ebben a versvilágban a hiányzó kedves is a *hazavárt ég* módján van távol: „Ködúton. Senkiföldjén. / Tudom, hogy megölelnél. / Fél percig hallgatnám szíved. / Ennyi az idő. A többi: rettenet” (*Füst*); „mintha / üres asztalunk / oltár lenne” (*Szentkép*); „Napszámosa vagyok a hiánynak [...] Akárhonnan is, ma este *ide* gyere haza” (*Leszáll a köd*).

A fentiekben összegzett olvasástapasztalatot erősítik a *Kimenőcédulák* rövidke darabjai is; az áldozati beszédhelyzet áldozatos vállalásával („*soha nem tudtam / mit kezdeni a reménnyel*” [71]), a gondolatokkal eltakart evidenciák aforisztikus fölismerésével („*igaza van annak / aki nem kérdez*” [73]) s az út, az utazás toposzának újólagos játékba hozásával („*néha visszatérek / valójában örökre elutaztam / – kimenőcédulák a rabságból –*” [76]).

A kötetet záró *Litánia* vegyes műfajú vállalkozás. Párbeszédekből s monológokból keveri ki hit, nyelv, magyarság bonyolult spirituális mixtúráját. Mit jelent a hit – s hányféleképpen lehet hinni? Mely nyelvek beszélnek Isten csöndjét? Ha családját elhagyta: megtalálhatja-e őket magasabb rend szerint az egyház ifjú embere? Mi a szerepe a papságnak ember és az Emberfia párbeszédében?

A közvetlen istenkapcsolat konfliktusos dicsérete egyfelől ez a miniatűr dráma: „Hogy akarsz hát Istennel szóba állni? *A szívemen keresztül.*” (83) – „*Én Jézus szemének hiszek.*” (87) Másfelől a szenvedéstől környékezett lélek vigasza: „»[...] Istent a bajban keresd! Sehol máshol nem találsz meg!« És a jó? »A jót azt adja, fiam. De a bajban közel megy hozzád. Megfogja a kezéd.«” (86) És, végső soron, a teljes odaadás intim apoteózisa: „Imámban már nem kérek semmit. Csak arra várok, hogy Isten kérjen tőlem. Akármit.” (101)

IV. Zárszó és kitekintés

(KÖZÖSSÉG ÉS KÉPVISELET)

Közösségi, de nem képviseleti költészet a Iancu Lauráé. Mit értünk ezen? Hagyományosan a nemzeti (sors)kérdésekben megnyilvánuló, kollektív-vallomásos líranyelv a „képviseleti” jelzőt szokot kapni; joggal. A hatvanas–hetvenes évek egyik meghatározó paradigmájára (Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Nagy László művészetére) érvényesnek is tetszik ez a megállapítás: a hallgatók helyett is beszélni óhajtott – mégpedig az irodalom ünnepien kitüntetettnek vélt pozíciójából – versnyelvük.

HALMAI TAMÁS: ISTEN PEREMÉN

Iancu Laura költészete másképp közösségi, mert szelídebben személyes. Jól lehet immár fővárosi értelmiségiként látja el művészi és tudósi feladatait a szerző, a sokak nevében szólás hübrisze távol áll a politikumhoz túlságosan is tiszta természetétől. A moldvai magyarságnak nem vezetője, hanem segítője, ügyeiknek kutatója kíván lenni. Költőként azáltal, hogy a népi emlékezet kincseit leltározza alkotó-teremtő módon; etnográfusként pedig krónikás missziót vállalva: egy letűnőfélben lévő világról adnak hírt versei, gyűjtései, dolgozatai egyaránt.

Letűnőfélben? Míg szavakban – a Iancu Laura szavaiban is – él, nem tűnékeny a világ.

(CSÁNGÓ METAFIZIKA)

Középkorias, „szinkretista” vallásosság a moldvai magyaroké; népi hiedelmek és mágiás szokásrend jár ezzel együtt; s jellemző mód nem az egyén, hanem a közösség az istenhit szubjektuma.

A csángókat kevésbé a nemzeti/nemzetiségi, mint inkább a vallási identitás tartja össze. Az égi önazonosságnak ez a lelkülete származott át Iancu Laura költészetébe is. S vele az az istenkép, amely a Teremtőt elérhetetlenül távolinak, öntörvényűen szigorúnak hiszi. Aki nem *boldoggá* szereti az embert, hanem a természeti erőket felügyelve a *munka* rendjét biztosítja.

Iancu Laura költészete a panaszosan büntudatos magyar költői tradícióból is merít, de e moldvai metafizika alapvetéseiben is osztozik. Reflexeiben legalábbis. Mert a versek teológiai rétegzettségé bonyolultabb, bonyodalmasabb istenhitről tanúskodik. Kételyekkel teliről, felelősséget kiszabóról.

A Iancu-líra: istenkereső korpusz, áldozati tónusokkal.

(A MAGÁNY TEOLÓGIÁJA)

A fentiekből következik, hogy bár a szentség nyomait a szeretetben fürkészi, a büntudat, a magány és a szenvedés teológiája fejlík ki e lírában. (Simone Weil szigorú lelki-szellemi önfegyelmére s Pilinszky bűnbánó *gyónásverseire* emlékeztető módon.)

A köznapi istenhiány *mint epifánia* gyötrelmes-gyönyörű paradoxona tartja életre szólóan szép fogságban a versek figyelmét.

„Egy angyal szemével látja a világot, egy olyan »tisztá« angyal szemével, aki hátat fordít az Atyának” – írja Pilinszky Kafkáról. Iancu Laura versangyala *szemközt* áll Istennel, de alázatában lehunyja szemét. *Ezért* él sötétben.

Egy *gyermekangyal* keserédes lelkülete szól hozzánk Iancu Laura soraiból.

(POÉTIKA HELYETT: POÉZIS)

E költészet nem járt ki verstanai iskolákat; beszédmodora más rendekhez igazodik, tartása más álmokhoz hű. Nem szóképeket szerkeszt műgonddal, hanem képzeteket enged szabadjára. (Egy kortárs *ars poetica* szavaival: „[...] ragyogjál, jelentés,

császár új ruhája, / te légy a forma, / te légy a forma” – TURI Tímea: *A költészet története*)

A lírahermeneutikai szigor azt állapíthatja meg: kötött formához folyamodván a költő verslábai olykor botladoznak, rímei tompák, képei közé klisék szüremkednek. Alaktani ügyetlenség volna? Inkább alaktannal nem törődő panaszos rémület és rémülettel nem törődő fohászos bizalom. A mesék legkisebb leányának dilettantizmusa ez. Áldott és édes ártatlanság. Mert, ami a versírást illeti, Iancu Laura nem a techné, hanem a mágia birtokában van. Ne varázsfőzetet vagy sárkányszelídítést értsünk ezen. Hanem a hit *mint kérdezmód* művészi készségét. Költészetben innen, üveghegyen túl. Ahol a vers ostya a nyelven, s megbűvöli a gonoszt a jó. Iancu Laura versei, legfényesebb rétegekben, irodalmon túli szövegek.

Két-három soros miniatűrjei, kisszámú népdal-imitációja s tágasabban nyújtózkodó szabadversei élnek ugyan verstani eszközökkel, de nem poétikai bravúrokra törnek, hanem a poézis szentségét keresik. Líraian bölcs, inas mondatai misztikává emelik a literatúrát, s liturgiát bűvölnek az írásból-olvasásból.

(KILÉPŐPONTOK)

A kortárs keresztény költészet – mint *misztikus* líra – nem ölel föl nagy számban jelentős szerzőket. Mégsem mondhatjuk, hogy Iancu Laura a társtalanság terében alkotna. Vasadi Péter, Czigány György, Kalász Márton – s újabban Dobai Lili vagy Hegedűs Gyöngyi – művészete rokon irányokban teljesedett-teljesedik. (Profátabb hangsúlyokkal, de hasonlóan kérlelhetetlenül vesz részt dimenzióink fölmérésében, igazságaink megtisztításában például Tar Sándor, Krasznahorkai László, Tóth Krisztina epikája.) „[A] költészet és a misztika nyelvi struktúráinak konvertibilitása” (Alois M. HAAS: *Felemelkedés, alászállás, áttörés*, ford. GÖRFÖL Tibor) több irányból megerősített olvasástapasztalatunk.

A recepció által kevésbé vizsgált sajátosság, hogy némely pontokon Iancu Laura esztétikája mintegy kilép a moldvai/keresztény hitvilágból – akárha távoli hitrendszerek, idegen kultúrák, más világok és világképek ajánlatait venné fontolóra. (S kerül ezzel a holisztikus gondolat olyan szerzőinek váratlan közelébe, mint a költő Fodor Ákos vagy a dalköltő Müller Péter Sziámi.)

Példaképpen hadd utaljunk csak a *Kinek a semmi a mindene* kötet címre, mely a zen koanok paradoxonokat kedvezményező „logikájára” játszik rá; vagy az *Élet(fogytiglan)* című levél-esszékötet néhány szöveghelyére, amelyek – advaita szellemenben – a dualitás világképzetéből vezetnek ki, a kontrasztos anyagi valóság mögötti/fölötti egységtudat jegyében. Ezek *megvilágosodott* sugalmazása szerint az ember *egyszerre* polgára az időnek és az öröklétnek:

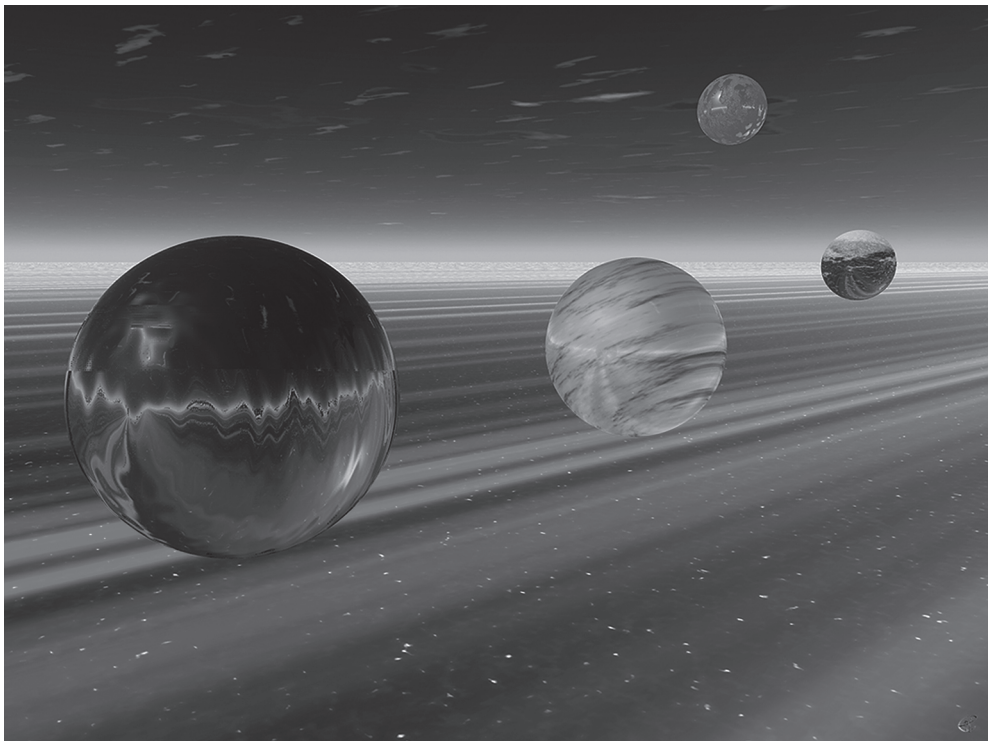
„[...] a múlandó mindenségben egyedül az ember halandó és halhatatlan.” (70) Jó és rossz atavisztikus ellentétpárjánál pedig igazabb a személyek szavatolta egymás és a nem-kettősségben rejtező *szentség*:

„A mérce nem a jó–rossz, igaz–hamis. A mérce: te, én, mi vagyunk.” (71)

HALMAI TAMÁS: ISTEN PEREMÉN

„A jóra és a rosszra nem emlékszem vissza. Azóta tudom, hogy van fölöttük, van bennük egy harmadik: a szent.” (89) Komoly és komor költészet a Iancu Lauráé. De nem áradó pátosz, hanem tövises misztika teszi azzá. Hagyjuk, hogy megváltsanak bennünket sorai. (S inverz varázslatként: ne legyünk restek elevenné gyógyítani, éig olvasni ezt a sebzett lírát!) Hihetőleg nemcsak a moldvai magyarság egzisztál „peremlétben” (amint Iancu Laura azonos című, hiánypótló jelentőségű tanulmánykötete igazolja), de a Iancu-versek alanya se egyebütt: *Isten peremén* keresi helyét a világban.

Középpontok szegődnek mellénk, ha vele tartunk.

Csillagsztráda

KEMSEI ISTVÁN: SZAKRALITÁS A WEÖRES UTÁNI NEMZEDÉK KÖLTÉSZETÉBEN

Nehéz, majdnem lehetetlen feladat a költészet és a szakralitás viszonyával egy rövidke kitekintés keretén belül foglalkozni. Persze a költészet már eleve a szakralitásban fogant, s eleve a maga nemében minden jó költészet hordoz szakrális elemeket. Pilinszky helyesen hangsúlyozta: eredete szerint minden művészet szakrális, csupán megnyilvánulásának módja, mértéke és minősége különbözik. Ám ha ezt feltételezzük is, a szakralitás fogalma is azonnal, amint elkezdünk foglalkozni vele, két ágra bomlik: a szűk értelemben vett vallásos szakralitásra és a nem kimonodottan egyetlen vagy több, tételes valláshoz nem kapcsolódóra. Már is ma nehezen kategorizálható problémákra bukkanunk tehát. Az elsőnek Isten a középpontja, a másodiknak az isteni. Az elsővel a kozmogónia, a világteremtés vagy a világegyetem kialakulásával foglalkozó elmélet, a másodikkal a kozmológia, a világmindenség térbeliségével és időbeliségével foglalkozó elmélet vagy szaktudomány foglalkozik. Az első középpontjában a homo religiosus, a vallásos ember áll, a másodikéban egy emberi, kisebb-nagyobb közösség teljes térbeli, időbeli hiedelemvilága.

Az időben azonban mindkettő egybeáll, összefonódik a modern ember világról alkotott azon nézeteiben, azokban a szakrális maradványokban, amik még nem pusztultak ki azoknak a téveszméknek hatására, amiket a maga profanizálódásában szenvedő modern világ ráerőltetett az emberiségre. Ám a művészetek között is van még egy szintizta pont, ahová mindez a profanitás képtelen behatolni, zavarodottságában sem képes az ember és életének szentsége fölött átvenni a hatalmat. Ez, minden körülmények között: a zene. Ahogy Cioran írja: „A gondolkodás teljessége csak a zenében létezik. A legmélyebb bölcselkedők szerint szükségnek érzed az újramezdést. Csak a zene ad végleges válaszokat. – Hová jutottunk annyi Istenről való elmélkedéssel? Hogy megismétlődjenek ugyanazok a tények, bizonyítékok és abszurdítások. Nem tudjuk, hogy a legmagányosabbak mit gondoltak róla; de mindaz, amit ismerünk, nem ér fel egy orgonaakkorddal. Úgy tűnik, hogy a gondolkodás útján nem meríthető ki egy motívum, Isten témájára pedig végtelen számú variáció lehetséges. A szó által, Jóbtól egészen Rilkéig, senkinek sem sikerült átütni azt a páncélt, amely érzéketlenné és ellenállóvá teszi a kérlelhetetlen képletekkel szemben. A gondolkodás és a költészet zavarba hozta, de nem oldott fel körülötte egyetlen misztériumot sem.”

Cioránnak talán igaza is lehet abban, hogy Isten megszólításának, Istennel folytatott társalgásnak egyetlen valós formája csakis a zene lehetne. Azaz: a zenén kívül is bármi, ami nem nyelvi. Hiszen Istenhez mint kifejezhetetlenhez és megszólíthatatlanhoz olyan formát kell használnunk, amivel a szakralitást felfogó és értelmező ember egészen egyszerűen képtelen nyelvi kifejezést találni. Azaz – mint Cioran is állítja – nyelvi eszközök segítségével feloldhatatlan a misztérium, a titok továbbra is titok marad.

És itt meg is állhatnánk. Azonban a társadalmi ember – vesztére – ezt a fogyatékos eszközt, a nyelvet használja mind a köznapi, mind pedig a szakrális érte-

KEMSEI ISTVÁN: SZAKRALITÁS VEÖRES UTÁN

lemben. Ellentétben a zenével, amely máig megőrizte kizárólagosan szakrális tulajdonságait.

Hamvas Béla szerint: a „szavakat és a nyelveket nem a gondolkozás, az értelem, az ész, a ráció formálja. Éppen ellenkezőleg, az értelem semmi egyéb, mint az emberiségnek közösen adott nyelv egy-egy formája. Az apriori nem az értelem, hanem a nyelv.”

A költői szöveg tehát eszerint egyfajta nyelvi beavatási struktúráként jelenik meg, valahol egy tudás előtti és egy tudással rendelkező állapot között, s így talán a leglényegesebb: az átmenet rítusai között. A költészet és a szakralitás viszonyát tehát nem az az olvasat mutatja meg lényege szerint, hanem ami a versekben megjelenő szakrális elemeket, motívumokat gyűjti össze vagy azonosítja. A költészet és a szakralitás a kommunikáció szakrális jellegzetességeiben kapcsolódhat össze, amelynek lényege az önmegértésben – az *autonoesis*ben – ragadható meg. A költészet a nyelv azon állapotát engedi látni, amely az üzenetközvetítő funkción, a világértelmező szerepen túlra, a nyelvnek s a nyelvben megragadható létnek az önfeltárása felé mutat, azaz, túllépve a közönséges, bárki által érthető denotátumon, csakis a konnotáció tartományán belül létezhet.

A költészetet fenomenológiai szempontból is elsődlegesen a nyelv feltárulásának kell tekinteni. Akár a költészet történetiségét, akár a versolvasói pozíciót vizsgáljuk, bármilyen korábbi és mostani korszak befogadója a verset elsősorban nyelvként tapasztalta meg, a versben azt a nyelvet kapta meg, amivel aztán „erkölcsi”, vallási-rituális stb. jelentéseket lehetett megteremteni. Azonban a nyelv soha nem képes kinyilvánítani az ember egész létét, nem tudja nyilvánosságra hozni az emberlét mélységeit.

Tudvalevő, hogy ugyanakkor minden költőnek (de bármely más művészetek művelőjének is) – akár vallásos világban él, akár a profanizáltban – külön, sajátos, még csak nem is kifejezetten vallásos értelemben vehető kapcsolata van a szakrálissal, ha úgy tetszik, Istennel. Lehetetlen nem tudniuk egymásról, hiszen az ősi hagyomány szerint a művész, a nyelv különös tulajdonlása, önmegértő jellege révén Isten küldöttének is tekinthető, ősidőkből származó szerepe, hogy a világ lényegéhez vezető utat megvilágítsa. Mondhatni, Isten és a költő *beszélő, társalgó viszonyban* vannak. Természetesen csak egy bizonyos határig, amíg a szó kifejező eszközeinek korlátai lehetetlenné nem teszik ezt a mélységig-magasságig hatoló társalgást.

Ezért volt szükséges a vallásos kultúra kialakulásának kezdetén az embernek kitágítania, túl a puszta szón; ezt az Istenhez közelítő magatartást kiegészítenie a különféle misztériumjátékokkal. Ennek a szerepnek ismétlődő rítusa pl. a szentmise. Hogy – ad absurdum – ezek a kétségbeesett kiáltások, társalgási módok eljutnak-e Istenhez? Csak remélheti az ember, hogy igen.

Az ember a civilizáció kezdete óta szeret abban a tudatban élni, hogy megszentelt helyen és megszentelt időben él, azaz, az ismert és belakott térnek és időnek meghatározott formája van, vagyis mindkettő a maga szakralitásában létezik. Azon emberek számára, akiknek vallásos élményük van, az egész természet kozmikus

szentségként nyilvánulhat meg. Azonban a mai ember számára a szakrális tér és a szakrális idő voltaképpen nem létezik.

Mindezek ellenére mégis van a mai művészetnek egy olyan ága, ahol megjelenik valami olyasmi, ami nincsen benne a világban, vagy nem azzal a sűrűséggel van benne. A jó művészetben ez a nagyon különböző minőség jelenik meg, ez pedig a szakrális és a hittel született művészet különbségében jelenik meg.

A *szakrális és a hittel születő művészet* két kategória, mert a hitből önmagában nem feltétlenül születik jó művészet. Példának ide hozhatjuk az úgynevezett „papköltők” seregét, akiknek művei feltételezhetően igaz hitből születtek és születnek, mégsem érik el a szakralitás minőségét. Léteznek azonban művek, amelyek a kegyelem állapotában születtek, és képesek egy másik emberben is felkelteni a szakralitás érzetét. Olyan szellemi koncentrációt képviselnek, amely a *szentség auráját* sugározza. Ez nyilvánvalóan nem a mű témájából következik, és az sem feltétel, hogy a művész érzékelje, hogy alkotás közben a kegyelem állapotában részesült.

A szakrális költészet kérdésköre tágabban a szakrális irodalom, általánosabb értelemben pedig az *ars sacra* körébe tartozik. Soha nem volt könnyű egzakt módon meghatározni, hogy mi értünk ezen a fogalmon: *ars sacra*, szent művészet. De különösen nehézé vált az elmúlt évszázadokban, amikor a szekularizáció és a profanizáció következtében a művészetek kivonták magukat az egyház gyámködése alól (szekularizáció), s az egyes művészeti ágakon belül a természetfölötti, a misztérium meghátrált az anyag, az immanencia és a racionalizmus előtt (profanizáció). Azonban a szakrális irodalom története nem utolsó sorban a civilizáció átalakulásainak története is. Márpedig ha ez így van, akkor vizsgálódásainkhoz a legegyszerűbb Arnold Toynbee angol filozófus-történész megállapításához igazodnunk, miszerint a 18. század kiirtotta magából a vallást, a 19. század Istent, a 20. század pedig kiirtja magából az embert. Ha végigtekintünk irodalmunk történetén, nagyjából a Toynbee által kategorizált időszakokat tapasztalhatjuk.

A magyar szakrális irodalom – eltekintve most az *Ómagyar Mária-siralom* kezdeti időszakától – a 16. században, a frissiben fellépő reformáció irodalmával kezdődik, Balassi Bálinttal, valamint az anyanyelvi liturgia kezdeteivel. Hittel születő művészet ez a javából, amelynek fő műfaja az *ima*. A szakrális imaköltészet műfajának művelése még – egészen a magyar verselési technikák megszilárdulásáig – kitart, bár jóval gyengébb minőségben, mint Balassinál vagy Bornemisszánál, aztán a 18. századra, a profán felvilágosodás hatására szinte eltűnik, annyira, hogy a 19. századra csupán egyetlen nagy szakrális költeményünk, imánk születik, Kölcsey *Himnusza*. A 20. századra haló poraiból újra feltámad költészetünkben a szakralitás jelentősége, éppen arra a századra, amelyik – Toynbee meghatározása szerint – kiirtja magából az embert. Azonban az ember szívós, túlélő fajta, nem nyugszik addig, amíg kiirtását igazolni nem látja.

És ha már ilyen szépen egybeolvasztottuk a magyar költészet szakrális elemeit, ideje történelmi-világnézeti okból szétválasztanunk őket. Annál is inkább, mert bizony másképpen szólnak a más és más korokból származó, szakralitást magukban

KEMSEI ISTVÁN: SZAKRALITÁS WEÖRES UTÁN

hordozó művek. Úgy is mondhatjuk, hogy a világ profanizálódásával paradox módon új és új területeket nyer a szakralitás. A széttöredezés nem a megszüntetés útja, hanem az újraépülésé. A modern etnográfia kutatásainak módszereivel megvizsgált archaikus világkép beolvadása a modernbe azt jelenti, hogy az ember – természeténél fogva, minden „önmagából kiirtás” ellenére – továbbra is szakrális gondolatokkal terhelt, s a maga szakrális létezéséhez történő örökösön vonzódó mivoltánál fogva továbbra sem szabadulhat a létezés alapkérdéseinek megválaszolási kényszerétől. Bármennyire másképpen is látjuk-láthatjuk profánul vizslató szemünkkel azokat.

Simone Weil megfogalmazásában a szakralitás: űr, amelyben Isten behatolhat, amelyet Isten kitölthet. A szakrális művészet feladata vagy lehetősége ennek az űrnek, vagyis a költészetet fenntartó hiánynak a megteremtése.

Ugyanakkor Norbert Elias ezt írta *A civilizáció folyamata* című művében „Az egyes emberi terveknek és cselekedeteknek ez az alapvető összeszövődése olyan változásokat és alakzatokat idézhet elő, amelyeket egyetlen ember sem tervezett vagy hozott létre. Ebből az emberek interdependenciájából (kölcsonös függőségéből) egészen sajátos rend származik, amely kényszerítőbb és erősebb, mint az őt alkotó egyes emberek akarata és esze.”

A két, látszólag egymástól távol álló gondolat nem is annyira különböző, mint első pillantásra gondolnánk. Ami Elias szerint profán, azaz emberi, csupán túlmutatkozik az egyes individuum szándékain, az Simone Weil szerint szakrális, azaz isteni. Ám egyikük sem adhat a megfoghatatlanra magyarázatot. Bár Simone Weilnél az Isten által kitöltendő űrnek mintha több köze lenne az elfogadhatóhoz, mint a profán gondolkodó Eliásnál.

A modern etnológia és a mítosz kutatás-felfedezés a 20. században olyan mentőövet dobott az „önmagából kiirtott” embernek s művészeknek, amelyre nem számíthatott: a mítoszokat. A mítosz tudvalevően szent történet, amelyben a szentség a maga valójában mutatkozik meg. Nem tévedhetünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy a szent történetből származik vagy legalábbis nem hosszú idővel utána vagy vele együtt született a szent művészet, az *ars sacra*. Elég ebben az esetben az antik görög művészet jó néhány alkotására gondolnunk.

Egyértelműen kiderült, hogy a szakralitás, az élet szentsége a civilizációba lépett ember számára minden időben és mindenütt jelen van. Csupán másképpen mutatkozik meg a különböző korok művészetében. Nincs abban semmi meglepő, hogy a 20. század végsőikig profanizált világképének költője, mintegy ellenhatásaként a szellemet ért erőszaknak, másképpen, hitét mintegy elrejtve szakralizál. Azaz: „A kiiktatott abszolút helyébe mintegy pillanatról pillanatra teremtyük meg az alkalmi abszolútot, a mindig változni kész modellt – a pillanat elképzelését a relatív időtlentől és véglegesről” – ahogyan ezt Mészöly Miklós leírta egy 1967-es kisesszéjében. A művész birtoka a „mennyeit” felcserélve földibb, vaskosabb, de ugyanakkor absztraháltabb is lesz.

Ennek az új szakrális világképnek magyarországi – persze nem előzmények nélküli – talpköve és Ady utáni kiinduló pontja Weöres Sándor költészete, amely a

KEMSEI ISTVÁN: SZAKRALITÁS WEÖRES UTÁN

költészet szakrális gondolkodásába visszahelyezte, de fel nem cserélte a „pogány” szent tér és a szent idő fogalmát, s ugyanakkor – mintegy szentségtörést is elkövetve – a Jézus által, az ő nevében megkérdőjelezhetetlenül újjáteremtett keresztény időt, nyelvileg, fogalmilag is kitágította, a maga helyére állította azt.

A szakrális költészet – és nemcsak a magyar! – tehát úgyesen kibújt a halálával fenyegető profán rémségek árnya alól. Ez nem azt jelenti, hogy eltávolodott volna a szakralitástól, hanem szakítva az ima-vers még Babits által is művelt hagyományos műfajával, közelebb húzta magához Istent, azaz a szakrális gondolkodást, és együtt képes lélegezni a továbbra is létező világegységgel.

Mit is jelent ez a „közelebb húzás”? Kezdjük Pilinszkyvel:

[...] És ki nem fél közülünk? Ki ne félne,
midőn szemét az Isten is lehúnyja,
és leborúlnak minden angyalok,
és elsötétül minden kreatúra?

A bárány az, ki nem fél közülünk,
egyedül ő, a bárány, kit megöltek.
Végigkocog az üvegtengeren
és trónra száll. És megnyitja a könyvet.
(Introitusz)

A Pilinszky-vers eme részlete – címéből is ítélve – valós „bemenés” a kiüresített világtérbe. S ha már „bent” vagyunk, akkor lépünk be Kalász Márton *Elhagyott parókia kertbenjébe*:

[...] – kicsinyes mái haragunk, s letéteményesünk az Úr.
Aki a tenger hosszútelét csak átvezeti
téli az alvó síkságon – mint régen Mózes árvait sószegeken.
S amint a tengert háritá, úgy nyitja meg újfent a szívet, gabonát
csillag s éltető friss után: e forró s nagyobb szélhadak elé.
Bent viszed árváid, Uram? Éltették őket nevedben – s hiszen
erkölcsünk ne határozzék. Javítják rajtuk törvényeidet.

Következzék egy – úgymond – profánabb hang, Orbán Ottótól, a *Költő* című vers:

A sorsisten ma költő.
Leszáll a fáról, fölhalálja Istent. Ettől a perctől fogva Isten, ha
van, ha nincs, létezik. S ha létezik, van jó és rossz. Van könny és
nevetés.
S van kék és vörös gyapjúsál. Vannak rövid és hosszú szótagok.

KEMSEI ISTVÁN: SZAKRALITÁS WEÖRES UTÁN

S nagy dérrel-durral zajlik a ki tudja hányadik világteremtés.
A csillagok meg félkörben fölállnak, szólambeosztás szerint,
s kórusban zengik, hogy dicsőség!

Ugyanez a csillagmotívum ismétlődik Marsall László *A csillag-csalogatójában*:

A Duna-, a Tisza-, az Ob-, az Amazonas partján
kutyaház-féle sátor,
mikor már elültek az öröklétűnek tetsző szúnyogok,
egy cigarettányi békeidőben
az ember az égi Végát lecsalva a földre,
vele gyújtáná meg fűzágakból rakott kis tábortüzet,
és lángjára vetődve, ballonként fölszállatná magát,
oda, ahonnan az a csillag lecsalatott.
Cseréljünk helyet, öreg, így igazságos!
Vénebb vagyok nálad, az én földi időm szerint.
És ha már idelent vagy, te csalj le magadhoz,
az Amazonashoz, az Obhoz, a Tiszához, a Dunához,
kutyaház-féle sátorodhoz,
és gyújtsd meg velem a te tábortüzedet.

S egy, Marsalléhoz hasonló hangvételt Takács Zsuzsától, a *Sötét és ragyogás*:

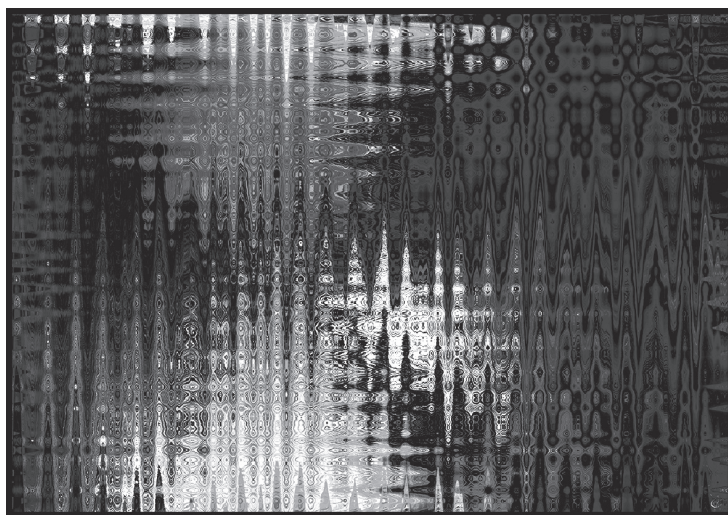
Ha tudnám, itt vagy, ha tudnám,
itt vagy és följegyzed történetemet,
kimennék én is teremtményeiddel
játszani a napra.
De hagytál egy cédulát itt,
amikor beléptem, láttam,
elmentem innen, és aláírtad Isten.
Eső esik, kinézek az ablakon utánad,
a fűszálak összepréselődnek nyomodban,
a sárból vér folyik. A sár letörli
örökké vérző homlokát, föláll, kinéz
az ablakon. Fénylenek,
mint búcsúzóul a szemek,
a sorsomba látó lámpák. De nem.
Kinek tetszeni ezentúl? [...]

S vissza Cioranhoz, az általa leginkább szakrálisnak ítélt zenéhez, Ágh István *A teremtés* című versében:

KEMSEI ISTVÁN: SZAKRALITÁS WEÖRES UTÁN

kísérem a teremtést tanúsító arkangyalt,
fönséges nyomorék zeng Rafael szerepében,
két csonka ujjal int a vállból nőtt kacska kézfej,
de amitől viszolygok, őnéki mit se számít,
inkább az örök talány felé vezérlő szándék,
miközben Teremtőjét teremti a teremtmény,
az elragadottság fönséges világnyelvén,
vonók táncával, húrok elsikló sikolyával,
az üstdob ütemére keltett harmóniában
sípok résén örvénylő együttes lélegzettel,
s a karmesteri pálca fölrajzolja az Istent,
és látja a halandó, az alkotás igen jó
s már csak az ámulattal telített tiszta csend szól.

Folytathatnánk a sort, napokig olvashatnánk fel akár antológiányi idézeteket egy, a szakrálisban nagyon is benne élő nemzedék verseiből, csak hogy magunkra találjunk, nemcsak a profán világban, hanem az Egy Misztériumban történő eligazodásunkban is. Szócséplés helyett azonban hívjuk inkább segítségül Pierre Emmanuelt: „Minden olyan művészet, amely hozzájárul a szeretet megismeréséhez és a szeretet általi megismeréshez, az emberi szívben levő abszolút tiszteletéhez, megérdemli a szent jelzőt. Az ilyen művészet első jellemzője az, hogy az embert sorsa középpontjába helyezi vissza, főszerepet tulajdonít neki. Az ember csak úgy töltheti be ezt a szerepet, ha a művész elismeri szavának olyan szabadságát, amelyet nem fog fel: a végtelenre szóló hivatást. Szavunk: kapcsolatunk a Misztériummal. Az embernek a teljes és Egy Misztériumhoz való viszonya és jelenléte nélkül nincs szakrális.”

Homage a „Vasarely 110” 23.

TARI ISTVÁN: A MINDENSÉG FÉSZKÉBEN*

*„írnokból átvedlett levélnyomók
bélyegmetszők és kártyakészítők
az ördögös mesterséget űzők
fölöttébb gyanús társasághoz
tartozva...”*

A vonallal kellene kezdenem.

A vonallal kellene indítanom...

Abból a vonalból kellene kiindulnom, mely a grafikusoknak a létezést jelenti, mely a grafikusok számára kifejezési eszköz; mely a mindenség alkotó elemével, a mindenség fészkének anyagával azonos.

Mely a festők számára talán nem is létezik...

Azt a nyomot kellene alaposabban szemügyre vennem, melyet egyik pontból a másikba húznak:

finoman,

vékonyan,

tisztán,

keményen,

vastagon,

szaggatottan, kipontozva, folyamatosan...

Azt a vonalat, mely összeköt. És szétválaszt!

Arról a vonalról kellene itt részletesebben szólnom, melyet egy kézhez álló véső a tükörsima rézlemezbe vés!

Annak a rézlemezbe vésett vonalnak az árkát, barázdáját kellene itt fölnagyítanom, mely sűrű festékek sötétjével telítődik.

Arról a sűrű festékekkel megtelt vésetről vett papírnyomatot, nagy nyomással festékes barázdákba nyomott papírlapot kellene itt hosszasan lengetnem, fennen lobogtatnom, mely a vonalakból összeálló rajzok sokszorosításának könnyed, biztos, mélynyomásos szabadságát hirdeti, immár 1446 óta.

Több mint fél évezrede – az első évszámmal jelzett rézmetszet 1446-ban született meg – alakult ki a fametszetnél jóval alaposabb megmunkálást, finomabb árnyalást, nagyobb tónusgazdagságot lehetővé tevő rézmetszet, mely a fényképezés feltalálásáig a legtökéletesebb képsokszorosító eljárás volt: közismert festmények, szobrok, épületek képét rézmetszetek segítségével népszerűsítették, és a rajzot rézlemezbe véső mesterek – jól felszerelt műhelyeikben – rajztudásukkal, a világ arányos, optikai ábrázolását a tökélyig fejlesztették.

Arról a régi és kicsiny, ám annál fontosabb szerszámról kellene itt részletesebben szólnom, arról a metszőkésről, melynek szakszerű, magabiztos kezeléséhez rengeteg gyakorlás és alázat, óriási türelem, kitartás, megszállottság szükségesetlik.

* Elhangzott 2018. május 4-én, a keszthelyi Helikon Kastélymúzeumban, a Berzsényi-díj átadási ünnepségén.

A legfinomabban megmetszett vonalak hálója sok munkából és még több mesterségbeli tudásból áll össze. Nem véletlenül válhatott a metszet-mélynyomatás, a tapintható kisgrafika elkészítésének módja a nehezebben hamisítható bankjegyek, okmányok, bélyegek nyomtatásának alapjává. És az sem a véletlen műve, hogy a pénzjegynyomdák grafikusai, hosszú időn át, a rézmetszés leggyakorlottabb, legjobb mestereivé válhattak.

Vén Zoltán is az Állami Pénzjegynyomdában sajátította el a kézi rézmetszés mesterségét, tudományát. Azt a könyvnyomtatással, fél évezreden át, együtt fejlődő, alkalmazott művészetben kiteljesedő kézműves mesterséget, melyet a digitális korszak számítógépen dolgozó grafikusai, a háromdimenziós tervezésre és megjelenítésre támaszkodó korszerű tervezői munka végzői – a 3 D-szkennelés és a lézeres gravírozás segítségével – már nélkülözni tudnak.

Vén Zoltánt a kihalófélben lévő kézműves mesterséghez, alkalmazott művészethez fűződő felkészültsége, rajongása, a könyvhöz, kultúránkhoz kapcsolódó – határtalanul elfogult! – szeretete ösztönzi. Vén Zoltánt a művészi megrendeléssel, a művészi feladatok elvégzésével járó, végtelen türelmet és kitartást, hosszú, aprólékos felkészülést és munkálkodást igénylő alkotói folyamat inspirálja. Az alkotómunka sarkallja őt folyamatosan, önként vállalt feladatainak maradéktalan teljesítésére.

Fél évezreden át a könyv hordozta a tudás képét: a hagyományos értékeket; szentjeink, tudósaink, hadvezéreink, legfontosabb történeteink, sikereink és bukásaink, álmunk és látomásaink, mítoszaink és bestiáriumaink összes képét.

Fél évezreden át a könyv hordozta a digitális világba vesző, fulladó, manapság már a digitális világgal megosztott, megosztva sodródó tudásunk képeit. És a könyvhöz, könyvtárakhoz, könyvtárak építőihez tartozó mives alkalmi kisgrafikák, ex libriseknek nevezett, könyvekbe ragasztható könyvjegyek képeit is.

A könyv által hordozott tudás képeiből válogat Vén Zoltán, nagyon is tudatosan: a rézmetszők képet a képben fölmutató magabiztos játékoságával, minden apró részletet beárnyékoló, időnként a metszetnyomóformát is összemardosó, választóvizes és salétromsavas – öniróniában jócskán bővelkedő, túlélést segítő, szarkasztikus! – humorával.

Vén Zoltán szakmai felkészülésének színhelyén, a Pénzjegynyomdában, 1977-ben a saját bőrén is megtapasztalhatta az állami intézményből száműzött humor következményeit. Mesterével, Rékassy Csabával együtt, megtervezte és kinyomtatta azt a 620 forintos bankjegyet, melynek hátsó oldalára egy alkimista műhely részletekben gazdag képét véste meg, „hogyan lehet fekáliából pénzt gyártani” aláírással. Elmondása szerint a Pénzjegynyomda igazgatója: „értette a viccet, de kirúgott”.

A sérthetetlent sértő, a szentségeset megszenteltelenítő, a biztosat elbizonytalanító, az álszentet, a hamisat kigúnyoló, a pajzánt kaján derűvel kiemelő, a fennköltet nevetségessé tevő, a moslékos időket szándékosan összekeverő, az új összefüggéseket gyakran meghökkenítő módon tálaló törekvéseiben ott a huszadik század – kacatoktól duzzadó! – szellemi kihívásokban bővelkedő lenyomata; az átértékelt

TARI ISTVÁN: A MINDENSÉG FÉSZKÉBEN

múlt, a többértelművé, önellentmondásossá vált világ, az atomkor önostorozó, emberi tapasztalata is.

Az már csak a sors iróniája, hogy a leghagyományosabb módszerekkel és grafikai eljárásokkal dolgozó művészünk időnként – gyanítom, hogy szándékától függetlenül – a legdivatosabbá váló legújabb művészeti irányzatok alkotójává, zászlós hajójává válhat! Gondoljunk csak a hatvanas–hetvenes években nyugaton kialakult és hosszan virágzó küldeményművészetre, levelezésművészetre, melynek képeslapjai, művészbélyegei és -bélyegzői a MAIL ARTnak is nevezett irányzat önálló műfajait hozták létre.

Vén Zoltán, a kihalófélben lévő rézmetszés utolsó művelőinek egyike is készített, ráadásul a leghagyományosabb módon, igazi művészbélyegyet! Újévi képeslapjai már az elmúlt évek művészi szokássá nemesedő, grafikai összegzéseinek számítanak. Azt már meg sem merem említeni, hogy azon kevés művészek egyike, aki még mindig él a MAIL ARTosok által már rég elhagyott postai hálózatok és szolgáltatások felhasználási lehetőségeivel.

Korszerűtlenül korszerű grafikusközösségünk ő, Társaságunk vizuális alelnöke, Vén Zoltán, „aki – hogy idézzem a Berzsenyi-díj szabályzatának ide illő részét – a romlás, szétszórás és a szétszóródás annyi ténye ellenében is kis közösségek szellemi összetartozását emberség és magyarság jegyében példászerű erkölcsiséggel szolgálja és képviseli”.

Köszöntsük Vén Zoltánt!

Homage a „Vasarely 110” 1.

Nádas tavon

parafrázis Vajda János versére

Evezőm a tóba csobban,
s tovaringok csónakomban,
halkan, mint az árnyék.

Hullámok egymásba futnak,
hal cikkan,vitorla duzzad,
vijjog a sirálynép.

Szunnyad a vad a berekben.
Fölöttem pár hattyú rebben:
hószín csodát látok.

S ahány sejtelem, talány van
a susogó, lenge nádiban:
hozzatok hús álmat !

Mindenek szerelme

parafrázis Babits Mihály versére

Fogd a kezem, fussunk gyere,
hímes, bársony mezőn át:
káprázzon a szemünk bele,
ha szagoljuk a rózsát!

A szikrázó menny csudakék.
Itt patak, amott árok.
Kacéran bókolnak felénk
kelyhük bontó virágok.

Zöldsejtem-szoknyás, nyurga fák –
ballerínák forognak
hajnal felé, és esten át
a hegyoldalon hosszat.

Helikopter – szitakötők,
íveket író lepkék
ünneplik a tájék fölött
a mindenség szerelmét.

Én is szeretem mindjüket:
erdőt, teli madárral.
ahogy lüktetted szíved
fütyökkel, fuvolákkal:

Szappho szerelmes éneke

átírás

Úgy vélem kedves, hogy az istenekhez
mérhető a férfi, ki oly szerencsés,
hogy közletről egyre csudálhat s hallja
mézízű hangod,

s hallja, mintha röpke madárka-trillát:
gyöngyként csillámló kacagásod: én ha
látalak, szívem torkomat elszorítja,
nyelni se bírok;

hangom csak félszeg dadogás, a nyelvem
megbénul és a szemem elhomálylik,
s tarkótól talpig beborítja bőröm
fürge futótűz;

s mintha dobhártyám hasogatva, zajgó
harci lárma zendül egész valómban;
s mint az őszi fű, színem elfakul már,
vért verítékzem.

Túrni kell mindezt, ha ez így van, úgyis,
bízva többet a kegyes istenekre!
S várom, mit rám rónak a szörnyű Párkák. –
Meghalok érted.

Kalotaszegi ősz

Lelkem ma könnyű napvitorla,
mintái cifra-színesek.
Akárha újbó üstje forrna,
a völgyben édes íz pezseg.

Ajkamra fröccsen, dalra gyújtja,
– mitől a bú, nem firtatom –,
dereng a szép Vlegyásza csúcsa,
fölem magasló timpanon.

Bivaly poroszkál, lomha forma,
s a görbe úton fényt kavár,
királyként áll a hit fatornya,
harangja zúgja: él, s magyar.

Visszhangja dördül ott, amerre
imára vált a tompa kín,
s lezúg az égiek kegyelme
a házak büszke kontyain.

2017

Üresség

Mintha téli hálót szőne már a nap,
bőre pergamenfehéren rátapad,
s míg alatta széthull őszünk kelleme,
elzokogni annyi mindent kellene.

Lusta rend hevert el kint a kazlakon,
fáj a szó, s ha itt-ott megkapargatom
s eltolom a felszín gyenge léceit,
félek, nem lelem, mi újjá lényegít.

Úgy növekszik bent a csend, s a ház körül,
ablakomra szürke fénye rákövül,
és csak írom, egyre írom holt dalát,
rím dorombol és üresség fogja át.

2017

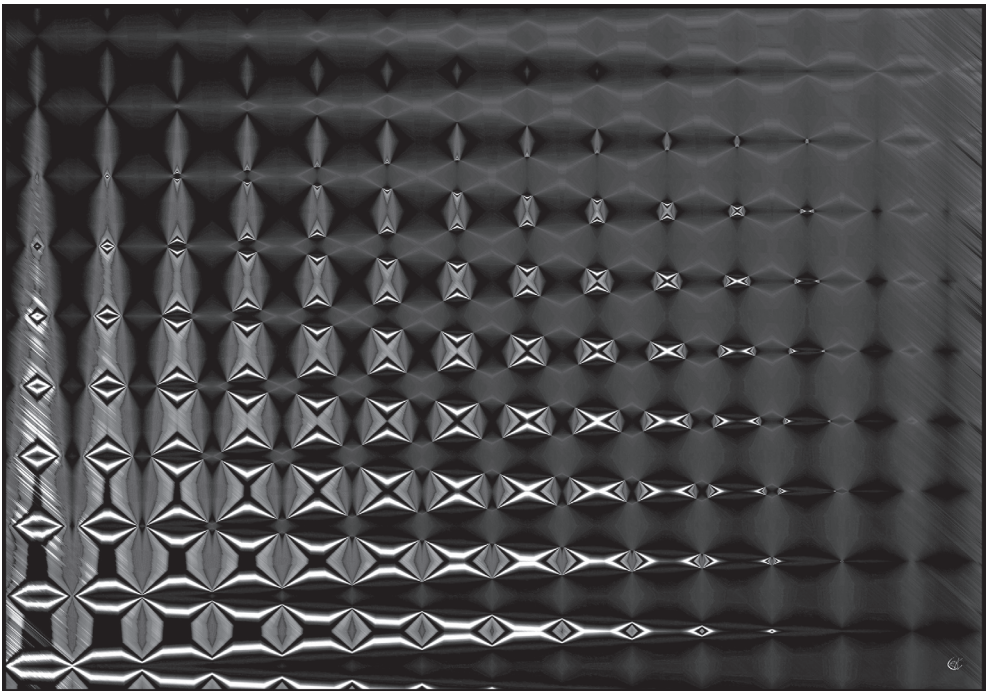
Csendes mese

Hold világa hintaágy, szép ezüstoffonál,
leng az éjbe szótt mesén, fénye füstopál,
szél hever hanyatt ölén, langy esőnyomon,
nézi, mily csibész a csend, háztetőn oson.

Leskelődni majd a tárt ablakon belép,
fosztogatja álmaid foszladó zsebét
ámuló fehér falak közt, amíg matat,
kint az éj ruhája is lopva felhasad.

Szép ezüstoffonál rezeg, selyme oly hamar
szétszakadt, szökell a szél, dallamot kavar,
kék derű a pirkadat járatán az úr,
szól a kiskakas, s a csend ágy alá lapul.

2017

Homage a „Vasarely 110” 10.

Átlagos

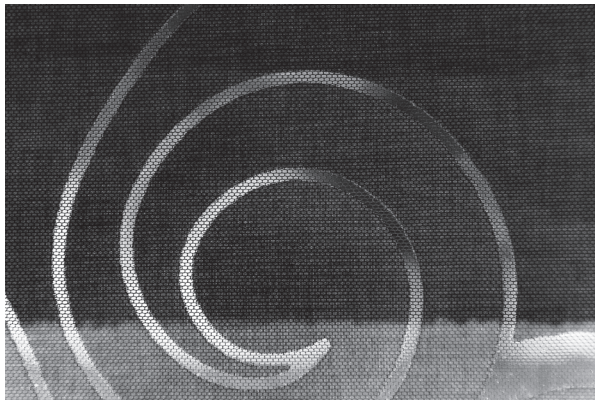
Testbe tuszkolt érzelmek
Időbe fojtott történetek
Ránk aggatott külsőségek
Belénk erőszakolt akarás
Szánkra tapasztott mosolyok
Virágba tömött bocsánatok
Csokoládéban felejtett könnyek
Takaróba csavart emlékek
Alkoholba sírt bánatok
Szemünkbe vágott elküldések
Arcunkra csókolt szeretlekek
Szemhéjra ráfáradt nappalok
Párnába aléló éjjelek
Szőnyegre omlott közeledések
Asztalra zuhant álmok
Telefonba rejtett gondolatok
Belénk táplált nyelvi panelek
Bennem alvó élet
Benned én
Összecsapva

Ültünk

Ültünk
És hallgattunk
Szuszogtunk
Gondoltál egyet
És meg akartad velem osztani
Ami eszedbe jutott
És elnéztünk
Ketten más irányba
Majd a forró tenyered
Még mondtad is, hogy meleged van
Lassan és simán
Nyugodtan simítva
A bal vállamon termett
Abban a percben
Szűnt meg a légzés

És több levegő kellett
Volt az már sóhaj is
Csak csendben hogy észre ne vedd
Milyen hatással vagy rám
Nem hallottam
Kik mit beszélnek
Csak éreztem ahogy
Lüktetek
Sóhajtok
Kapkodom
A gondolatom
Végül gondoltam
Megteszem amit akarok
S lassan
Az égő vállam felé
Emeltem a jobb kezem
Átöleltem magam
És a kezedre tettem a kezem
Így ültünk
Bárcsak így ültünk volna
Tovább
Így lennék
Veled lennék
Neked lennék
Az örökkében

De úgy is megöregszünk.

Spirál 1.

Elküldtem

Elküldtem Évát,
és most fáj a szívem utána.
Nem vigasz a vers sem,
bánatom is hiába.

Szégyenemtől ég a fű,
ég a fa, kertem minden bokra
e lassú elmúlásban
hosszan harangozza:

egyedül halsz meg, Ádám!

Sötétből fénybe

Magamtól megyek vissza,
megyek vissza magamtól.
Már elképzelttem akkor is,
hogy kidobtál a házadból.
Szabadon megyek vissza.
Ha nem mehetek ágyra,
megyek majd ágy nélkül,
hajnalban, hogy meg ne láss,
locsolom növényeimet,
gondozom virágaimat,
amíg te ágyban aluszol,
magamban kicsit jajgatok,
sírok néhány csepp harmatot,
hogy milyen is vagy,
milyen is vagyok!
Én vagyok vagy te vagyok?
A növények nem tehetnek
rólunk, a macskák sem,
hogy itt lakok vagy ott lakok,
kint vagyok vagy bent vagyok,
talállok-e vigaszra ott,
hol sötétből fénybe illanok.

Angyal a kertemben

Egy angyal gereblyézett a kertemben,
fehér ruháján áttetszett a teste,
de a lelkem inkább a lelkét leste.

Azt mondják, az angyal nem férfi, nem nő,
nemtelen szellemalak, Isten küldte,
hogy a sok-sok levelet összegyűjtse.

Láttam már őt télen, hóesés ruhában,
meghökkenve néztem ablakom mögül:
ki sepri a havat házam udvarán?

Akkor se szólt, csak dolgozott nyugodtan,
én meg benn a szobában dideregtem
érthetetlen nagyra-gyúlt szerelemben.

Megpróbáltam magyarázni a dolgot:
szeret az angyal, mert szeret az Isten.
Kicsit mégis jobb lesz, ha később visznek.

Most nyár van, hőség, akkor meg hideg volt,
de mindig hullnak levelek a fákról,
hol vagy most, Angyal, e csúf valóságból.

Jön az ősz, azt is túl kellene élni,
ha szünet nélkül hullnak a levelek.
Nagyon kell akkor ismét gereblyézni.

Ha nem látom soha már, falevélként
hullok el én is, de eljön az angyal,
el kell hogy jöjjön, mégis gereblyézni.

NÉMETH ISTVÁN PÉTER: HÜTŐMÁGNESEK NYÁRVÉGI CSÖNDJE

(Elégia prózában)

Akár az apám, anyám is Keszthelyen volt diák. Míg apám a premontreiek gimnáziumába járt, de már az államosított Ságváriban érettségizett 1949-ben, addig anyám Tapolcáról vonatozott át a gépíró iskolába egy gyakorta vidám társasággal. Nem hiszem, hogy eljövendő szüleim akkor találkoztak volna, mert egyikőjük sem említette. Ha meg is pillantották egymást akkoriban, valójában csak az ötvenes évek közepén találkozhattak Tapolcán.

Mamám gyakran utazott Bertha Bulcsúval egy fürkében a Balaton-parti városkába. Édesanyámmal együtt utoljára 2012 szeptemberében láttam Keszthelyt. Bazsiba mentünk a falu kisbuszával Simon István szülőházának udvarába a költő születésnapjára rendezett emlékprogramokra. Hazafelé ifjabb Simon Istvánnal, feleségével és családjával mentünk át Keszthelyre, hogy ők ott szállhassanak föl a pesti gyorsra. Simon István költő temetésén Udvardi Erzsi néni fogta a velem egyidős, pityergő szőke fiúcska kezét. Mindketten Istvánok és 15 évesek voltunk. Ott álltam szüleimmel a Simon-családdal szemben, közelebb Nagy Lászlóhoz és Juhász Ferrenchez.

De vissza 2012-be! Édesanyámmal nevetve emlegettük a diákéveit. Rá is kérdeztem, mi jut eszébe az utcákról, házakról? A múzeumhoz érve halkabban kezdett mesélni, pedig végül már az is szabad volt nekünk, jó emberek között, a mikrobuszban. 17 esztendő volt, s énekelt a városka egyesített kórusában, e gigászi hangászkarban kellett énekelniük, amely a Balaton Múzeumnál előadta a Sztálin-kantátát. Sok próba előzte meg az ünnepi bemutatót, nem késhettek el ezekről az alkalmakról. Nem teheték meg, hogy leszálljanak a vonatról Vonyarcon – ahogy egymás közt mondogatták –, hogy a parthoz kötött csónakok valamelyikét láncánál fogva vonyogathassák. Bulcsúék aztán szorgalmazták ezt a fajta kis iskolakerülést.

A Sztálin elvtárs születésnapjára vállalt kötelezettség törvény: SZTÁLIN Generalisszimuszt a 70. születésnapján köszönti a felszabadított hálás magyar nép – így mondták a postán is, ahol 1949 decemberében bélyegeket adtak ki a nagyvezér arcmásával. Bizony, a postás kisasszonyoknak a bérmentesítés során nagyot kellett csapniuk rá a fémből készült, súlyosabb bélyegzővel. December 21-ig felpörögtek a beindult munkaversenyek, szebb és jobb termelési mutatókat vártak e napra mindenkitől a hivatalosok. Illyés Gyulától is Sztálin-verset kértek, de ő – mesélte Pápán gimnáziumi osztályfőnököm, Varjú Dezső – a fény születéséről írt, amit csak a legelvakultabbak hittek politikai dicsőítő éneknek.

Nem is fordult meg édesanyámék fejében, hogy kibújjanak az éneklés alól. Mamám a gépíró kisasszonyok között állt, s figyelt arra a karnagyra, aki kislánykorában a Duchon-házban is gyakorta megfordult Tapolcán. Herboli tanár úr két hónapig járt hozzánk, s édesanyámnak meg is tanította a Lavotta szerelmét. Ahogy mondani szokás, édesanyám el tudta nyekeregni azt szerenádöt a maga hangszerén, a hegedűjén. De akkor másról szólt a közös dal: A föld és a tenger, a völgy és a hegy-

NÉMETH ISTVÁN PÉTER: HÜTÖMÁGNESEK NYÁRVÉGI CSÖNDJE

ség, / Az erdő s a rét dala mind egyre vár. / Mert szívünk kitarul nagy Sztálin szavá-
ra, / És boldog az ember, ki róla dalol.

Simon István fiát és családját tehát elinteztük a vasútállomásnál. Apám és anyám igen szerették a szerény, dunántúli égbolt-kék szemű költőt, akit úgy emlegettek egymás közt, hogy Pista. Amikor Simon hagyatékát rendezték a *Kortársnál*, megtalálták és visszaküldték édesanyám verseit (1975. július 24-én). Az ajánlottan föladvott borítéokra – bár a levelet nem írta alá senki – egy gyönyörű bárányos, ártatlan barikás bélyeget ragasztottak az Írószövetségben. (2 Ft-os érték.) A bélyegző sem taglózta le a kedves filatéliai szépséget.

Évek óta már nem mehetünk együtt Bazsiba. Magam voltam, beszéltem a valahai virágfa közelében még élő diófa alól a kertről, Kert-Magyarországról, egy antológiáról, amelyben a legtöbb verset Simon Istvántól válogatta a szerkesztő Széphalmyné Szeghy Éva (*A kert öröme*), Juhász Ferenc és Simon barátságáról, a bazsi-sümei kisdíák zsengeiről, érett műfordításairól oroszról és németből. Jó érzés esztendőről-esztendőre Simonékkal találkozni ott. (Az olasz futballbajnokságban én is a Milannak szurkolok, ha már a költő fiának kedvenc csapata.) Anna lányuk pedig még mindig emlékszik mamám fehér hajára. Visz a kisbusz minket Keszthelyre, visz föl a Börce-háton, honnan visszanezünk, ott, ahol Berzsényi elbúcsúzott Kemenesaljától. E jelenetet szép versben képzelte el Simon István, ahogy másfél évszázaddal előtte Dani uraság és kocsisa megálltak: A Börcehát löszpartos útján, / hol lestem én is madarat, / fölsírtak benne a szavak, / bölcső meg thesszali virulmány...// Mégegyszer megnézett jól mindent, / hol a Bakonyra, hol a Ság / kéklő kis púpjára tekintett, / hogy isten veled, szép világ. // „Elválok – súgta – ahogy bükkgally- / szüledtől, holt levél, leválsz...” / És szólt a kocsisnak: „Most nyargalj, / agyoncsaplak, ha Keszthelyig megállsz!” // S mögötte hősínű arccal / már fölkomorlott Boreás... (*Berzsényi a Börceháton*)

Dehogyan akartuk mi agyoncsapni a volánnál Ferencet, aki vitt minket a kistérségi kisbuszon. Emlékszem, ahogyan gurult velünk Keszthely felé a dombokról a kocsis. Láttuk Rezit... Pár éve még Mészáros Pista bácsi kezét is megszoríthattuk. Orvosként-barátként ő zárta le Simon István szemét. Paraszti szokás szerint arcon csókolta a halott költőt.

Édesanyámmal halálát követően először 2013. augusztus 23-án álmodtam. A hidegről gesztenyés tekercset vett elő, majd megkínált e süteménnyel. (Simon István emlékezetes kötetének címe: *Szőlő és gesztenye...*) Érik a szőlő és a gesztenye is már.

Színes hűtőmágneseket mindig hoztam neki Keszthelyről. Azokat látom napra nap: a keszthelyi gimnáziumot a templommal, az ottani múzeumot és a sétáló utcát, amerre apám és anyám járt még külön-külön, valaha. Már mindigre közelítő téiben.

KNAPP ÉVA: FERENCSEK MESZTEGNYŰN A 18. SZÁZADBAN

Közösség, életmód, konfliktusok, irodalmi tevékenység

A mariánus ferences provincia újkori történetének feltárása – a legutóbbi idő-
kig – nagyon egyenetlen.

A feldolgozások és az adattárak – például Eugenius Kósa *Collectaneája* a 18. század közepéről vagy Weiss Mihály 20. századi kéziratai, köztük mindenekelőtt a nekrológiumokat feldolgozó *Catalogus alumnorum Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Fratrum Minorum* című áttekintés (1978) – elsősorban a vizsgálat idején hozzáférhető, többé-kevésbé pontos dokumentumokból készültek. A tudományos igényű feldolgozások egy részét – jóllehet általában kiterjedt alapkutatások előzték meg őket – pontatlan hivatkozások sora vagy a forrásanyag elnagyolt körülhatárolása teszi kétes értékűvé, s viszonylag kevés a részleteiben is megbízható monográfia. Ilyen kivétel például Arnold Magyar műve, a *340 Jahre Franziskaner in Güssing* (1638–1978) (Güssing, Franziskanerkloster, 1980). Különösen hiányoznak az egykori dokumentumok minél szélesebb körének ismeretében készült, egyes kolostorokra vonatkozó áttekintések.

Mindezek a megfigyelések fokozottan érvényesek a viszonylag későn, 1744-ben alapított mesztegnyői mariánus ferences rendházra, amelyet Kósa még rezidenciaként mutatott be. A kolostort Sill Aba Ferenc mariánus ferences rendtörténész is jobbára pontatlan és megtévesztő adatokkal írta le (*A mariánus rendtartomány kolostorainak újjáépítése és benépesítése a katolikus restauráció idején*, in *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, 1, szerk. ÓZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Piliscsaba–Budapest, PPKE BTK–METEM, 2005, 202–215).

Az elmúlt néhány évben három forrásfeltáró tanulmányban foglalkoztam a mesztegnyői mariánus ferencesekkel. A templom és a kolostor középkorig visszanyúló történetén kívül (*Egy rejtőzködő középkori templom és kolostor: Mesztegnyő*, Műemlékvédelem, 2014/1, 15–30) igyekeztem rekonstruálni a 18. század második felében létrejött szerzetesi könyvtár állományát (*Egy 18. századi mariánus ferences könyvtár: Mesztegnyő, 1748–1790*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 27, 2015/1–2, 19–46), és bemutattam az először 1770-ben kijelölt koldulóterületet, annak változását (*A mesztegnyői ferencesek koldulóterülete II. József-kori feloszlásukig (1788)*, in *Amicitia, Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára / Beiträge zum 60. Geburtstag von Gábor Tüskés*, szerk., LENGYEL Réka és mások, Budapest, Reciti Kiadó, 2015, 102–113). E vizsgálatok során nyilvánvalóvá vált, hogy az egykor ebben a kolostorban tevékeny szerzetesek közül alig néhány ismert név szerint, életútjukról, életmódjukról, mindennapjaikról elenyészően kevés adat áll rendelkezésre. E tanulmánnyal a jelzett hiány megszüntetését szeretném elkezdni.

A Weiss Mihály által összeállított mariánus ferences személyi adattárban és a feldolgozásokban található névanyag áttekintése mellett további, eddig fel nem tárt kézirat forrásokat vontam be a vizsgálatba. Így mindenekelőtt a Veszprémi Érseki Levéltár Acta Personalijának megfelelő állományát, a mariánus provincia pozsonyi

KNAPP ÉVA: FERENCESEK MESZTEGNYÖN A 18. SZÁZADBAN

központi levéltárának a mesztegnyői kolostorra vonatkozó fennmaradt dokumentumait (Ministerstvo Vnútra Slovenskej Republiky Štátny Archív v Bratislave, Archív Mariánskej Provincie Františkánov v Bratislave, 1253–1918, Ladula 28, Kláštor v Mesztegnyí) és a település mariánus ferencesek által vezetett hivatali iratanyagának ma fellelhető részét (az anyakönyvek eredetije a mesztegnyői plébánián gondatlanság miatt nem áll rendelkezésre, így a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzött mikrofilmeket használtam).

A szerzetesi élet terei

A kolostor és a templom tervrajza, majd a módosított kivitelezés dokumentációja nem áll a kutatás rendelkezésére. 1747-ben a szerzetesek bevezetése (introductio) a középkori romos templom- és kolostoregyüttesbe történt meg. Az 1748. november 21-i canonica visitatio [kánoni látogatás] szerint a régi templom egy részét alkalmassá tették istentisztelet tartására, falaira ideiglenes tetőt húztak szalmából, s benne egy Nepomuki Szent János-oltárt alakítottak ki. A ferencesek lakhelyéről csak utalásszerűen esik szó, eszerint a templomhoz tartozó rezidencia épülete lakható, mellette egy harangláb áll, benne a Szűz Máriának és Pádúai Szent Antalnak szentelt 95 libra súlyú haranggal, tetején kereszttel. Míg a templom építéséről 1752-ből és 1757-ből is van híradás, a kolostorról hallgatnak a források. A következő, 1778. május 28-i veszprémi egyházmegyei canonica visitatio leírja a kész templomot és megemlíti a kolostort, mely ekkor már nem rezidencia, hanem konvent rangú rendház. Míg a vizitációs jegyzőkönyvben az ötoltáros templomról részletes leírás olvasható, a kolostorról nem tudunk meg közelebbit. Ismeretes, hogy a templomban a mai orgonakarzat volt egykor a szerzetesek közös imádságának a helye, ugyanakkor ennek a térnek a kolostorral való egykori összeköttetését a kolostorépület többszöri átépítése miatt jelenleg homály fedi.

A szerzetesek lakóhelyéről az 1778 utáni időszakból sem áll rendelkezésre önálló leírás, a kolostorhoz tartozó építményekről, az egyes épületrészekről a legkülönbözőbb dokumentumokból szerezhetünk tudomást. Így például tudjuk, hogy – éppúgy, mint más kolostoroknak – használható börtöne volt, melybe 1764-ben a gyóntatás közben nőket zaklató ösküi plébánost, Liliom Jánost tervezték elzárni.

A kolostorban – az alapítólevélnek megfelelően – tizenkét, szerzetesi lakhatásra megfelelő cellát alakítottak ki, ezek közül valószínűleg az első volt a legnagyobb, mivel két szekrényben itt helyezték el a kolostori könyvtárat. A cellák viszonylag nagyméretűek, tágasak és kényelmesek lehettek, mert a konvent feloszlata után az egykori mesztegnyői gvárdián [a kolostor teljes körű előjárója], Takács Antal – mint emeritus cooperátor – 1792. március 20-án az Andocsról Veszprémben a vicarius generalisnak [általános helynök] írt mentegetőző levelében elpanaszolja több régi sérelmét, köztük azt, hogy amikor cooperátor volt Berzencén, a szobája kicsi, mindössze nyolc lépés hosszú és négy lépés szélességű volt, melyben télen folyton didergett.

KNAPP ÉVA: FERENCESEK MESZTEGNYÖN A 18. SZÁZADBAN

A cellák felszereléséről az egyik felosztási inventarium [jegyzék, leltár] szolgáltat adatokat. Eszerint a fráterek és a páterek celláiban kivétel nélkül volt egy vagy két asztal, faágy szalmazsákkal és szalmával tömött vánkossal, valamint vászontakaróval, legalább egy fából készült szék, térdeplő, egy fémből (vas vagy réz) készült kandeláber és mosakodó állvány, mosdótállal és vizes kancsóval. A páterek celláihoz a felsoroltakon kívül tartozott még egy vagy több bőrszék is, s az egyik asztalon elhelyezett különféle eszközök, edények és írószerek. Az alapberendezésen kívül a gvárdián cellájában volt még további két szekrény, asztalterítő, gyertyatartó, különféle edények, kilenc nagyobb kép, egy második kandeláber, két láda, egy nagy függöny, s itt őrizték a konvent két pecsétjét Nepomuki Szent János képével. A gvárdián saját tulajdona ekkor három darab könyv és egy asztali óra volt. A vicarius [helyettes] cellájából az alapberendezésen kívül feljegyeztek két további szövött takarót, tizenhét darab saját könyvet, egy órát, két „clavicordia”-t [csembaló], két képet, egy zöld takarót és függönyt, valamint két irattartót. A pátereknél némely cellában gyertyatartót, további szövött gyapjútakarókat, illetve szőnyeget, függönyöket, könyvtartó tékákat, ládákat és könyveket vettek lajstromba. Egyedinek tekinthető tárgyak is feltűnnek: fráter Cajetanusnál egy olló, páter Bellovics Lőrinc ekkor itt őrzött (raktározott) felszerelésében egy glóbus, térképek, egy kereszt négy alakkal, Derkics Szaniszlónál egy koppantó, Zsidanics Adriánnál egy kis üveglámpa, Takács Antalnál pedig két láda íróeszközökkel és kéziratokkal.

A kolostor falain belül említik a források a konyhát. A refektórium olyan közel volt a rendház bejáratához, hogy oda – mint feljegyezték – nehézség nélkül betévedhetett egy kutya. A kolostor egyik elzárt cellájában őrizték a bort, s e cella vinaria kezelése az egyik fráter feladatai közé tartozott. Ismeretes az is, hogy a ruhák varrására külön „Szabó szoba” állt rendelkezésre. A kolostor épületén kívül állt – valószínűleg a tűzveszély elkerülésére – a sütőház (pistoria), mely lakóhelynek is megfelelt. 1788-ban itt lakott Farkas Mátyás laikus fráter, akinek rendelkezésre állt a cellák alapvető felszerelése. Ezt az épületet – funkciójára utalva – pékháznak is nevezték.

Szerzetesi közösség

Jelenlegi ismereteink szerint a mesztegnyői mariánus ferences „élet” kezdetétől (1747) a felosztásig (1788. június 11.), illetve a tényleges szétköltözésig (1790. február 19.) összesen ötvenkét ferences élt rövidebb-hosszabb ideig a kolostorban. A feldolgozott források tanúsítják, hogy egyidejűleg legalább két felszentelt pap-szerzetesnek kellett helyben élnie, hogy elláthassa a település lakóinak lelki szolgálatát (administrator, concionator), s velük együtt élt egy vagy két fráter is a közösség ellátására. A cellák egy része hosszabb-rövidebb ideig így lakatlan volt.

A bő negyven év alatt az egy adott időben együtt élő szerzetesek közösségéről három forrás tájékoztat. Az adatok több tekintetben hiányosak, mert a szerzetesek egy részéről nem lehet tudni, mikor és mely kolostorokból érkeztek, illetve hova tá-

KNAPP ÉVA: FERENCESEK MESZTEGNYŐN A 18. SZÁZADBAN

voztak Mesztegnőről. Hiányos a rendház előjáróinak (praesidens, gvárdián) sorozata is, s nem teljes a mesztegnői templom szentélye alatt kialakított szerzetesi kriptában eltemetett páterek és laikus fráterek névsora.

1770-ben – valószínűleg a konventté minősítés előzményeként – a szerzetesek aláírásukkal szignálták a kijelölt koldulóterület elfogadását. Eszerint – a laikus frátereken kívül, akiknek ekkor nem kellett aláírniuk a dokumentumot – a még rezidencia rangú kolostorban mindössze négy páter élt, Sebastianus Reincsics praesidens, Antonius Takács, Samuel Miklós és Theophilus Bogdán.

Az alapító Hunyadyak által soha ki nem fizetett alapítási tőke hiányában, az ugyancsak általuk biztosított évi természetbeni javakból a számítások szerint négyen nehézség nélkül meg tudtak élni, még akkor is, ha rajtuk kívül legalább két laikus fráter lakott velük. Az ekkor 52 éves Reincsics (Rajcsics) feltehetően a megtelepedéstől (1747), biztosan pedig 1751 óta élt Mesztegnőn, s 1770 előtt, 1759-ben is praesidens-administrator volt. Takács Antal 1752-től kisebb-nagyobb megszakításokkal 1788-ig folyamatosan adathozható, 1785–1786-ban gvárdián. Miklós Sámuel 1769–1771 között, Bogdán Teofil pedig 1770-ben biztosan mesztegnői ferences volt, ugyanakkor valószínű, hogy mindketten már korábban is itt élhettek. A praesidensszel együtt mind a négyen prédikáltak és aktív lelki gondozók lehettek a településhez közeli más falvakban is. Ismert például, hogy Takács Antal – Padányi Bíró Mátyás rendelkezésének megfelelően – veszprémi teológiai tanulmányainak befejezése után 1751. február 24-től – többek között – Somogyfajszon és filiáin volt tizennégy éven át administrator, illetve cooperátor. Miklós Sámuel innen kerülhetett Andocsra, Bogdán pedig Keszthelyre, ahol rövidebb-hosszabb idő elteltével meghaltak (1782. február 10, illetve 1770. szeptember 26).

A négy, egy közösségben élő ferences közül a születési adatok szerint ketten-ketten közel egykorúak voltak (Bogdán *1716 – Reincsics *1718, illetve Miklós *1725 – Takács *1726). Nem maradt fenn adat arról, hogy nézeteltéréseik lettek volna egymással. Minden valószínűség szerint a közösség ellátását, az épület és környéke gondozását ekkor is egy vagy két laikus fráter végezte, éppúgy, mint a későbbiekben. A laikus fráterekre vonatkozó adatok szerint 1770 körül a hat, név szerint ismert fráter (Aingen Lambert, Csillag Januáriusz, Draseler Dagobert, Farkas Mátyás, Nidermüller Kozma és Vittman Porfir) közül bármelyikük élhetett itt, mivel őket ritkábban helyezték át (translocatio) más kolostorokba, s mindegyiküket Mesztegnőn temették el 1777–1789 között.

A templom és a kolostor építésének befejezését követően, a nagy valószínűség szerint 1771-ben konvent rangra emelt kolostorban élő szerzetesekről több mint másfél évtizeddel későbből, 1786-ból származik egy újabb, teljes adatsor. Ekkor készült királyi rendeletre a *Declaratio Genuina Mesztegniensis* című, a konvent pecsétjével és a gvárdián aláírásával hitelesített dokumentum, melyben a gvárdián a rendelkezésben előírt szempontok szerint az adatokat táblázatba rendezte és jellemezte a közösség tagjait. A mesztegnői konventhez eszerint 1786-ban összesen tizenegy páter és két laikus fráter tartozott, akik folyamatosan, illetve idejük egy

KNAPP ÉVA: FERENCSEK MESZTEGNYŰN A 18. SZÁZADBAN

részében itt éltek. Jobbára magyarnak vagy horvát, szlovák és német nemzetiségűnek születtek, magyarul valószínűleg mindegyikük beszélt, illetve értette a nyelvet. A gvárdián és a vicarius feladata a közösség életének szervezésén és irányításán kívül a település lakóinak lelki gondozása volt, ebben még további három páter, a nyugdíjas Földes Konrád, Zsidanics Adrián és Gregorovics Quirin működött közre.

A páterek közül ketten kaptak nyugdíjat a korábban folyamatosan végzett capellanus aulicus [udvari káplán] tevékenységük után. Életkoruk – tekintettel a korban várható átlagos élettartamra – viszonylag magas, átlagosan ötven év volt. Közülük a legfiatalabb a 38 éves vicarius, Rumi Mihály, aki nyolc éve élt itt, s ekkor már húsz éve volt szerzetes. A gvárdián és az egyik laikus fráter, Aingen Lambert voltak a legidősebbek ekkor, mindketten egyaránt negyvenkét éve léptek be a rendbe.

Összesen hét páter és két laikus fráter élt a konvent javaiból. Ketten más településen (Somogyfajs, Lengyeltóti) laktak, nem a konvent terhére. További kettő ellátására szerény nyugdíjuk szolgált a kolostor falain belül. Képzettségük, nyelvtudásuk és szerzetesi éveik száma alapján úgy tűnik fel, jól ellátták feladataikat, fizikai állapotuk is kielégítő. Ugyanakkor némi disszonanciára és a közösségen belüli feszültségre utal egy megjegyzés páter Bellovics Lőrinc eredendően összeférhetetlen természetéről. Négyen nem végeztek világi lelki szolgálatot, s ez nagymértékben megnehezíthette az együttélést. Ezek a körülmények valószínűleg nem kedveztek a regula által előírt időbeosztásnak sem. A *Declaratio* tanúsága szerint a korábbi gvárdián, Vazolics Sidonius ekkor már nem lakott Mesztegnnyőn, távozásának körülményei és újabb lakhelye nem ismert.

A feloszlatott konvent tagjainak névsorát két évvel később egy újabb, inventarium jellegű dokumentum rögzítette (1788. július 4). Eszerint két kivétellel továbbra is a korábbi személyek tartoztak a konventhez. Időközben egy új laikus fráter érkezett: Cajetanus, aki a már 1786-ban is beteges másik két laikus testvér napi munkáját segíthette. Bellovics Lőrincnek – akit a minister provincialis egy fegyelmi ügy kapcsán időközben Andocsra helyezett át – már csupán a személyes holmiját őrizték az 1. számú cellában, ahol ekkor Józán Adolf lakott. A korábbi gvárdián, a 9. cellában élő Takács Antal helyett időközben Kramarics Pétert választották gvárdiánná (7. cella). Rumi Mihály, aki a feloszlatáskor is a vicariusi hivatalt viselte, a Kramarics melletti 8. cellát foglalta el. Derkics a 3., Zsidanics a 4., fráter Aingen Lambert az 5., Földes a 10., fráter Cajetanus a 12. számú cellában lakott. A további négy cella (2., 6., 8., 11.) üresen állhatott, ezeket minden valószínűség szerint a fajszi adminisztrátor Balási Bálintnak, az ekkor ismeretlen helyen tartózkodó Malinai Dénesnek és Gregorovics Quirinnak, valamint az ekkor a sütőházban lakó Farkas Mátyásnak tarthatták fenn.

Az 1770-ben Mesztegnnyőn élő ferencesek közül egyedül Takács Antal került ugyanide vissza, nem sokkal 1785 előtt. Míg rezidenciaként a kolostor alapítólevelében feltüntetett tizenkét szerzetesi hely egy részét nem töltötték be, ez a helyzet a konvent időszakban megváltozott. Úgy tűnik, tizenhat év elmúltával a település és környéke, illetve a koldulóterület népessége folyamatosan változó összetételének

KNAPP ÉVA: FERENCSEK MESZTEGNYŐN A 18. SZÁZADBAN

megfelelően irányítottak magyar, horvát és szlovák származású, valamint németül tudó ferenceseket a kolostorba. Minderre elsősorban a világi papságnak a Balatontól délre eső területeken a 18. század második felében is jellemző hiánya miatt lehetett szükség. A bemutatott adatok jelzik, hogy a veszprémi egyházmegyében a kolostoralapítás (1744) óta, de legkésőbb 1771-től folyamatosan számítottak a mesztegnyői mariánus ferencesekre világi ordinációban [felszentelés] is; lelki szolgálatukat egészen a konvent feloszlatásáig – a provinciális tudtával és engedélyével – folyamatosan igénybe vették a hívek pasztorálására.

Életmód, konfliktusok

A ferencesek életmódjára, mindennapjaira elsősorban a források részben mellékesnek tűnő adataiból lehet következtetni. A mariánus ferencesek beöltözésüket követő képzése jelentősen eltért más szerzetesrendek gyakorlatától, annál jóval egyszerűbb és rövidebb volt. Mesztegnyő esetében a gyakori translocatiók, a világi pasztorációs igények folyamatos kiszolgálása, valamint az ezzel járó, gyakran más települések plébániáira történt költözés miatt jelentősen eltérő kulturáltságú, temperamentumú, lelki igényű, különféle helyekről érkezett szerzetesek találkoztak össze és éltek együtt rövidebb-hosszabb ideig. A közös életet megnehezíthette és zavarhatta a gyakori vásár- és ünnepnapok szónoki meghívások teljesítése is, melyre elsősorban a környékbeli, egy-egy nagyobb tömbben betelepített horvát és szlovák lakosság (Buzsák, Szentpál, Lengyeltóti, stb.) miatt került sor. Ismeretes, hogy a mesztegnyői szerzetesi könyvtárban a legtöbb nyomtatvány a szentbeszéd készítését segítette; 1778-ban a könyvtár 71 tételéből 18 (25%), 1788-ban pedig az itt őrzött 270 műből 82 (30%) volt a különféle nyelvű prédikációs könyvek száma. Így valószínűleg nem teljesülhettek – illetve nem voltak teljesíthetőek – maradéktalanul a mariánus ferencesek életmódját szabályozó regula előírásai.

Mindezek a körülmények a kolostor viszonylag rövid működési ideje alatt többször idéztek elő konfliktusokat. Elhúzódó, egyre jobban elmérgesedő ellentétek vezettek például oda, hogy 1786–1787-ben a rend provinciálisa és a veszprémi egyházmegye közös megállapodása alapján vizsgálatot folytattak Mesztegnyőn, melynek fennmaradt a közel teljes iratanyaga. A dokumentumokból nyilvánvaló, hogy nem csupán közvetlenül a konvent feloszlását megelőző, valószínűleg érzékelhető nyugtalanság váltotta ki a szerzetesek közötti ellenségeskedést. Az iratanyagban a vizsgálathoz illesztett, a vallomásokat összegző, Paczay István marcali plébános és Binder József kéthelyi plébános által aláírt levél visszautalt három korábbi, lényegében tisztázatlan, illetve tisztázhatatlanná vált ügyre, mondván, szerintük nem véletlen és előzmény nélküli mindaz, ami 1786–1787-ben történt a konventben.

Az első ügy egy mesztegnyői „tertiarius frater” [laikus testvér] „megöletése” volt. Az eset mintegy tizenkét éve történt, s a laikus frátert a vélekedés és a szóbeszéd szerint egyik professus társa ölte meg őrvjögő dühében, akit aztán elhelyeztek

KNAPP ÉVA: FERENCSEK MESZTEGNYŐN A 18. SZÁZADBAN

innen. Ez az átirányított, néven nem nevezett ferences a zalaegerszegi úton haladva megvált szerzetesi öltözetétől, és magát világi személynek, német iskolamesternek kiadva igyekezett érvényesülni a továbbiakban. A lehetséges rekonstrukció szerint ez az utalás a német nemzetiségű Draseler Dagobert pék, mindenes laikus testvér halálára (1777. március 24. vagy május 14.) vonatkozik, akinek esetleges erőszakos halála ügyében Raymondus Rachsa minister provincialis levele szerint (Pozsony, 1787. július 10.) vizsgálatot folytattak Budán és Rómában is, de a történekről nem derült ki bizonyítható körülmény.

A második, megbotrántkoztatónak mondott eset szintén évekkel 1786 előtt történt. Az ügy egy meg nem nevezett mesztegnyői professus szerzetes saját cellájában sorozatosan elkövetett öngyilkossági kísérlete volt, melynek során a szerzetes a saját torkát próbálta átvágni. Rachsa provincialis erre – a már idézett válaszában – úgy reagált, hogy ő akkor még nem volt provincialis, így nem tud erről, de tájékoztatást kért a titkárától. Eszerint a szerzetes halálának – a liber mortuorumban [halotti anyakönyv] olvasható bejegyzés szerint – természetes oka volt, mégpedig a has felpuffadása, melyet a szerzetes mértéktelen borivása idézett elő, aki erre a gyarlóságra már a fogadalomtétele óta hajlott. A szerzetes kilétét a rendelkezésre álló adatokból nem sikerült biztosan meghatározni, feltételezhető, hogy az 1779. január 20-án meghalt és Mesztegnyőn eltemetett, magyar nemzetiségű Egyed Xaveriusról lehet szó.

A harmadik, szóbeszédre, pletykára és „mormogás”-ra indító történet alapját páter Petőcz Lajos 1786. február 19-i halálának körülményei adták. Ez a kiválóan és feddhetetlennek mondott férfi, egyben a konvent vicarius, a halála előtti este még teljesen egészséges volt, reggel viszont holtan találtak rá az ágyában. A provincialis úgy reagált, hogy ez esetben maga a sors (fatum) nyilvánulhatott meg, mert van úgy, hogy valaki este még jól van, reggel viszont már halott.

Az 1787. évi részletes vizsgálatot kiváltó, Takács Antal gvárdián és páter Bellovics Lőrinc között világiak tudtával és bevonásával zajló, elmérgesedett konfliktus előtörténetéhez tartozik, hogy a horvát nemzetiségű Vazolics Sidonius, szentföldi misszionárius mesztegnyői gvárdiánsága és adminisztrátor-plébánossága alatt kisebb, ellentétes érdekcsoportok jöhettek létre a konventben élők között. A békesség helyreállítása érdekében a közösség új gvárdiánt választott, az 1785-ben ismét Mesztegnyőn élő, rangidősnek számító, magyar nemzetiségű Takács Antal személyében. Róla azonban éppen e vizsgálat során derült ki a vallomásokból, hogy az egyik szerzetesi csoportnak azt ígérte, „csak engem válasszatok, apátok lések”, a másiknak pedig azt a fenyegetést mondta, hogy „megtanítatom bestelések kurafiatkat ha engemet nem választanak, directe ad Tronum Regium appellabo” [közvetlenül a királyi trónushoz fellebbezek].

Az ügy előzményeihez tartozik még Takács Antal Mesztegnyőről, 1785 karácsonyán, december 24-én dátumozott levele a veszprémi vicarius generalishoz, melyben összefoglalta életútját, és segítséget kért „pro cura animarum” [lelképásztori gondozásért]. Takács mindenekelőtt azt szerette volna elérni, hogy a továbbiakban ne küldjék ki világi papi feladatok teljesítésére, mert ötven éves elmúlt, és még

KNAPP ÉVA: FERENCESEK MESZTEGNYŐN A 18. SZÁZADBAN

hét–nyolc életévre számítva szeretne Mesztegnyőn maradni. 1786-ban Takács Antal mesztegnyői gvárdiánna választották, így egyben ő lett a település adminisztrátor-plébánosa. A konventen belül meglévő konfliktusokat azonban nem sikerült „kezelnie”, mert 1786. október 21-én levelet küldött a pozsonyi páter provincialisnak, kérve, hogy távolítsa el a konventből páter Bellovics Lőrincet, mert amikor őt gvárdiánna választották – amibe a korábbi gvárdián, „pater Sydonius” [Vazolics] is belenyugodott – Bellovics Takács ellen lázított a közösségben. A provincialis várakozó álláspontra helyezkedhetett, és nem rendelte el Bellovics azonnali áthelyezését. Zsolnai Dávid vicarius 1787. május 2-án Veszprémben kelt levelében felemlíti Takács provinciálishoz intézett kérését, ugyanakkor arra adott utasítást, hogy Binder József kéthelyi esperes-plébános a marcali plébánossal együtt menjen el Mesztegnyőre kivizsgálni a következő ügyeket: 1. Bellovics kérés és bejelentés nélkül hosszabb időre elhagyta-e kolostorát; 2. valóban részegeskedett-e annak ellenére, hogy ettől óvta az a laikus testvér, aki a cella vinaria gondozója; 3. szított-e a szavival békétlenkedést; 4. amikor Takács gvárdián büntetést szabott ki rá, bezárva őt, Bellovics a megbánás helyett tovább lázított-e Takács ellen.

A vizsgálatot 1787. május 27-én tartották, az erről készült iratot *Fassiones* címen mellékeltek Binder József és Paczay István plébánosok a Kéthelyről 1787. június 2-án írt közösen írt levélhez. A *Fassiones* Bellovics Lőrinc pontokba szedett vallomásával kezdődik, melyet arra a kérdésre adott, hogy megítélése szerint megsértette-e Takács gvárdiánt, és vetélkedett-e vele. Eszerint 1787. április 17-én a nézeteltérések miatt az egymás elleni tettelegességig jutottak. A gvárdián sokszor volt elenséges Bellovicsal, elutasította a kéréseit, s amikor Farkas Mátyás fráter Bellovics védelmére kelt, a gvárdián Farkast ilyen gonosz szavakkal illette: „Kálvinista diszno elkergetlek [...] s elmehetsz kurvanyádba”.

Önálló kérdőpont vonatkozott arra az esetre, amikor Bellovics tolvajnak nevezte a gvárdiánt azért, mert tíz aranyat vett ki a kasszából.

A vizsgálat során hosszasan tárgyalták még a kolostorba betévedt kutya esetét is, amit Rumi Mihály elmondása alapján jegyeztek fel. Eszerint amikor egy nap reggelire csengettek, egy kutya bement a refektóriumba. Az akkor még Mesztegnyőn élő korábbi gvárdián, Vazolics Sidonius figyelmeztette erre a társait, mondván „ezt a kutyát négy ferencesért sem adnám”. Takács erre azt válaszolta, hogy ő ilyen megjegyzésekkel élő gvárdiánt nem akar. Amikor Bellovics visszatért a konventbe, Takács elmondta neki az esetet „ilyen formán: Nízd Lőrincz, az a Diszno horváth, Hierusalemi tekergő [...] Alexandriai betyár, czitromos gránicz; bestlélek, gaz ember azt mondotta, hogy a kutyát négy barátért nem adná, ne szenvedgyük el”. Bellovics így válaszolt: „maid Kutya processust kezdek ám? illengyőségért”. Minderről nem beszéltek társaiknak, de amikor quinquagesima [nagyböjt első vasárnapját megelőző] vasárnap Bellovics hazaért Marcaliból, ahol prédikált, és hívták a refektóriumba enni, páter Józán Adolf megkérdezte a történetről, s Bellovics azt válaszolta: „Halla Kend, Kendet az Uraság nem kutyajägernek, hanem hajdúnak fogatta, s hadgyon Kend más kutyájának békit”. Majd nyíltan állást foglalt Vazolics mellett, és az új

KNAPP ÉVA: FERENCSEK MESZTEGNYÖN A 18. SZÁZADBAN

gvárdián, Takács ellen: „én is azt mondom tehát ollan négy Guardianért nem adom [tudniillik a kutyát], mint Atyaságod, mert az a kutya senkinek kárt nem tett, senkit meg nem harapott, mint Atyaságod mindenikkel veszekedik, mindenikkel marakodik, és mennyi kárt tesz a Klastromnak”. A történet további szóváltás után azzal ért véget, hogy Takács elrendelte a kutya megöletését, Bellovics pedig kinyilvánította, „oda üsse a menykő akármit csinál atyaságod, ha kutya husra szorult egye meg, vagy meg sütöm Atyaságodnak”. Rumi szerint a kutya-ügy miatt később is sokszor huza-kodtak egymással.

A vallomástevők nevének (Rumi Mihály, Bellovics Lőrinc, Zsidanics Adrián, Kramarics Péter, Józan Adolf, Derkics Szaniszló páterek és Farkas Mátyás laikus testvér) felsorolása után felolvasták a vallomásokat, és mindezt a szerzetesek közül négyen aláírásukkal hitelesítették. A latinul felvett, magyar szöveggel tarkított vallomásokhoz két, külön lapra feljegyzett magyar nyelvű vallomás tartozott. Az egyik Zsidanics Adrián rövid válaszai két kérdésre: 1. volt-e veszekedés a gvárdián [Takács] távollétében – válasza „sohasem”; 2. a korábbi gvárdián, Vazolics Sidonius alatt ki volt a veszekedések okozója – válasza: „Antonius Takács”. A másik fassio fráter Farkas Mátyás magyar nyelvű vallomása Takács Antaltól („Öregségemre a P. Guardian gyakorta világiak előtt akasztofara valonak, akasztofa bimbojának, Kálvinista disznonak mondott. Apádat Anyádat el vitte az erdőg, el visz tégedet-is az erdőg, soha sem voltál igaz Pápista. Egy szüvi veszek átkozot, el kergetlek, s-el mehecz kurvanyádba. Ha a Paterek nem lettek volna, kétségben estem volna, annyira mortificált. Recenter. Csak a mellet szollaz, de várgy meg tanitlak, sem Konyhába, sem a Kertbe, sem a Szabo szobába, sem a pék házban nem eresztlek, hanem a Refectoriumba fogz jární.”), melyet összesen hat páter hitelesített saját kezű aláírásával.

Az ügy végére Raymondus Rachsa minister provincialis Veszprémbe címzett levele (Pozsony, 1787. július 10.) és az ezt követő intézkedés tett pontot. A vizsgálat-hoz fűzött reflexióit Rachsa egy Ovidius *Tristia*jából emlékezetből idézett mottóval („Saepe praemente Deo, fert Deus alter opem, / Jupiter in Trojam, pro Troja stabat Apollo, / Aequa Venus Teucris, Pallas iniqua fuit” – OVIDIUS, *Tristia*, liber 1, elegia II, 4–6. – tévesen Jupiter áll Mulciber helyett) vezette be, így jelezve, hogy nehéz ebben az ügyben meglelni az igazságot. Megköszönte a vizsgálat lefolytatását, a történetekben a sátán kísértését látta megvalósulni, s Bellovicsot, a bajok előidézőjeként megnevezett szerzetest áthelyeztette Andocsra. Takács Antaltól elvette a gvárdiáni tisztséget, mert úgy vélte, nyilvánvalóan alkalmatlan a feladatra, mivel visszaélt a hatalmával. Új gvárdiánnak a negyvenedik évét betöltött Kramarics Pétert választották meg, aki egyben a konvent utolsó előljárója lett.

A leírtak mutatják, hogy a konvent mindennapi élete nyitott volt az egyház-község felé, a konfliktusok egy része világiak jelenlétében zajlott, s pletykára, tisztelatlenségre is alkalmat szolgáltatott. A konventen belül feltehetően az 1780-as évek közepén kialakult horvát-magyar nemzetiségi villongást tovább mérgecsítette az eltérő temperamentumú és műveltségű, társaikat kevésbé ismerő, egyéni szimpátiákat követő szerzetesek kényszerű együttélése. Az egymást magyar nyelven szidalmazó,

KNAPP ÉVA: FERENCESEK MESZTEGNYŐN A 18. SZÁZADBAN

ingerült közösségben a professus szerzetesek eltérő érdekcsoportjai által megbélyegzett laikus fráterek indulatai is összecsaptak; Farkas Mátvás Takács ellen, Aingen Lambert mellette foglalt állást. A világiak felé nyitott életmód, a világi papi lelki gondozáshoz hasonló szerzetesi tevékenység és életmód némileg elfeledtethette a regula napi követésének igényét és fontosságát, s valószínűleg emiatt gondolhatta például Takács gvárdián, hogy a világiakat nem gondozó társai henyélnek.

Ugyanakkor egyéb, közvetett adatok jelzik, hogy a regula szerinti életmód sem merült teljesen feledésbe. A közös étkezések alatti felolvasás gyakorlatának megtartására vagy igényére utal például, hogy az 1778-as canonica visitatio során rögzített könyvjegyzék egyik tétele, a *Martyrologium Romano Seraphicorum* mellett a „pro refectorio” megjegyzés olvasható. A liturgiára, közös éneklésre, zsolozsmára nincsenek adatok, viszont arra sem, hogy imaórák megtartása nélkül éltek volna. A regulának megfelelő, rendszeresen végzett, napi privát elmélkedésre és olvasásra hívja fel a figyelmet Bellovics Lőrinc példája, aki, amikor Mesztegyőn lakott, a cellájában olvasott és írt, de a gvárdián ezt látva megtagadta tőle a papírt. A konvent felosztatásakor nem volt olyan professusok által használt cella, melyben ne lett volna könyv. A Mesztegyőn megfordult ferencesek egy részének egyéni irodalmi teljesítménye is a regula ismeretét és követését bizonyítja.

Tanulmányok, irodalmi tevékenység

A mesztegyői ferencesek közül többen végeztek felsőbb tanulmányokat. Eről mindenekelőtt a vizsgák alkalmából készült liber gradualisok tanúskodnak. Zitkovics Márk, aki 1751–1756 között volt Mesztegyőn szónok (concionator), 1738-ban a soproni ferences konventben teljesített logika vizsgát, s valószínűleg a következő évben ugyanitt filozófia vizsgát is tett. Ugyanő 1740-ben a győri ferences konventben újabb, ekkor teológia vizsgát tett le. Biskupics Seraphin 1746-ban a pozsonyi rendi főiskolán vizsgázott általános filozófiából. Az 1773-ban Mesztegyőn adatható Krismarics Hilarius csaknem húsz évvel korábban, 1754-ben tett logika vizsgát a soproni ferences konventben, s ugyanő egy évvel később, 1755-től a győri püspöki (jezsuita) szeminárium hallgatója volt ferences szerzetesként.

A rövidebb-hosszabb idejű kiegészítő világi papi szolgálatra rendelt, Mesztegyőn megfordult mariánus ferencesek közül többen irodalmi működést is kifejtettek. Vazolics Sidonius ordinációját (1758) követően kérelmezte szentföldi missziós útját, és néhány év várakozás után engedélyt kapott az utazásra. 1769-ben indult el Palesztinába, ahol öt évig tevékenykedett misszionáriusként. Hazatérve 1774-ben németújvári szónok lett. Nem lehet tudni, hogy útközben, a Szentföldön vagy hazatérve írta-e *Genuina Descriptio Terrae Sanctae. Ex variis Authoribus, nec non Scripturis sollicite excerpta, simul iter per Mare et Terram [...] Anno 1770* című munkáját. A kéziratot a pozsonyi konvent levéltárából írta le Farkas Seraphinus 1879-ben, ma ismeretlen helyen lappang.

KNAPP ÉVA: FERENCSEK MESZTEGNYÖN A 18. SZÁZADBAN

A Vazolicsot követő mesztegnyői gvárdián (1786–1787), Takács Antal fordítói munkájának eredményeként 1770-ben Győrben jelent meg Aemilianus Nieberle (1673–?) német ferences *Octava Seraphica* című műve *Lelki-Isméretnek ösztöne* [...] (Streibig G. J.) címen. Takács 1751-ben fejezte be teológiai tanulmányait és ugyanezen év február 24-én Padányi Bíró Márton a [somogy]fajszói plébániára és filiáira küldte, ahol önéletrajza szerint kétféle ordinációban (ferences szerzetes és pap) összesen tizennégy évet töltött el. A mesztegnyői ferencesként Somogyfajszon töltött évek alatt készülhetett el a Nieberle-fordítás, mivel Takács szerint a kötet kiadását anyagilag támogatta az általa Fajszon megismert Somsich Antal de Sárd „jubilatús consiliarus”. Somsich mecénásságára a nyomtatvány keretszövegeiben a Szentháromságnak címzett dedikáció végén található egy monogrammal jelzett utalás: „Magát e’ Könyvetskére tett költségével együtt egy hiv szolgál leborúlva ajánlja. S. A.” A Takács Antal nevének elhallgatásával megjelent fordítás a mű szövegére korlátozódik. A fordítás szöveghű, a fordító szóhasználata érthető, választékos és irodalmi minőséget hordoz. A magyar szövegből érzékelhető Takács igyekezete, hogy a szerzeteseknek szánt lelkigyakorlatos könyvet némi műfaji változással bármikor használható szerzetesi meditációs könyvvé alakítsa át. Erre – az instrukciók folyamatos elhagyása mellett – elsősorban a szóhasználat bensőségessé, a fordítás olvasmányossá tételével törekedett.

Takács Antal Fajszon egy másik művet is írt magyarul a „de conformatione voluntatis humanae” témában; egyik levele szerint erről a kéziratról 1785-ben Mesztegnyőn várta a cenzori jelentést. Ez utóbbi munka jelenleg azonosításra vár, így műfaját sem lehet meghatározni. Amennyiben elmaradt a kinyomtatása, a kéziratot a konvent feloszlata után Takács valószínűleg irataival és írószereivel együtt Berzencére, onnan Andocsra vitte magával, ahol 79 évesen hunyt el, 1805. április 7-én.

A gvárdiánként – egyben a konvent utolsó elöljárójaként – Takácsot követő Kramarics Péter Mesztegnyőre érkezéséig (valószínűleg nem sokkal 1786 előtt) középiskolai tanár, professor grammaticae volt, először Szombathelyen, majd Keszthelyen. A konvent feloszlata után követően továbbra is Somogy megyében élt (Szőlőgyörök, Andocs). Kramarics halála előtt két évvel nyomtatásban megjelent elmélkedésgyűjteményének (*Azon Mennyei Szerelemnek és Gyönyörűségnek mellyel az Isteni Felség Az Emberek Fiaihoz Viseltetik, világos meg-mutatása [...]*, I–II. rész, Veszprém, Számmer Klára, 1817) kézírata egyaránt készülhetett Mesztegnyőn, Szőlőgyörökön, Andocson vagy akár mindhárom helyen. A munka mecénása Kurbély György veszprémi püspök volt. Kramarics – Takáccsal ellentétben – olvasóközönségét nem szűkítette le rendtársaira. Előszavában kifejtette, hogy véleménye szerint miként lehet ez a mű nemcsak hasznos elmélkedésfüzér, hanem segédlet is szónoklatok készítéséhez. „Reménylem azt-is, hogy talán ezen munkámmal a’ Lelki Pásztoroknak, és Tanítóknak is némű-némű segítésekre lehetnék: azoknak, kik főképpen az Oltári Szentség’ imadásának alkalmatosságával szokott Beszédet tartván Halgatóikhoz” (IX).

A két mesztegnyői gvárdián, Takács fordítói és Kramarics írói tevékenységét

KNAPP ÉVA: FERENCESEK MESZTEGNYÖN A 18. SZÁZADBAN

egyaránt az Istennel és az embertársakkal való megbékélés, egyfajta mélyebb önismereti szándék hatja át, ami nem állt távol az egyházi felvilágosodás törekvéseitől.

Szerzetesi sorsok a konvent feloszlatása után

A keszthelyi és a mesztegyői mariánus ferences konvent bezárását elrendelő határozat (1788. június 11.) kihirdetését követően ugyanezen év őszére dolgozták ki a veszprémi püspöki hivatalban a két rendház felszentelt ferences papjainak szétköltöztetési tervét. Az előzetes egyeztetések után október 2-án és 6-án készültek a levélfogalmazványok – többek között – a mesztegyői atyákról. Plébánosként a falu lakosságának kérésére egyedül Rumi Mihály maradhatott Mesztegyőn, aki holtáig itt élt, éves congruája 300 forint volt, 30 forint ruhapénzzel kiegészítve. A többi professus szerzetes cooperator (segédlelkész) lett, s évi 150 forint ellátást és 30 forint ruhapénzt kapott. Gregorics Quirin Murakeresztúron, Balási Bálint Somogyfajszon, Józán Adolf Keszthelyen, Takács Antal Berzencén, Molinai Dénes Tapsonyban, Derkics Szaniszló Somogyváron és Kramarics Péter Szőlősgyörökön működött tovább. A laikus fráterek közül a két idősebb helyben maradt, és Mesztegyőn halt meg, Farkas Mátyás 1788. december 26-án, Aingen Lambert 1789. május 1-jén. Az ismeretlen helyről érkezett fráter Cajetanus további sorsáról nem maradt fenn híradás.

A mesztegyői konvent atyái az abolíció [itt: feloszlatás] után továbbra is mariánus ferencesek maradhattak, mert nem a rendet oszlatták fel, hanem csupán a létszám fölöttinek minősített kolostorokat zárták be; így őket csak bizonyos megköttöttségekkel lehet az „exferences” megjelöléssel illetni. Közülük többen remélték a kolostor újjászervezését, éppúgy, mint az alapító Hunyadyak is. Ezért kérte például Balási Bálint 1797. október 7-én – mint „cooperator parochiae Fajszieni et in P. Kovácsi residens” Zsolnai Dávid veszprémi protonotáriustól hatvanadik életévét betöltve, gyógyíthatatlan („incurabilis”) betegségére hivatkozva – hogy egyrészt nyugdíjazzák, másrészt hadd költözzön vissza a mesztegyői kolostorba („aboliti conventus Mesztegyensis Religiosus ad Monasterium liber remeare valeam”).

Több mesztegyői mariánus szerzetestől maradtak fenn levelek, melyeket 1788 után cooperatorként írtak Veszprémbe. Legnehezebben az egykori gvárdián, Takács Antal békélt meg sorsával. Berzencén nem tudott együtt dolgozni a plébánosával, aki – leírása szerint – ellenségesen bánt vele, mert nem tudta elfogadni az ő erősen individuális természetét, amihez az is hozzájárult, hogy ekkor már elmúlt 63 éves. Miután a berzencei plébános elérte Takács dispensációját [felmentés], Andocsra irányították, s az ellene irányuló vádakat elhárító levelet már innen írta Veszprémbe 1792. március 20-án. Derkics Szaniszló még a nyugdíjazása előtt meghalt Somogyváron mint cooperator (1789. október 25-én), míg a tapsonyi cooperatornak kinevezett Molinai Dénest nagybeteg szállították Andocsra 1788. október 6-án, ahol évekkel később, 1792. szeptember 13-án halt meg. Kramarics Péter és Balási Bálint közel egy időben érkeztek nyugdíjas ferencesekként Andocsra, s őket is itt temették el.

KNAPP ÉVA: FERENCSEK MESZTEGNYŐN A 18. SZÁZADBAN

Gregorics Quirin murakeresztúri szolgálati évei hosszúra nyúltak; még 1809-ben, hetvenegy évesen is itt volt cooperator, amikor Hosszú Miklós berzencei plébános, csurgói vicearchidiaconus elmaradt congruája ügyében kért tájékoztatást Veszprémből. Józan Adolf aktív cooperatori évei 1815-ig tartottak, s a mesztegnyői konventből történt szétköltözés után – rendhagyó módon – kétszer újra kezdődtek. A Keszthelyről Káptalanfára került szerzetes egészségének romlása miatt kérte nyugdíjazását 1795-ben, de még 1797-ben is Káptalanfán volt, amikor Hertelendy Gáspár keszthelyi plébános a szentmihályfai capellaniába ajánlotta a veszprémi vice generalisnál. Erre – a levél szerint – maga Józan kérte Hertelendyt, miután megtudta, hogy ez a capellania megürült. Józan valamikor 1797–1805 között érkezhetett Szentmihályfára. Zalaszentmihályon az 1805-ben leégett templom újjáépítése teljes egészében az ő nevéhez kötődik, az építkezés fennmaradt számláit 1808–1810 között nevére állították ki Bakon (téglavásárlás), Gelsén (kötél, csiga-, egyéb építési eszközök vétele), Zalaegerszegen (vasáru) és Sümegen (mész). 1811-ben Józan adminisztrátor volt, s rendtársával, Sövegjártó Elizeus cooperátorral együtt – szintén mariánus szerzetes – látták el a terület lelki gondozását. Mihályfa filiái közül Józané volt a szolgálat Pölöskén és Barnagon, míg Kisvásárhely Sövegjártóhoz tartozott.

Józan volt az utolsó mesztegnyői ferences, aki életkorára hivatkozva a nyugdíjazását kérte 1815-ben. Levelében visszatekintett élete 69 évére, melyből 52 éve élt a szerzetében és 27 éven át folyamatosan szolgálta a veszprémi egyházmegyét. Ugyaninnen szerezhetünk tudomást arról is, hogy Józan 14 évig egyaránt tevékenykedett a pécsi, a győri és a szombathelyi egyházmegyékben. A kérelmet, hogy öregségére a rend valamelyik kolostorába vonulhasson, felkarolta a rend minister provincialisa, Németh Canutus, és Sövegjártó Elizeussal közös translocatióját kérte 1815-ben a veszprémi püspöktől. Józan – Sümegen, Búcsúszentlászlón és Andocson eltemetett társaitól eltérően – visszakerült szülőföldjére, Pozsony megyébe, és Szentantalon halt meg 1820. március 18-án, utolsóként az egykori mesztegnyői mariánus ferencesek közül.

Spirál 3.

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ Vezető úton

Az erdélyi szászok hetven éve a Kiegyezés és a második bécsi döntés között

Alig egy évtized telt el a második világháború után, amikor az emigrációba kényszerült erdélyi szász értelmiség színe-java nagy jelentőségű – többnaposra húzódó – tanácskozásra gyűlt össze annak érdekében, hogy közösen végiggondolja és megvitassa nagy múltú közösségük jövőjének, megmaradásának lehetőségeit. Ekkorra jórészt túl voltak már azokon a szörnyű megrázkódtatásokon, amelyek a világháború során amúgy is megfogyatkozott népük több tízezres tömegeit sújtották az elhurcolások (ahogyan ők mondják: a „Verschleppung”) és az elűzés/kitelepítés (a „Vertreibung”) formájában. Hosszú évszázadoknak a megmaradásért vívott sikeres harcai után ezek az évek a csendes haláltusát jelentették számukra.

Ha a romániai német polgári lakosságnak (és többi kelet-közép-európai sorsársuknak) a Szovjetunióban végzett jóvátételi „rabszolgamunkájára” történeti távlatból visszatekintünk, közös vonásként kell rögzítenünk, hogy a „kollektív bűnösség” kollektív büntetését felügyelő kommunista hatóságok az emberi élet értékét semmibe vették: az „elhullottakkal” nem kellett elszámolniuk. Ám ugyanez érvényes a „hazai” földön deportáltakra, a Bărăgan (a Román-alföldnek déli és keleti irányból a Duna által határolt, embertelen klimatikus viszonyokkal rendelkező, épp ezért gyéren lakott vidéke) lecsapolása, feltörése és termővé tétele céljából odahurcolt szerencsétlen tömegek sorsára is. Ők a következetes román politika áldozatai voltak, hisz mint azt Gheorghe Gheorgiu Dej már 1945 februárjában megállapította, „az erdélyi némettség felszámolódnak etnikai csoport”.

Említett tanácskozásukon – 1954-ben – az erdélyi szász kulturális elit tagjai helybenhagyták néhai társuk, a nagyszebeni Hans Schwarz (1893–1949) – az 1947 tavaszi állapotokat rögzítő – helyzetjelentését, mely szerint „[...] ha csoda nem történik, márpedig csodára nem számíthatunk, népünk halálra van ítélve. El fogunk párologni, akár egy csepp víz a forró kályhalapon.” Így aztán a tragikus hangulatú összejövetel egy hajdan virágzó, nagy múltú közösség gyászjelentésének megfogalmazásával zárult, minthogy a résztvevők arra jutottak, hogy az erdélyi szászoknak szülőföldjén semmilyen kilátás és hosszú távú életlehetőség nem maradt, így módon vissza kell települnie egykori kibocsátó területére, azaz német földre, ahonnan 70 évvel ezelőtt elindultak a messzi keletre.

Így történhetett meg, hogy a második világháború idején még negyedmillió erdélyi szász az 1944 ősztől megindult (előbb spontán, majd szervezett, a potsdami határozattal legitimált) migrációs folyamat – mint első ütem – nyomán tízezreket veszített a lélekszámából.

A második ütemet Ceaușescu időszaka jelentette. Ekkor újabb százezres nagyságrendű volt a fogyatkozás, minthogy 1969-ben a „Kárpátok géniusza” olyan megállapodást kötött az akkori NSZK-val, mely a német nemzetiségű lakosság kivándorlásának folyamatos biztosítását irányozta elő (2007-es lezárással kalkulálva). Mindezt úgy elrendezve, hogy Berlin fejenként 10 ezer márkát fizetett a román ál-

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

lamnak a kitelepülő németekért, akiket még arra is köteleztek, hogy odahagyott ingatlanjaikat – persze nyomott áron – a román államnak kényszerértékesítsék.

A harmadik szakasz a diktátor bukásához vezető romániai forradalom után kezdődött, amikor is a még mindig 90 ezres szász közösségből (1991/92 folyamán) mintegy 75 ezren vándoroltak ki. Az ezredfordulóra – a szász evangélikus egyház adatai szerint – alig 14 ezer főre apadt, gyakorlatilag megszűnt a történelmi erdélyi szász etnikum. Mindezt akkor is kimondhatjuk, ha a visszafordíthatatlanul feloldódó közösség egyes ügyesen alkalmazkodó (ám ezzel együtt népi öntudatukat vesztett) tagjait – gondoljunk a szebeni polgármesterből román államelnökké lett Klaus Johannisra – a román politikai élet – nyilván a kedvező országpropaganda szempontjait sem feledve – ma már közéleti szerepvállaláshoz is engedi.

★

Az alábbi tanulmány célkitűzése az, hogy a címben feltüntetett időszakban az erdélyi szászok érdekérvényesítő stratégiáját vázolja. A szászok magatartásának vizsgálata ugyanis fontos tanulságokkal szolgálhat abban a tekintetben, hogy a többnemzetiségű Erdély román impérium alá kerülésével változott-e (s ha igen, mennyiben) a mindenkori államalkotó nemzet viszonyulása más etnikumú kisebbségeihez, valamint hogy a trianoni traumát követően az erdélyi magyarság dacosan bénult politikai fellépésével szemben a németajkú közösség vitathatatlanul pragmatikusabb közelítésmódja történelmi léptékben kifizetődőbb volt-e; rövidebb távon illetve hosszabb perspektívában milyen utat, sorsot eredményezett.

Áttekintésünk egy nyolc évszázados történet utolsó két-három emberöltőjére koncentrál, mégsem kerülheti meg azonban a kezdeteket, az eredet kérdését. Fontos leszögezünk, hogy Erdély németajkú lakossága nem volt őshonos, noha az idővel megszerzett különleges jogaik és népi identitásuk védelmezése során ők is megpróbálták a velük együtt élő népekénél régibb, dicsőbb múltat kreálni. Ennek jegyében fektette le – a nemzeti ébredés korát s a majd csupán a francia forradalom idején megszülető nacionalizmus eszmeáramlatát megelőzve – az erdélyi német kontinuitás tanát Johannes Tröster (*Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia*, Nürnberg, 1666), még pedig az ókori galloktól és cimberektől eredeztetve a szász lakosságot.

Ennek természetesen ugyanúgy semmi alapja nem volt, mint a német kultúrkör egészében mai napig ismeretes mondai elemnek a hamelni

Kós Károly: Szász népviselet

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ Vezető ÚTON

patkányfogóról. Eszerint a ma Alsó-Szászország tartomány területén elhelyezkedő Hameln városában olyannyira elszaporodtak a patkányok és egerek, hogy szegény polgárok nem tudták már kezelni a problémát. Egy tarka kabátos garabonciás („Bunting”) azonban jó pénzért vállalta eltávolításukat. Furulyáját elővéve muzsikájával előcsalogatta a milliányi rágcslót, kivezette a városból, s a hosszan tekergő konvojt egyenest a Weser folyóba terelte, ahol azok megfulladtak. Minthogy azonban a fukar polgároknak nem akaródzott fizetni, ő dühében újra megfújta furulyáját és kísélt a városból. Követte őt a város összes gyermeke, míg a furcsa menet el nem tűnt a közeli Poppenberg-hegység egyik barlangjában. Hiába keresték őket, mert a föld alól legközelebb Erdély hegyei közt jöttek elő. Úgy tartják, e 130 gyermek lett az erdélyi szászok őse.

A szászok valójában a magyar királyok tudatos telepítő politikája következtében – mint *meghívott vendégek* – érkeztek a Kárpát-medencébe. Különböző településterületekre, különböző időkben.

Erdélybe konkrétan II. Géza hívására, a 12. század közepén. A környező lakosságtól elütő, őket azok közül kiemelő kiváltságokat kaptak (részletek nélkül, voltaképp az önigazgatás korai csírájáról van szó), melyeket aztán II. Endre a róla elnevezett *Andreanum* okmányában (1224) megerősített. (A felvidéki Szepesség területén megtelepedett „cipszer” szászoknak fél évszázaddal később, 1271-ben, V. István ad majd hasonló kiváltságokat.) E sokszor hivatkozott oklevél csupán az első telepések által belakott magterületre vonatkozott, azaz a Királyföldre (Königsboden) területére, Szászvárostól Kóhalomig.

A később érkezőkkel és a kirajzókcal azonban újabb, egymással össze nem függő foltok keletkeztek, melyek az egyébként is rendkívül tarka középkori erdélyi közigazgatási szervezet sajátos színfoltjait képezték; az egyes székek provinciákba szerveződtek, s arra törekedtek, hogy maguk is fölemelkedvén a Királyföldre áhított kiváltságaira, annak szintjén egységesüljön az egész közösség. Óhajuk majd Mátyás király idején teljesül, aki 1486-ban, megerősítvén az *Andreanum*ot, az abban foglalt kiváltságokat kiterjesztette az összes erdélyi szász székre. Ezzel létrejött az általános és egyetemes erdélyi szász autonómia (*Universitas Saxonum*), élén a szász gróffal, akinek kinevezése nem királyi kegytől függött, hanem Szeben mindenkori polgármestere volt.

E különös, nem a mai fogalmaink szerint szerveződő, hanem feudális kiváltságokon nyugvó középkori autonóm terület felölelte a magyar vármegyarendszertől független, egymással nem is határos, a helyi németajkú lakosság hagyományosan használt elnevezéseivel illetett néprajzi tájegységeket: Altland – Hermannstadt (Szeben), Leschkirch (Újegyház), Großschenk (Nagysink), Kerz (Kerc), Reps (Kóhalom); Unterwald – Broos (Szászváros), Reussmarkt (Szerdahely), Mühlbach (Szászsebes); Weinland – Mediasch (Medgyes), Merchtschelken (Nagyselyk), Schäßburg (Segesvár); Nösnerland – Bistritz (Beszterce), Nußdorf (Naszód), Rodna (Radna), Teltsch (Telcs); Burzenland (Barcaság) – Kronstadt (Brassó), Marienburg (Földvár), Zelden

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

(Feketehalom), Tartlau (Prázsmár), Rosenau (Barcarozsnyó), Törzburg (Törcsvár), Tömösch (Tömös).

Ami pedig a kiváltságolt lakosság elnevezését és etnikai összetételét illeti, ennek kapcsán annyit érdemes tisztázni, hogy téves leegyszerűsítés volna őket az észak-németországi szász törzs népességével azonosítani. Gyűjtőnévvel van tehát dolgunk (ahogyan egyébként a török kor után betelepedett „svábok” esetében is), olyannyira, hogy az alapvetően a Mosel és a Rajna folyók mellékéről (tehát voltaképp frank törzsi területekről) érkezett germán hospesek mellett még nem német nyelvű, vallon és újlatin telepesek, sőt Itáliából valók is érkeztek. Nem véletlen, hogy kezdetben a *flandrenses*, illetve a *theutonici* megjelölések szerepelnek az oklevelekben, s a *szászok* (saxones) elnevezés csak a 13. századtól honosodott meg a kancelláriai gyakorlatban, leginkább azzal magyarázhatóan, hogy a megtelepedő közösségek életének szabályozására a király a szász jogrend alkalmazását engedélyezte.

Korrigálnunk kell azt a „városlakó szászokkal” kapcsolatos sztereotípiát is, miszerint városi életmódjukat és városépítő buzgalmukat még „otthonról” hozták magukkal az első telepesek. Valójában azok földművesek voltak (épp a frank közösségi törvénykezés gyakorlata írja elő, hogy mindenki egyenlő nagyságú földterületet kap művelésre a közösségi vagyonból; ezt és az erős közösségi gondolkodást ültetik át a betelepedők), s csak a tatárjárás negatív élménye készítette őket a biztonságos falakkal körülvett városi közösségek, netán kisebb léptékű falusi erődtemplomok létesítésére. Maga IV. Béla, aki központilag is ösztönözte e törekvéseket, panaszkolt a pápának, hogy meglátása szerint csak a szászok körében találnak megértő fülekre városalapítási felszólításai. E keletkező városok belső életének szabályozása fonódik aztán össze a szász jogrend alkalmazásával. Olyannyira, hogy egymást követő királyaink az általuk privilégiumokkal ellátott szabad királyi városokat is többnyire a *Sachsenspiegel* (*Szász tükör*) rendelkezései szerint működtették; a Zsigmond király idején keletkezett *Budai jogkönyv*nek egyes fejezetei például szóról szóra megegyeznek a magdeburgi (szász) joggal. Az erdélyi szász településterület általános és egységes elvek szerint korszerűsített (a környező magyarság gyakorlatától végképp elkülönült) jogrendje az Erdélyi Fejedelemség időszakában születik majd meg (*Statuta der Sachsen in Siebenbürgen oder eygen Landtrecht*; Báthori István fejedelem hagyja jóvá

Kós Károly: Segesvár

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ Vezető úton

1583-ban). Ez – mindvégig jelentős fundamentumát képezve az erdélyi szászok közösségi érzületének és önkormányzatiságának – 1853-ig fog érvényben maradni, amikor is a szabadságharc leverése után berendezkedő neoabszolutizmus felváltja azt az osztrák polgári törvénykönyvvel (*Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch*).

A városok problematikájánál való rövidebb elidőzést az indokolja, hogy a középkor végéig nemcsak az erdélyi, de az egész magyarországi németiség életének színterét elsősorban a városok jelentették. Ez megfordítva is igaz: amennyiben a korban városokról, városi polgárságról beszélünk, úgy alatta elsősorban a németiség értendő. A szabad királyi városok túlnyomó része, a bányavárosok, a szepesi és az erdélyi szász városok vagy eredetileg is német (mert német alapítású), vagy később, a 13–14. század fordulójától elnémetesedett városok voltak. Utóbbiak tipikus példája Pozsony, s még inkább Sopron, ahol az 1300-as évek elején még erős kisebbségben, a végén már nagy többségben voltak jelen. Ugyanakkor arra is van példa, hogy egy német gyökerű város – gondoljunk Kolozsvárra – a 16. században elveszti német karakterét és erősen elmagyarosodik.

Az igazán fontos változásokat – az erdélyi szászok esetében is – a török kor hozta el. Mohács és következményei súlyosan érintették a magyarországi németiséget is, ám nem támadták meg létében, mint ahogy a magyarságot. A török németlakta területeket alig pusztított. Ha ott érezték is nyomasztó – elsősorban gazdasági – hatását, rájuk nem terjedt ki a hódoltság. A német városok szempontjából a törökidőszak legfontosabb következménye az lett, hogy az egyes nagyobb német településterületek mindinkább elkülönültek egymástól. Mindez leglátványosabban műveltségük, vallásgyakorlatuk és politikai prioritásaik alakulása kapcsán érhető tetten.

A Bécshez közeli nyugat-magyarországi területeken nehezebben terjedt a protestantizmus, fokozott volt a török veszedelem, ezzel együtt a ráutaltság érzése is a császári udvar irányába; itt később is mindig az aulikus érzület uralkodott inkább. Míg a Szepesség könnyen érintkezett a német birodalmi tartományokkal, nehezebben volt gátolható a protestantizmus terjedése, s a török veszedelem sem oly közvetlen; ez relatíve szabad mozgásteret és valódi szellemi pezsgést eredményezett. Erdély szászága számára pedig épp a vallásszabadság biztosított (az 1568-as tordai vallásbéke révén), de belső bizonytalanság uralkodott, olykor a fejedelmi önkény és fegyveres küzdelmek légkörében (lásd Móricz Zsigmond *Tündérkertjét*); itt tehát a befelé fordulás és az etnikai, illetve rendi riválisokkal szembeni önszerveződés erősödött fel, mindez kiegészülve az „erős kéz” iránti igénnyel, aminek egyenes konzekvenciája lett a Habsburg-szimpatia.

A kora-újkori magyar történelem időszakában a magyarországi városokat és azok döntően németajkú lakosságát foglalkoztató legfontosabb probléma a kívánatos polgári fejlődést gátló számos akadály egybetorlódása. A tőkefelhalmozás gyengesége, a kézműipar válsága, a kereskedelmi lehetőségek bezárulása, a népességszám stagnálása, a nemességnek – önnön rendi kiváltságai védelmében – a városok erősödését gátló befolyása mind-mind egymásra rakódó negatív tényezőként

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

tornyosult fel, ám voltaképp csupán egy-egy mellékszegmens gyanánt jelent meg a két leginkább húsba vágó probléma hátterében, amik a vallásszabadság ügye (a reformáció terjedéséhez való hozzáállás), valamint a Bocskaitól Rákócziig terjedő rendi függetlenségi mozgalmak iránti viszony látványos sorskérdései voltak.

Márpedig e kettő erősen összefüggött német városaink esetében. Azok ugyanis egységesen csatlakoztak a lutheri irányzathoz, az úgynevezett „német valláshoz” – Kálmáncsehi Sánta Márton prédikátor volt az, aki retorikájában szembeállította a „magyar” kálvinizmust a „német” lutheranizmussal –, ám ezzel nyíltan szembe kerültek a katolikus Habsburgokkal. Ők erre rögtön – már ameddig elért a kezük (a nyugat-magyarországi városok esetében például gyors sikerrel) – drasztikus ellenreformációs nyomással válaszoltak. A német városi polgárság következképpen vallási sérelmeinek orvoslását csakis a magyar rendi mozgalomtól várhatta, mely (egyéb követeléseivel) a vallásszabadság kivívását is zászlajára tűzte. Német városaink tehát alapvető dilemmával szembesültek: melyik a nagyobb veszély számukra? A protestánsüldözés vagy pedig a nemesség (főképp) a városok rovására érvényesített rendi jogai?

A Szepesség németsége szabad vallásgyakorlása védelmében a rendi mozgalmat választotta, amelytől – egyébként önnön rendi törekvéseit is szem előtt tartva – okkal kellett tartania: a 17. század rendi szabadságküzdelseiben mindvégig állhatatosan kitarított a „rebellis” magyarok oldalán, s e magatartását átörököltette az 1848/49-es szabadságharc időszakára is.

Az erdélyi szászok viszont más utat választottak. Az ő helyzetük számos tekintetben kedvezőbb volt, hiszen legfőbb kincsüket, a vallásszabadságot nem fenyegette veszély. Ezért a motivációik is mások lettek a dilemma eldöntésében. Számukra inkább az autonóm kiváltságaikat fenyegető nemesi érdekérvényesítés, majd a nemzeti ébredés korától a magyar nemzeti mozgalom tűnt igazán veszélyesnek. Ezzel kapcsolatban számos keserű tapasztalatot tartogatott számukra a történelem. Már száz évvel az *Andreanum* után fegyvert kellett fogniuk kiváltságaik védelmére, amikor Károly Róbert saját szebeni szász grófjuk helyére az erdélyi vajdát állította, a leváltott Henning von Petersdorf által szervezett szász felkelést pedig az Alföldről behívott kunok segítségével véresen leverték, s a szász vezérkart a Kőhalom váránál vívott csatában (1324) lemészárolták. A még ifjú Mátyás király által a trónra segítéseért hálából Szilágyi Mihálynak adományozott Beszterce polgárainak Ulrich Thümmel vezette lázadását a királyi nagybácsi indokolatlan kegyetlenséggel verte le, és az életben maradtakat megcsonkította: kit szemétől, kit orrától, fülétől, karjától fosztottak meg. A Báthori Gábor fejedelem által kiprovokált konfliktus során – azaz hogy csellel bevette Szeben városát – az ellenállást felvállaló Brassó bíróját, Weiss Mihályt Földvárnál csatában kaszabolták le. A következményekről még Kemény János fejedelem is úgy nyilatkozott *Önéletírásában*, hogy „az magyar nemzet pedig oly igen gyűlölségessé és kétségessé lőtt közöttük”, 1703-ban a magyar nemesi reakció a szász városok kiszípolozása ellen protestáló és általános erdélyi adórendszert követelő Sachs von Harteneck szász gróftól fejeztette le Szeben főterén. 1849-ben pe-

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ Vezető ÚTON

dig Stefan Ludwig Roth, az egész erdélyi szász történelem legjelentősebb alakja esik majd a magyar forradalmi nacionalizmus áldozatául.

Az együttélés számukra oly fenyegető jelenségeiből okulva, s híján a vallási sérelmeknek, az erdélyi szászok nem álltak oda egyetlen magyar szabadságharc oldalára sem. Magyarságképük ugyanakkor végzetesen torzult, sőt ellenséges irányt vett a századok során, veszélyeztetettségérzésük okán viszont rendkívül fölerősödött az összetartozásuk, speciális identitásuk tudata és aktív megélése. Fontos fejleményként kell tehát rögzítenünk, hogy fejlődési útjuk a királyi Magyarországhoz képest más irányt vett: a magyarság iránti lojalitás helyett mind erősebbé vált a bezárkózás és az elkülönülés kívánalma. Amíg lehetett, próbálták ezt óvni, idegeneket (magyarokat és románokat) nem engedtek városaik falai közé költözni, s ezzel a zárt közösségüket megbontani. A felvilágosult abszolutizmus általános népboldogító törekvése jegyében azonban (1781-es konvilitás-rendeletével) II. József lebontotta ezt a gátat, s szabad folyást engedett annak, hogy a szászságnál jóval nagyobb létszámú többi erdélyi etnikum is megvethesse lábát a Szászföldön, és teljes polgárjogot nyerjen az addig bezárkózó városokban.

Ami később is megkülönböztette és kiemelte az erdélyi szász településterületet a fejedelmi korszak után Guberniumként továbbra is a királyi Magyarországtól elkülönítve kormányzott tartomány többi részétől, az a vitathatatlan gazdasági fejlettség s a vele járó jólét, valamint a kulturális nívv emelkedettsége a többi, velük együtt élő nemzeti-etnikai közösséghez képest.

Kós Károly: *Szebeni várostorony*

Az erdélyi szász egyház már 1722-ben elhatározta a fiúk és a lányok kötelező oktatásának bevezetését. A tankönyvek költségét az egész „szász nemzet” fedezte, s a szegény sorsú gyermekeknek ingyenesen juttatta. A látványos eredményeket már az 1765-ös egyházi vizitáció regisztrálja: nem találtak olyan települést a Szászföldön, ahol a gyermekek ne tudtak volna legalább írni-olvasni. A takaros és rendezett erdélyi szász települések hűen tükrözték lakóik közmondásos szorgalmát és gazdasági szervezethez (aligha véletlen, hogy a történelmi országterület első ismert céhlevele – 1376-ból – épp innen, Nagyszebenből maradt fenn); külső képük nyomokban már-már a kor nyugat-európai urbanizációs szintjét idézte. 1777-ben Nagyszebenben (majd sorra a többi szász városban is)

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

bevezették a házak számozását, 1795-ben Nagydísznódon (Heltau) megjelent az első villámhárító, a 19. század elejétől pedig a nagyobb szász városok mindegyikében kiépült a közvilágítás. E városok képe még a nyugat-európai viszonyokhoz szokott utazókat is elismeréssel töltötte el. Egy, az erdélyi körútjáról beszámoló angol utazó (John PAGET: *Ungarn und Siebenbürgen*, I–II, Leipzig, 1842) egyenest a németalföldi városok rendezettségét és alaposságát vélte fölfedezni a szász városok tisztaságát látva, a Barcaság pedig számára „inkább Belgium legszebb részeinek tájait idézi, nem pedig azt, amire az ember itt, a török határ közelében számítana.”

★

Rákanyarodva immár szűkebb témánk kibontására, legfőképp azt kell rögzítenünk, hogy az Erdélyben a Kiegyezés idején már jó 700 éve honos németajkú lakosság sajátos történelmi fejlődése révén igen erős nemzeti és politikai öntudattal rendelkezett, alátámasztva ezt a maga fejlett és tagolt társadalmával, erős gazdasági bázisával, mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és hitelszervezetei kiterjedt hálózatával, magas színvonalú kulturális életével: így az alapszinttől a felsőoktatásig terjedő iskolarendszerével, honismereti és hagyományörző szervezeteivel, színvonalas politikai, tudományos és szépirodalmával, irigylésre méltóan sokrétű egyesületi és társulati életével, színes sajtójával, és nem utolsósorban a hagyományos német eredményeket spirituálisan is felkaroló (még Johannes Honterus által evangélikus alapokon megszervezett), elkülönült, nemzeti egyházával. E háttérintézményei javában prosperáltak még az 1918-as impériumváltást megelőzően is.

Nem tagadható ugyanakkor, hogy 1867 után számos előremutató – a kor-szellemhez egyébként teljesen illeszkedő és a feudális viszonyoknak a polgári kor elvárásaihoz igazodó átalakítása során más európai államok által is követett – intézkedés született, amelyek között azonban nem egy szükségtelen és kontraproduktív túlkapás is volt. Erdély németajkú közössége komoly sérelemként élte meg például a község- és egyéb helynevekről szóló 1898-as törvényt, mely magyar elnevezést kényszerített a nemzetiségi településekre és az őket körülvevő számos földrajzi-természeti objektumra, nem törődve azzal, hogy az ott honos etnikum által használt, saját megnevezés az adott közösség gyöngéden ápolt, évszázados hagyományainak fontos részét képezi. Nem titkolt ellenérzést szült az az 1868-as nemzetiségi törvény preambulumban kinyilvánított tétel is, mely a politikai magyar nemzet fogalma kapcsán – amely valójában csak a jogegyenlőség, s nem pedig az etnikai azonosság ráerőszakolt deklarálása kívánt lenni – azt mondta ki, hogy „Magyarország összes honpolgárai [...] politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, amelynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.”

Alapvető sérelemnek azonban mégis azt tekintették, hogy feudális eredetű kiváltságait, évszázados múltú jogi státuszukat a dualizmus Magyarországnak polgáriasodó viszonyai között eltörölték. Mint ismeretes, az 1876. évi XII. tc. feloszlatta az *Andreanum* (1224), illetve az ennek Mátyás király általi megerősítése (1486)

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ Vezető úton

révén kialakult *Universitas Saxonum* idejétmúlt igazgatási különállását (immáron közművelődési alapítványként definiálva azt, vagyónát azonban nem bántva), a Királyföldet pedig beillesztette az újjárajzolt polgári megyerendszerbe. E rendelkezés tehát – amúgy harmadízben már, de ezúttal véglegesen – véget vetett a középkori szász autonómiának. Mindez a „magyar elnyomás” jogkorlátozó sérelmeinek non plus ultrájaként rögzült az erdélyi szász közgondolkodásban, megfélekedve arról, hogy a kollektív emlékezeti kánonba a magyar túlkapások természetes ellensúlyaként bevonult bécsi kormányzat kétszer is végrehajtotta már e jogfosztást. (Első ízben II. József 1784-ben, de halálával e reformja is hatályon kívül került; másodszer a neoabszolutizmus idején, 1852-ben került erre sor, ám pár év múlva – 1861-ben – újra visszaállt a régi állapot.)

Az újabb visszarendeződésnek most már semmi esélyét sem látva, szász oldalról azonnal megfogalmazódott a megváltozott keretrendszerhez alkalmazkodó új érdekképviseleti szerv felállításának igénye, így született meg az 1876-ban Nagyszében székhellyel létrehozott *Szász Néppárt*.

Az erdélyi szász politikai elit természetesen vereséggként könyvelte el a feudális kiváltságok elvesztését, ám azt, hogy mindez a polgári fejlődéssel párhuzamosan úgyis be fog következni, voltaképp maguk is régóta tudták. Mégis, mivel mindezt az osztrák–magyar kiegyezéshez kötötték, magát a Kiegyezést, illetve a vele Magyarország és Erdély között helyreállított uniót ambivalens módon ítélték meg, s így egyértelmű és végleges törést szenvedett – korábban sem feltétlenül pozitív – magyarságképük is. Az új körülményekhez leplezetlenül ellenségesen viszonyult a privilégiumokat sirató, hagyományosan hivatali karriert befutott idősebb nemzedékük (Altsachsen), ami ily módon hallani sem akart semmiféle „egyesülésről” és „magyar uralomról”. Ezzel szemben a modernizációban önnön gazdasági pozíciói folytán is érdekelt fiatalabb generációjuk (Jungsachsen) már anakronizmusnak tekintette a szász különállást, így a tényekkel való megbékélést és a magyarsággal való ésszerű megegyezést vallotta.

A kérdés kapcsán természetesen komoly belső harcok dúltak, melyeknek aktuális alakulása és elmozdulása jól tükrözte a mély megosztottságot. Az unió tényét kényszerűen tudomásul vették ugyan, a Szász Néppárt azonban kezdetben (Franz Gebbel irányítása alatt) ellenzéki tömörülésként jelent meg a budapesti parlamentben. Majd csak Tisza Kálmán bukását követően, a kilencvenes években váltott irányvonalat, amikortól (Karl Wolff felfogásához illeszkedve) immáron a megbékélés szellemében folytatott kormánytámogató politikát, mivel belátta, csakis e stratégia követésével van lehetőség a szász érdekek képviseletére. Az alapvető iránymódosítás legfontosabb következménye a németiség szempontjából az volt, hogy a 235 ezres (az 1910-es népszámlálási adatok szerint Erdélyben 9%-ot kitevő) szászóság illuzórikus politikai autonómiájáról áthelyeződött a hangsúly a szívós és következetes „mélymunkára”, nevezetesen a gazdasági és a kulturális intézményrendszer megszilárdítására. Ha már bele kellett törődniük abba, hogy demográfiailag egyre romlottak megmaradásuk kilátásai – két legfontosabb városukat tekintve Brassóban 32,4%-ról

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

26,6%-ra esett vissza részarányuk 1880 és 1910 között, míg Nagyszebenben 71,9%-ról 50,3%-ra –, nos, akkor legalább a prioritások ésszerű átrendezését követően felértékelődött utóbbi területeken kell stabil lábakon állni. Nem győzhetjük eléggé hangsúlyozni e szász nemzetstratégiai alapelv jelentőségét, már csak azért sem, mert mindez – a hamarosan bekövetkező impériumváltás megélését is megkönnyítve – kontinuum alapmotívummá kristályosodott a közösség érdekérvényesítésére hivatott nemzetpolitikai gondolkodásban. Ugyanakkor azt is rögzítenünk kell (e téren viszont fontos különbséget láthatunk az impériumváltást követő gondolkodáshoz képest), hogy a szász politika hivatalos vonulata cserébe önnön – szűkkeblűen értelmezett – szász közösségük koncesszióiért hallgatólagos hozzájárulását adta ahhoz, hogy nem forszírozza a Magyarország egyéb területein szétszórta élő német (sváb) testvérek politikai jogainak képviselését. A csendes építkezéshez tehát a csendes szem-lehunyas, illetve a félrenézés társult.

A tévedés kockázata nélkül kijelenthető, hogy e 19. század végi, még a „magyar időkből” származó tapasztalatok 1918 után, az impériumváltást követően is éreztették hatásukat. Feltétlen ennek tudhatunk be olyan jelenségeket, illetve magatartásformákat, mint a felszín alatti tudatos építkezés, a kisebbségi létből fakadó kooperációs kényszer az országos politikában, vagy épp a hatalomgyakorló többségi nemzet kormányzó erejének támogatása a sok jót nem ígérő opponálással szemben. Ezek olyan túlélési stratégiák, amelyeket a megalakuló Nagy-Románia németisége bizonyíthatóan 1918 előttről hozott magával. Az átörökített

Kós Károly: Segesvári házsor

viselkedésformákhoz képest azonban alapvetően megváltozott gondolkodást jelent majd a partikuláris érdekek, a kisszerű és önző erdélyi szász szempontok feladása, pontosabban a nemzeti közösség egésze – azaz a szászokon kívül immár a partiumi és bánáti svábokat és a bukovinai, besszarábiai, dobrudzsai németeket is összefogó – érdekeinek felcserélése a „romániai német” horizonttal. Persze azért ennek előzményei is még a „magyar Erdély” időszakára mennek vissza.

A Szász Néppárt 1890 utáni stratégiáját Karl Wolff irányításával az ún. „Feketék” (Schwarzen) konzervatív, kormánytámogató, s az együttműködés révén gyarapodást remélő vonulata vitte. Ezzel az „opportunistá orientációval” élesen szembehelyezkedett a soron következő fiatal, radikális generáció, akiket mint a dolgokat nem értő, tehát még „éretlen” ifjakat, a „Zöldek” (Grünen) gúnynévvel bélyegezte meg a párt irányvonalát kézben tartó vonulat. A Zöldek elégedetlenek voltak a ki-

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ Vezető úton

egyezés rendszerével, a megalkuvó szász politizálással, és a nemzetiségektől – lojalitás gyanánt – önnön nemzeti törekvéseik feladását váró kormányzattal. Így aztán a Lutz Korodi, Rudolf Brandsch, Viktor Orendi-Hommenau, Adolf Schullerus, Oskar Wittstock fémjelezte tömörülés, szakítva a fősodorról, következetesen kereste a többi elégedetlenkedő nemzetiséggel való kapcsolatot. E közeledés fontosságát látnunk kell a Trianonhoz vezető úton, aminek különösen fontos sarokköve volt a szászok és a románok egymásra találása és a kölcsönös szolidaritásvállalás, például a sajtóperek kapcsán. Ismeretes, hogy a szászok nem titkolt részvétellel követték a román Memorandum-pert (1894). A különösen aktív Lutz Korodi a románok védelmében a nemzetiségi kérdés megfontoltabb kezelését kérte számon, amiért is a „nemzetiségi gyűlölködés felszítása” címen vád alá helyezték; ennek folyományképp 1903-ban inkább elhagyta az országot, ám Berlinből tovább folytatta a sajtóharcot.

A Zöldek azonban nem csupán az általános nemzetiségpolitikai erőmező tekintetében, vagyis a magyar nemzeti törekvésekkel szembeni nemzetiségi egységfront mögé felsorakozással viselkedtek elefántként a porcelánboltban, hanem önnön belső, „német néppolitikai” ügyeik kezelése kapcsán is. Ugyanis a főntebb már jelzett, hallgatolagos konszenzust felrúgva nyíltan felkarolták Nagy-Magyarország visszamaradott politikai öntudatú német néprészeit, ami pedig – ti. a „svábkérdés” kezelése – újabb súlyos nézeteltéréseket hozott a Zöldek és a Feketék között.

A svábok érdekében a magyar parlamentben szót emelő szász Brandschot épp szász képviselőtársai intették le: Wilhelm Melzer – gesztust téve Budapest felé – egyenest kijelentette, hogy „a szász politika semmiféle közösséget nem vállal a sváb mozgalommal, s hogy a szász politika csupán a szász érdekek védelmét tartja szem előtt.” E kikezdhethetetlen tabu ledöntése az erdélyi szász politikai mozgalom radikálisai részéről, s ennek részeként a magyar politika által gyanakvással fogadott kapcsolatfelvétel a sajtóharcok során régóta hangjukat hallató külső, pángermán körök által feltüzelt bánáti sváb körökkel (Edmund Steinacker követőivel), már ekkoriban kijelölte a későbbi irányt, a romániai németiség egységes közösségi érzületének követendő útját.

*

Az összeomlást követően az erdélyi románok december 1-jei gyulafehérvári határozata kész tények elé állította a szász elitet. Fél évszázaddal később megismételte magát a történelem: ahogy annak idején 1867-ben, úgy most 1918-ban is a fejük fölött hoztak döntést, a szászok megkérdezése nélkül határoztak szülőföldjük és egy újabb unió sorsáról. S ahogyan akkor, úgy most is kételyek gyötörték őket, ezért óvatosságból a végsőig halogatták állásfoglalásukat bármelyik fél oldalán. Félelmeiket mégis legyőzte egyfelől a „magyar elnyomás” idején a román kisebbségi politikussal (Maniu, Vaida-Voevod) kialakított jó kapcsolat gyümölcsözteségének reménye, másfelől a szász politikusok későbbi állandó hivatkozási alapját adó, már említett gyulafehérvári román proklamáció hangzatos ígérete: „Minden nemzet önmagát kormányozza saját nyelvén, saját közigazgatással, a saját kebeléből vett egyének által; önmaga látja el közoktatását és igazságszolgáltatását.”

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

A románsággal együtt élő nemzetiségeknek kilátásba helyezett teljes egyenjogúság csábító ajánlata, ugyanakkor persze a „régvi világ” letűnését nyomatékosító román katonai megszállás ténye hamar nyilvánvalóvá tette, hogy a szászok számára lekerült a napirendről Budapest szerepeltetése politikai horizontjukon, és vele a Magyarországon belüli autonómia kérdésében is lekerült a korábbi pozicionálási kényszer a Rudolf Brandsch körül tömörülő Magyarországi Német Néptanács és a Jakob Bleyer vezette Német–magyar Néptanács közötti küzdelemben. Brandsch nem sokkal később, a Iuliu Maniuval folytatott tárgyalásait követően, a román alternatívát választotta, és működését is áttette az újonnan létrejött nagy-román állam területére. Az erdélyi szászok 1919. január 8-i medgyesi gyűlésükön – a gyulafehérvári határozat nemzetiségi programjában bízva – kimondták csatlakozásukat a Román Királysághoz. A „[...] tények ismeretében és abban a meggyőződésben, hogy Erdélyben világtörténelmi jelentőségű folyamat van kibontakozóban, az erdélyi szászok a népek önrendelkezési jogára hivatkozva kimondja csatlakozását a Román Királysághoz és testvérként üdvözli a román népet, nemzeti eszméi megvalósításához pedig tiszta szívből kíván szerencsét. A szász nép ezzel nem csak a világtörténelem fejlődését veszi tudomásul, hanem [...] hangot ad annak a reményteljes óhajának, hogy a román nép és a román állam, melynek a szászok őseitől örökölt rátermettségét felajánlja, a szászokkal szemben mindvégig nemes és igazságos magatartást fog tanúsítani.”

A szászok e lépését nemcsak a világháborús összeomlást követően amúgy is frusztrált magyar közvélemény tekintette hazaárulásnak, de a végzetesen polarizált hazai német mozgalomnak a szászokkal hagyományosan szemben álló magyarbarát sváb szárnya is. E körök – a budapesti egyetem germanista professzora, Bleyer Jakab útmutatásával – már jó ideje németajkú magyarságnak (Deutsch-Ungartum) vallották magukat, korszerűsítve a hazai németek hagyományos hungarustudatát, és azt a Kiegyezés után körvonalazódott ún. politikai magyar nemzet kereteihez illesztették; miközben kultúrájukat, valamint kettős identitásuk német elemeit csakis e Kárpát-medencei közös haza keretei között vélték megőrizhetőnek. Ezért is álltak kiélezett harcban a szász mozgalommal, különösen annak – a többi nemzetiség hangos követeléseitől megihletett – autonómiatörekvéseivel. Tisztán látták ugyanis, hogy a nemzetiségek autonómiatörekvései csak az első lépést jelentik az elszakadáshoz vezető úton, márpedig ők, a németek – ellentétben a románokkal vagy a szerbekkel – ugyan hová és kihez is szakadnának el? Számukra a magyar integritás védelmezése saját német érdekeik védelmezését is jelentette.

Ezért is látták igazolva magukat a medgyesi nyilatkozatot követően, ezért olvashatunk korabeli sajtójukban olykor még a szélsőségesen sovíniszta magyar hangokra is rálicitáló véleményeket, amelyek a szászokat és vezetőiket hálátlannak, árulónak, renegátnak és Júdásnak bélyegezték: „Brandsch úr, Ön szász, mégpedig egy olyan szász, aki még a békekonferencia döntése előtt önként behódolt a román kormánynak. Önként hátat fordított a magyar hazának és a tőle való elszakadás kimondása láthatóan nem csalt könnyeket a szemébe. Saját választása nyomán Ön

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ Vezető úton

tulajdonképp ma már román alattvaló, külföldi. Régóta tudta már azt, hogy mit kíván tenni, régóta ott csörgött már az a harminc ezüstpénz [...]”

Pár nappal a szászok medgyesi nyilatkozata után ilyen hangnem uralta el a magyarbarát hazai németiség Budapesten megjelenő orgánumát, a *Neue Post* című napilapot, sőt, az elkeseredés fokozódásával ennél még durvább stílusra, a másik fél lepatkányozására is találunk példát: „Míg a szászok összes erdélyi lapja nyíltan hirdeti, hogy a szász nép önként és őszinte szívvel csatlakozott a román királysághoz, a Budapesten maradt szászok és szövetségeseik egészen más taktikát követnek. Ők a magyar közvéleménnyel azt próbálják elhitetni, hogy a szászokat kényszerítették a lépés megtételére. Ez már csakugyan a teteje mindannak, amire a szász farizeizmus és a szász hazudozás képes lehet. A szászok által alapított Német Néptanács [...] azt a döntést hozta, hogy a német nép egyes részeire bízva annak eldöntését, hogy melyik államhoz kívánnak csatlakozni. Mindez olyan igazán szász [...]. A Magyarországhoz való hűség efféle kinyilvánítása nekünk, németeknek idegen. Magyarország németiségének egyedüli legitim képviselője, a Német–magyar Néptanács tiltakozik az ellen, hogy olyan emberek csoportja, akik egy része már hazaárulást követett el, a németiség képviselőjeként lépjen fel, s a németiséget efféle határozatokkal az egész világ előtt kompromittálja. A szász patkányok szövetségesei a saját nevükben beszéljenek, s ne a németmagyar nép nevében, akiknek a Magyarországhoz való ragaszkodás valóban szívügye.”

Az érzelmi túlfűtöttségéből fakadó retorikai sallangok lehántása után azonban a végső üzenet egyértelműen az volt, hogy a nemzet testéről önként és elhamarkodottan – még a békekonferencia döntését sem beárva – leváló erdélyi szászokat a hazai németiség kiveti magából, velük semmilyen sorsközösséget nem vállal, s ellentétben a szászokkal, határozottan kiáll a magyar állami integritás és a magyarsággal való évszázados sorsközösség mellett. Az „igaz német emberek – olvassuk ismét csak az irányzat szócsövének számító konzervatív, katolikus, németnyelvű napilapban – tisztában voltak vele, miféle szellemiség uralkodik az ellentáborban. Tudták, hogy a szászok adott esetben igen gyorsan és igen könnyen cserbenhagyják Magyarországot. [...] S amit előreláttunk, az be is következett. A szászok szégyenletes árulást követtek el Magyarország ellen, amikor önként csatlakoztak Romániához. [...] A németek egységének megbontói a szászok árulása révén az egész világ előtt lejáratták magukat. Egyetlen németmagyar sem kíván többé közösséget vállalni velük.”

Természetes, hogy a szászok sem maradtak adóság a politikai adok-kapok játékokban, s szűkebb pátriájuk közvéleményformáló orgánumaiban (*Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, *Kronstädter Zeitung*) épp oda mértek ütések, ahol azok legjobban fájtak a legyőzöttek.

„Az egyik erdélyi szász lap egy olyan vezércikkkel vett búcsút Magyarországtól, melyben egyebek mellett az áll, hogy a szászoknak 800 éven át folyamatosan kellett harcolniuk a magyar elnyomás ellen. Más egyebet nem tud említeni a szász lap a 800 éves múlt kapcsán” – panasolja keserűen a *Neue Post*, mielőtt végleg megvonná (okkal hisszük: vállalhatatlan) konklúzióját a magyar–szász közös múlt lezárulását

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

illetően: „A szász lap állítása tudatos valótlanosság. A szászok sok évszázadon át egyike volt Erdély törvényben elismert három nemzetének, mely teljes egyenjogúsággal bírt a magyarokkal. Egész a jelenkorig számos privilégiummal rendelkeztek a szászok, nép- és középiskoláik voltak, s a 200 ezer szásznek 14 képviselői helyet biztosítottak az országgyűlésben. A valóság iránti nagyobb tiszteletet feltételeztünk a szászokról, jöjjön az az azért tudtuk, hogy a magyarság iránt mindig is ellenséges érzületűek voltak és nyomorult farizeus-szerepet játszottak. A szász hűtlenségre és alattomosagra Magyarországnak feltétlenül megfelelő választ kell adnia: ki a szászokkal valamilyeni magyar állásból és hivatalból! Akik Magyarországon maradnak, éppoly kevésbé értékesek, mint azok, akik Bukarest oldalára álltak. Ki velük!”

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy az erdélyi szász közösség ekkorra már kényszerpályán volt. Nem maga irányította az eseményeket maga körül, inkább csak arról dönthetett, hogy az elszabadult szekér elé veti-e magát, vagy pedig fölkerédkedik rá, hogy ne kelljen abban a sorsban osztoznia, ami minden bizonynyal a magyarságot fogja majd várni. A hidegfejű, pragmatikus gondolkodás az önvédelem természetes reflexével állt összefüggésben, így a „hálátlanosság” nem erkölcsi kérdés volt az adott helyzetben, hanem a továbbélés kényszerű parancsa. Nekik legalább ennyiben volt választásuk. A magyarságnak ennyi sem jutott. A szászok sok vihar közt edződött nemzetstratégiai gondolkodása nyilvánult meg abban, hogy a lefutott mérkőzés végén nem várták meg a sípszót, hanem még idejében biztosították a győztest arról, nemcsak hogy nem nyújtanak be óvást a végeredmény ellen, de kifejezetten kedvükre valónak tekintik azt, hogy ezt követően már az ő mezében futhatnak ki a pályára.

A szászok e stratégiájáról tudósítva a *Neue Post* idézi a *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* 1919. január 10-i számában megjelent gondolatokat: „Lépjünk rá immáron teljes szívvel a választott útra. Váljunk részévé teljes belső meggyőződéssel ama új állam életének és eszmeiségének, amelyhez mostantól tartozunk. Ne hátrafelé tekintünk, azokra az időkre és viszonyokra, melyek számunkra elmúltak, hanem fordítsuk tekintetünket a jövő felé. Új hazánk, Románia iránt az aggályokat mellőzve valljuk meg azt a hűséget, amit idáig a régi hazánk iránt mutattunk. A szász nép e hűségfogadalmát a román állam iránt azon a napon tette meg, amikor kimondta csatlakozását a román királysághoz. A szász nép döntése, hogy csatlakozik Nagy-Romániához, szabad elhatározásból született. Ezáltal kifejezésre juttattuk

Kós Károly: Brassó, városháza

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

legmélyebb bizalmunkat a román állam és a román nép iránt. Egy olyan időszakban, amikor a népek legnagyobb kincse az önrendelkezési joguk, mi önként döntöttünk, s ezáltal önrendelkezési jogunkat az ő kezükbe tettük le. Hisszük, hogy bizalmunkat méltányolni fogják. Az állam iránti engedelmesség kikényszeríthető, a hazaszereket azonban egy önként felkínált ajándék. Mi őszinte szívünket kínáljuk fel az új hazának.”

✱

A sokkból csak nehezen eszmélő magyarsággal ellentétben a döntésük kedvező hozadékát bebiztosítani kívánó szászok politikai aktivitása nyomban az impériumváltást követően megmutatkozott. 1919 tavaszán Nagyszebenben, az ősszel pedig Brandsch vezetése alatt Temesváron gyűltek össze, hogy érdekképviseletet és közös választási programot dolgozzanak ki a többi romániai német településterülettel. E folyamat aztán elvezetett oda, hogy 1921 szeptemberében az új államhatárok között élő valamennyi német tömörítésére létrejött a Verband der Deutschen in Rumänien. A szervezet első elnöke a szász Brandsch lett. Őt majd Kaspar Muth követte a tiszttségben – egyfajta paritás jegyében –, aki a bánáti svábokat képviselte, s a történeti magyar államterület integritása mellett a lehető legvégsőig kitartva a – határmódosítás során a bánáti sváb közösség véleményét figyelmen kívül hagyó – nagyhatalmi döntés ellen protestált. (A demokratikus karakterű szervezet végét majd az fogja jelenteni, hogy az 1935-ös tisztújításkor többséget szerző nemzetiszocialisták átprofilírozzák és át is nevezik.)

Az országos szintű intézményesüléssel párhuzamosan az egyes településterületek saját belső szervezkedése is formát öltött. 1919-ben az erdélyi szászok saját érdekképviseleti szövet (Volksrat) hoztak létre, majd 1921-ben a bánáti svábok is, és hasonló intézmények alakultak Bukovinában (1918), Dobrudzsában (1924) és a szatmári sváb vidéken is (1926). Mindannyiuk ernyőszervezeteként működött a már említett Verband, mely ily módon összefogta az 1930. évi romániai népszámlálás által kimutatott 238 ezres erdélyi szász, a 281 ezres bánáti és a 22 ezres szatmári sváb, továbbá a 94 ezres bukovinai, a 81 ezres besszarábiai, a 12 ezres dobudzsai, illetve a kb. 33 ezres egyéb városi (főképp bukaresti) német közösség – összességében mintegy 760 ezres – tömegét.

Az alapvetően kisebbségvédelmi és kulturális kérdésekkel foglalkozó Verband mellett a kimondottan pártpolitikai és parlamenti tevékenységet – a hivatkozási alapként tekintett gyulafehérvári román proklamáció ígéreteit számon kérve – az 1920-ban alapított Német Párt (Deutsche Partei) látta el, eleinte Brandsch, majd 1922-től Hans Otto Roth vezetésével.

Az impériumváltás kezdeti időszakában a német kisebbség legkülönbözőbb szervezeteiben és tisztségeiben minduntalan Rudolf Brandsch nevével találkozunk. Személyének előtérbe tolását nyilvánvalóan az indokolta, hogy ő a román fél szemében (is) komoly legitimációs tőkével rendelkezett, hiszen a „magyar elnyomás” elleni következetes harcoként tartották számon, kiváló kapcsolatokkal bírt a román politikai elit irányába, s aligha vitatható tapasztalatai voltak a parlamenti politizálás

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

terén, mivel 8 évet (1910–1918 között) eltöltött már a magyar parlamentben. Emellett a nemzetközi kisebbségvédelem struktúrájában is az egyik vezető személyiségének számított: 1922–1931 között elnöke a saját – és az észtországi német Ewald Ammende – kezdeményezésére létesült Európai Német Népcsoportok Szövetségének, valamint elnökségi tagja az 1925-ben alakult Európai Szervezett Nemzeti Kisebbségek Kongresszusának. Ilyen háttérrel aligha csodálható, hogy Brandsch meghívást kapott a neves történész, Nicolae Iorga kormányába, ahol – majd pedig utóda, Vaida-Voevod kabinetjében is – úgymond „kisebbségügyi miniszterként” tevékenykedett (1931–1932).

Rövid működése alapvetően ellenséges légkörben zajlott. Mind a román politikai közvélemény (megbízásában a kisebbségek látványos közéleti előretörését látták), mind saját német közössége hevesen támadta. Sajátjai hiányolták érdekérvényesítő erejét, a radikalizálódó szárny pedig a zsidó kisebbség felkarolását, valamint nehezményezték állítólagos szabadkőműves kapcsolatait és a nemzetiszocializmus iránti ellenségességét. E vélemények – az egymással igen ellentétes motivációik dacára is – mégis egymást erősítették. Ugyanakkor világos szimptomái voltak a román politikai élet 30-as évekbeli jobbra tolásának, a szélsőséges hangok térnyerésének. Így Brandschot épp régi harcostársa, Maniu hagyta ki – átmenetileg betöltetlenül hagyva tárcáját – soron következő kormányából, Vaida-Voevod pedig újabb kabinetjében már inkább egy román szakembert állított a kisebbségi ügyek élére. A kortársak számára is világos volt azonban, hogy Brandsch a fölerősödő kisebbségellenes hangulatnak esett áldozatul. Az igazán meglepő inkább az volt, hogy saját nemzetisége is elfordult tőle: az 1933. decemberi választásokra már nagyszabedű választóköre sem jelölte.

A 20-as évek derekától a romániai német politikai élet vitathatatlan irányítója (a szintén szász) Hans Otto Roth lett. Brandsch kiszorulásával és az impériumváltás idején tevékeny politikai szereplőknek a '20–30-as évek fordulóján gyors egymásutánban bekövetkezett halálával (Wolff, Schullerus, illetve a szász evangélikus egyházat negyed századon át irányító Friedrich Teutsch püspök), avagy a közéletből történő kivonulásával (Korodi, Orendi-Hommenau) voltaképp Roth maradt a romániai német mozgalom látványosan apadó polgári demokratikus szárnyának egyedüli karizmatikus alakja.

Brandsch igazi „ellenpólusaként” tekinthetünk rá. Ezt persze nem szabad még a majd csak egy évtized múlva kiéleződő, polgári kontra nemzetiszocialista iránypólus-ellentétéként értelmeznünk. Nem. Eltérő politikai karakterük leginkább temperamentumuk, egész lényük alapvető különbségében ragadható meg. Brandschot habitusa, szellemes rípszójai, humora és remek szónoki képessége népszerű, igazi társasági figurává tette. Roth kevésbé színes egyéniség volt, nem túl meggyőző szónok, inkább remek háttérzakértő, amolyan szürke eminenciás, és saját adottságai tudatában a taktika nagymestere. A politikai szélsőségekkel szemben álló, demokratikus alapállásuk Brandsch esetében liberális és reformista, Rothnál egyházas és konzervatív beállítottsággal párosult. Brandsch följe emelkedett a szász (illetve tá-

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ Vezető úton

gabban: a magyarországi, majd romániai) perspektívának, s nemzetközi víziója volt, Roth inkább szülőföldjében gondolkodott és ritkán tekintett Bukaresten túl. Alapértékeikben és kisebbségpolitikai törekvések terén azonban mégis inkább egyeztek, mint különböztek.

Roth alapvető újítása az volt, hogy a parlamenti érdekképviseletnek érzelemmentes, a hagyományos prioritásokkal szakító, tisztán taktikai számításon nyugvó, következetes irányt adott. Ez az irány akár még a regáti körök markáns ellenpólusaként meghatározható erdélyi román politikai lobbival, a hagyományos partnerrel is kész volt dacolni, ha az önérdek úgy kívánta. Csakis ekként értelmezhető, hogy a Német Párt nem volt hajlandó követni a kézenfekvő szövetségesül kínálkozó Maniu Erdélyi Nemzeti Pártját a bukaresti parlament ellenzéki padsoraiba – ahonnet csak kérdéses hatékonysággal kiabálhatott volna a gyulafehérvári ígéret megvalósításáért –, hanem inkább, követve a passzátszelet, a mindenkori kormánypárthoz – a 20-as években a kisebbségekhez oly barátságosan liberálisokhoz – csatlakozott, s kész volt felvállalni a parlamenti konjunktúralovag nem épp hízelgő bélyegét. Nem is a szimpátia kivívása, inkább pragmatizmusának kamatoztathatósága vezette Rothot. Mindez aztán kőbe vésett stratégiává szilárdult: a román alkotmányos rendszer fennállásáig (az 1938-ban bevezetett királyi diktatúráig) a Romániához való lojalitás és az épp aktuális kormánnyal való együttműködés jelentette a német közösség politizálásának hivatalos vonulatát.

E politikai credo jegyében (a már számos tekintetben megváltozott viszonyokat jelentő 1937. decemberi parlamenti választás kivételével) a romániai németek nem is indultak önálló német pártlistával a szavazatokért. Ehelyett a győzelemre leginkább esélyes kormánypárti listához csatlakoztak. Ezért aztán – kompenzáció gyanánt – rendszerint több parlamenti helyet kaptak, mint ami pusztán százalékos alapon megillette volna őket. (1920–38 között a bukaresti parlament két házának mindenkor tagja volt német részről 7–11 képviselő és 2–4 szenátor.) Ez már önmagában is sikernek számított. Ráadásul előzetesen mindig kicsikarták egy választási megállapodás aláírását is, melybe akkurátusan belefoglalták a némettség intézményeinek védelmezésére és fenntartására vonatkozó állami kötelezettségvállalást. Márpedig ennél többet aligha érhetek volna el a kor viszonyai között. Ez volt az oka annak, hogy a reménytelen ellenzékiesség és a sérelmi politizálás helyett – amire ugyanekkor a magyar közösség kárhoztatott – a németek az erősebb érdekérvényesítési lehetőséggel kecsegtető utat választották. És ez volt az oka annak is, hogy érdemben szóba sem kerülhetett a magyarsággal való politikai közösségvállalás. Tegyük félre most az események kizárólag magyar szempontú megítélését: naivitás is lett volna elvárni tőlük, hogy kockára tegyék összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetüket.

Alapvetően kedvezőbb helyzetük persze nem jelentette azt, hogy ne szenvedtek volna el ők is súlyos kisebbségpolitikai sérelmeket. Őket is sújtotta a berendezkedő román közigazgatás által zsákmányként kezelt új országrész módszeres felpredálása, a földreform, a kisebbségellenes oktatási reformok sora, a nem román egyházak fő-

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

lött (a vallási tolerancia óshazájában) gyakorolt erős állami kontroll stb. S minthogy e sérelmek felpanaszolásában a romániai németiség egésze egységes állásponton volt, e téren valóban közös platformra került a magyar kisebbséggel, és egymással egybehangzó érvrendszerrel protestáltak a bukaresti parlamentben. Komoly visszhangot váltott ki például az az eset, amikor a román szenátusban Adolf Schullerus tetszetős érvekkel alátámasztott nemzeti követeléseket olvasott fel, s román kollégáival csak a végén közölte, hogy ezek bizony azoknak az 1905-ös nagyszebeni román nemzeti kongresszus követeléseinek a megisméltése, amiket ők adtak elő évekkel korábban a budapesti parlamentben.

A román kisebbségpolitika által kiváltott külső és a német közösség testületeinek kontraszelektált összetételéből fakadó belső feszültségókok a '30-as évekre beindítottak egyfajta erjedési-radikalizálódási folyamatot a romániai németiség soraiban. Mindezen folyamatok a kor általános európai jelenségei függvényében törvényszerűen vezettek el a másutt is tapasztalt kitörési ponthoz: a nemzetiszocialista eszmeiség a romániai németekhez is utat talált.

A kormánnyal kötött megalázó kompromisszumokat felhánytorgató demagóg propagandát a Fritz Fabritius körül szerveződő, ún. „megújulási mozgalom” koordinálta, azzal a nem is titkolt céllal, hogy teljes irány- és generációváltást hajtsanak végre. Térnyerésük előbb az erdélyi szász testületekben zajlott le, majd 1935 nyarán országos szinten is megtörtént az elitcsere, amikor Fabritiust választották a már említett Verband elnökévé. Az irányváltást a terminológiában is jelezni kívánták, így a „népközösség” (Volksgemeinschaft) névre keresztelték a német ernyőszervezetet. A jobbratolódást a németiség konzervatív polgári erői, a szász Roth, a sváb Kaspar Muth, valamint az új szász evangélikus püspök, Viktor Glondys sikertelenül próbálták feltartóztatni.

Időközben azonban – örök történelmi tanulságként – a radikalizálódás folyamata túlszaladt a kezdeményezői által még uralni tudott mértéken, így Fabritiusnak hamarosan saját, még radikálisabb belső ellenzékével is harcba kellett bocsátkoznia. Ez utóbbiak – Alfred Bonfert és Waldemar Gust körül tömörülve – szakadást idéztek elő a „megújulási mozgalom” soraiban, és a „fabriciánusokkal” szemben 1935-ben új szervezetet alapítottak, a Romániai Német Néppártot.

A 30-as évek második felében a romániai németek belső életét az irányvonal kisajátításáért vívott harc mérgezte, módot adva Berlin számára az egyre fokozódó nyomásgyakorlásra. Hitler aztán végül kézi vezérreléssel teremtett rendet. 1938 őszén elrendelte a szétszakadt német mozgalom újraegyesülését (Fabritius országos vezető, Bonfert a helyettese lett), nemsokára azonban az egész vezérkart elcsapta, és 1940 őszén egy feltétlen megbízható, csupán 30 éves SS-tiszt, Andreas Schmidt lett a II. bécsi döntést követően aláírt német-román jegyzőkönyv révén közjogi státuszt kapott romániai német népcsoport vezetője.

Egy egész korszak útkeresése és érdekérvényesítő stratégiája zárult le azzal, ahogyan az új „Volksgruppenführer” és a romániai németek frissen létrehozott Nemzetiszocialista Pártja szakított az addig követett önérdekű kisebbségi politiká-

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

lással, és immár szervilis módon kiszolgálta Berlin igényeit; nagyban hozzájárulva ezzel a romániai németek világháború alatti (SS-sorozások, áttelepítési program) és a világháború utáni (megtorlás a kollektív bűnösség jegyében) tragikus sorsához.

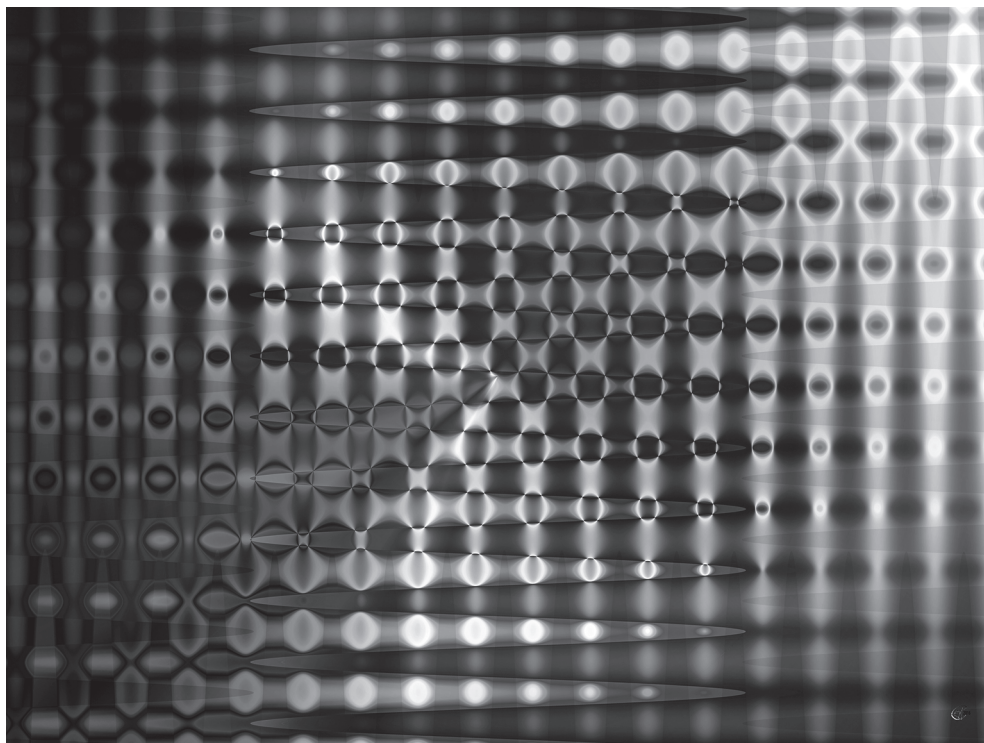
Az erdélyi szászág, e hajdan virágzó közösség, jóvátehetetlenül eltűnt a történelem süllyesztőjében.

Felhasznált irodalom

- BALOGH F. András (1993): *Az erdélyi szász magyarsággép kialakulása*, Erdélyi Múzeum LV/3–4, 50–59.
- BELLÉR Béla (1981): *A magyarországi németek rövid története*, Budapest Magvető
- BÍRÓ Sándor (1941): *Az erdélyi magyar–román viszony az utóbbi évtizedekben*, in: *Erdély és népei*, szerk. MÁLYUSZ Elemér, Budapest, Franklin [új, módosított kiadása: Budapest, Maecenas, 1999.], 171–201.
- BÖHM, Johann (1993): *Die Deutschen in Rumänien und die Weimarer Republik 1919–1933*, Ippesheim, AGK
- BÖHM, Johann (1999): *Die Deutschen in Rumänien und das Dritte Reich 1933–1940*, Lang, Frankfurt a. M.
- CZIRÁKI Zsuzsanna (2006): *Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet*, Kozármisleny, Imedias
- Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Bd. IV, *Das Schicksal der Deutschen in Rumänien*, Bearb. von Theodor SCHIEDER, Bonn, 1953–1962.
- EISENBURGER, Eduard (1979): *Sie erkannten die Zeichen der Zeit. Rumäniendeutsche politische Zeit- und Lebensbilder aus zwei Jahrhunderten*, Cluj-Napoca, Dacia
- EISENBURGER, Eduard (1983): *Rudolf Brandsch. Zeit- und Lebensbild eines Siebenbürger Sachsen*, Cluj-Napoca, Dacia
- FATA Márta (1992): *Jakob Bleyer, politischer Vertreter der deutschen Minderheit in Ungarn (1917–1933)*, Pécs
- HAJDÚ Farkas-Zoltán (2006): *Telepes népség. Erdélyi szász olvasókönyv*, Csíkszereda, Pallas-Akadémia
- ILLYÉS Elemér (1981): *Nationale Minderheiten in Rumänien. Siebenbürgen im Wandel*, Wien, Braumüller
- KESSLER, Karl (1969): *Rudolf Brandsch. Ein südstdeutscher Volksmann*, München, Südstdeutsches Kulturwerk
- Kós Károly (1934): *Erdély. Kultúrtörténeti vázlat*, Kolozsvár, Szépművés Céh
- Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*, I–II, szerk. ROMSICS Ignác (2000), Budapest, Osiris
- MARCHUT Réka (2017): *Hans Otto Roth feljegyzése a romániai németek és magyarok kapcsolatáról* (1926), in: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2017, 451–467.
- MIKÓ Imre (1944): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*, Kolozsvár, Minerva
- MILATA, Paul (2007): *Zwischen Hitler, Stalin und Antonescu. Rumäniendeutsche in der Waffen-SS*, Köln, Böhlau
- Ódon Erdély. Művelődéstörténeti tanulmányok*, I–II, szerk. SAS Péter, Budapest, Magvető, 1986
- PUKÁNSZKY Béla (1943): *Erdélyi szászok és magyarok*, Budapest, Danubia
- ROTH, HARALD (1993): *Der Deutsch-sächsische Nationalrat für Siebenbürgen' 1918/1919*, München, Südstdeutsches Kulturwerk
- ROTH, Harald (1994): *Politische Strukturen und Strömungen bei den Siebenbürger Sachsen 1919–1933*, Köln–Weimar–Wien, Böhlau
- Die Rumäniendeutschen zwischen Demokratie und Diktatur. Der politische Nachlass von Hans Otto Roth 1919–1951*, Hrsg. POPA, Klaus (2003): Frankfurt a. M., Lang

OROSZ LÁSZLÓ: STÁCIÓK A NEMZETHALÁL FELÉ VEZETŐ ÚTON

- SÁRKÖZI Zoltán (1963): *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790–1848)*, Budapest, Akadémiai
- SCHÖDL, Günther (1976/77): *Rudolf Brandsch und die „südostdeutsche“ Minderheitenpolitik*, Südostdeutsches Archiv, Jg. 19/20, 121–143.
- SCHWIND, Hedwig (1960): *Jakob Bleyer. Ein Vorkämpfer und Erwecker des ungarländischen Deutschtums*, München, Südostdeutsches Kulturwerk
- SEEWANN, Gerhard (2015): *A magyarországi németek története*, I–II, Budapest, Argumentum
- SENZ, Ingomar (1977): *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem ersten Weltkrieg*, München, Oldenbourg
- SPANNENBERGER Norbert (2005): *A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között*, Budapest, Lucidus
- SZÁSZ Zoltán (1994): *A románok története*, Budapest, Bereményi
- TILKOVSKY Loránt (1989): *Hét évtized a magyarországi németek történetéből, 1919–1989*, Budapest, Kossuth
- WAGNER, Ernst (1985): *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, Innsbruck, Wort und Welt

Homage a „Vasarely 110” 6.

TÓTH KÁROLY: KÉSZENLÉTI ÁLLAPOTBAN

(„Ősszel születtem én: tavasz leend, Mikor rám esteledik...”: Bibliográfia a 200 éve született Tompa Mihály életéről és munkásságáról, összeáll.

Imolay Lenkei István, Gömörszőlős–Putnok, Tompa Mihály Gömöri Kulturális Egyesület, 2017

[Gömöri múlt és jelen, 6], 300 o.)

Arany János 1862. június 20-án kelt levelében a címzettnek, Tompa Mihálynak *Sírboltban* című versére célozva ezt írja: „Csak le ne foglalják a ‚haza’ szóért.” Majd egészségi állapotáról, családi viszonyairól tudatja barátját, aztán egy, a *Figyelőben* megjelent versben a válaszáadás késlekedése esetén személyes látogatást helyez kilátásba: „Ha soká nem jön, maga megy Hanvára.” A korabeli viszonyokra utaló megjegyzés, a személyes hang, Arany folyóiratának, a *Figyelőnek* a párbeszédbe kapcsolása azt mutatja, hogy az irodalom központjától távol élő lelkész-költő aktív részese volt a kor szellemi közéletének és a szellemi élet körforgásának. Ez a szellemi közélet az *Athenaeumban* megjelent első verse óta számon tartotta, figyelemmel kísérte és elismerte egyre jelentősebbé váló munkásságát.

A rimaszombati születésű, nehéz gyermekkort maga mögött hagyó Tompa Mihály Sárospatakon végezte el felső iskoláit, bölcsészetet, jogot, teológiát tanult. Az 1840-es évek elejétől tett szert egyre nagyobb ismertségre, s olyan kortársakkal került közeli vagy baráti kapcsolatba, mint Petőfi Sándor, Szemere Miklós, Kerényi Frigyes, Arany János, Jókai Mór, Várady Antal, Pákh Albert vagy Kazinczy Gábor. *Népregék és népmondák* című gyűjteményének megjelenése után gondolt arra, hogy a fővárosban telepedjék le. Tervében Petőfi is támogatta. Annak ellenére, hogy az új népies irányzat elismert tagja lett, hogy az *Életképek*, a *Honderű*, a *Pesti Divatlap* és a *Pesti Hírlap* közölte írásait, és a Tízek Társaságához tartozott, Pesten végül sehogy sem találta helyét, idegennek érezte magát. Egy ideig az életcéljának tekintett ügyvédi pályáról is lemondott.

Új, s most már végleges pályájának, a lelkési hivatásnak a követésében – a külső körülmények mellett – szerepet játszott alkati melankóliája, érzékenysége, gyerekkorától elszenvedett szociális sérelmei, hazája sorsa felett érzett aggodása – belül legalább annyira labilis és sebzett volt, mint amilyen már-már robusztus és erős külsőre, fizikailag. Gömörben, ebben a folyókkal szabdalta, hegyekre emelkedő szépséges kishazában alapított családot, találta meg viszonylagos nyugalmát, s az ismétlődő betegségek, csapások (a legfájóbb: fiai halála) ellenére még kedélyét is. Bején, majd Keleméren volt lelkész, később Hanván, 16 éven át, egészen haláláig. Eközben folyamatosan jelentek meg művei, részt vállalt az eszmények őrzésében, s bár számtalan kétely gyötörte, az élet szépségeire is képes volt figyelmet fordítani.

Volt idő, amikor ő volt a legolvasottabb magyar költő. Kétségtelen, hogy a népies irány egyik legtehetségesebb képviselőjének tartották számon. Tagjai közé fogadta a Kisfaludy Társaság, s levelező tagjává az Akadémia. Ahogy Vajthó László írta

TÓTH KÁROLY: KÉSZENLÉTI ÁLLAPOTBAN

róla: „[...] senkivel össze nem egyeztethető. Nagy kortársaival, barátaival ne mérjük, külön is nézhetjük, van hozzá elég joga.”

Azonban el kell ismerni, hogy az idők során Tompa Mihály „saját jogán” értékes életműve mindinkább háttérbe szorult, s nem kapta-kapja meg azt a figyelmet, amit megérdemelne. Hogy ez ne így legyen, Gömörben, a kis tájházában élők fogtak össze, és fontos lépést tettek a lelkipásztor-költő újraértékeléséért. 1959-ben alakították meg a Tompa Mihály Emlékbizottságot, mely 1999 óta Tompa Mihály Gömöri Kulturális Egyesületként működik. Könyveik nagy számban jelentek meg, két könyvsorozatuk közül 2009-ben hozták létre a *Gömöri múlt és jelen* címmel a másodikat, melynek öt reprezentatív kötete egyikeként jelent meg az *Írások Tompa Mihályról*. A másik a költő *Virágregék* című kötete, majd legújabbként, Imolay Lenkey István szerkesztésében a „*Fiaim, csak énekeljetek!*” címmel Tompa Mihály válogatott versei. Jelszavuk, hitvallásuk – azaz, hogy „Tompa perében tiltott a középén állás” – az évforduló idején különösen felerősödött, s ez a lendület adta háttérét a *Bibliográfia a 200 éve született Tompa Mihály életéről és munkásságáról* címmel megjelent kiadványnak is.

Kétségtelen, hogy a nagyszabású és példaszerűen gondos munka létrejöttében a közösségi háttér is szerepet játszott, de az elismerés mindenekelőtt az anyagot gyűjtő és szerkesztő Imolay Lenkey Istvánt illeti meg. Lenkey Gömörben nőtt fel, és gyermekkori hatásoktól is sarkallva – nagyapja ti. Tompa-rajongó volt –, áldozatos szenvedéllyel szentelte munkásságának nagy részét a Tompa-anyag gyűjtésének. Az adatokat keresve, főleg az utóbbi években könyvtárak, gyűjtemények, évkönyvek, folyóiratok tömegét tanulmányozta át szerte a Kárpát-medencében, Sárospataktól Budapesten, Pécsen és Pápán át Kolozsvárig.

A munka eredményeként megszületett bibliográfia 3078 adatot tartalmaz, amelyet összesen 22 témakörbe csoportosít a szerző: Tompa Mihály műveinek hazai és külföldi megjelenéséről, a róla szóló kéziratokról és önálló művekről, írásokról, lexikon-szócikkekről, irodalomtörténeti összefoglalásokról, megzenésített verseiről, szakdolgozatokról, tankönyvekről, álnevekről stb. A számok minden tekintetben imponálóak, és már önmagukban is sokatmondóak lehetnek: Tompáról és munkásságáról napi- és hetilapokban, évkönyvekben 1292 írás jelent meg. De az is érdekes, hogy verseit 16 nyelvre fordították le (a világnyelvek mellett – többek között – bolgárul, finnül, kazahul, szlovákul) a hazai és a különféle külföldi antológiákban. A száraz adatokat vizsgálva azok szinte megelevenednek, hiszen ráirányítják a figyelmet olyan kevésbé tudott tényekre, egy-egy olyan jellemző mozzanat meglepő összefüggéseire világítanak rá, amik eddig ismeretlenek voltak, és így segítséget adnak az első, majd a további lépések megtételére a megismerés felé, és a dokumentáció argumentációvá válik az értékek felmutatása során.

A napi- és hetilapokban, évkönyvekben Tompa Mihály munkásságáról megjelent írások tételeit böngészve például feltűnik, hogy a méltatások, a recenziók, a cikkek, a tanulmányok, a megemlékezések térben és időben milyen széles körben jelennek meg, Pozsonytól Tornaalján, Sárospatakon, Rimaszombaton át Brassóig. De

TÓTH KÁROLY: KÉSZENLÉTI ÁLLAPOTBAN

számos hangzóanyagon, magnókazettán, videófelvételen, gyermekeknek készített műsorban vagy *A hét költője*-sorozatban, az 1848/49-ről szóló történelmi programokban is szó esik Tompa Mihályról. *A madár fiaihoz* című vers például a Magyar Rádió különféle versműsoraiban Bitskey Tibor, Gáti József, Kézdy György és még sokan mások előadásában is felidézhető. A lexikon-szócikkek száma 56. A magyar nyelvűek mellett német, angol, spanyol, olasz szlovák lexikonokban is található adat Tompáról.

A *Képzőművészetben* című rész szerint csaknem 350 képzőművészeti alkotás (grafika, festmény, szobor, érem, plakett, fafaragás) örökítette meg alakját. Az adatok tartalmazzák a lelőhely, a dátum, a készítő, az avatás során emlékbeszédet tartók nevét, és olykor már-már kultúrtörténeti összefüggéseket is felvillantanak. Mint például az 1904-ben Kassán felállított Petőfi- és Tompa-emlék táblája esetében. A bibliográfia fotóanyaga szépen kivitelezett válogatást közöl a képzőművészeti alkotásokról. Köztük talán a leglátványosabb Holló Barnabás alkotása (1902), mely Rimaszombat főterén áll. A legközvetlenebb, legszemélyesebb emlék pedig a Pataki Öregdiákok Budapesti Baráti Köre által készített emléktábla (1974) Arany János 1855-ös hanvai látogatásáról, amikor is a két költő Sárospatakon tett látogatást, ahol „a ház lakói, Erdélyi Jánosék, igaz örömmel látták vendégül, s a Főiskola tanulóifjúsága énekszóval köszöntötte a két nagyírú költőt.”

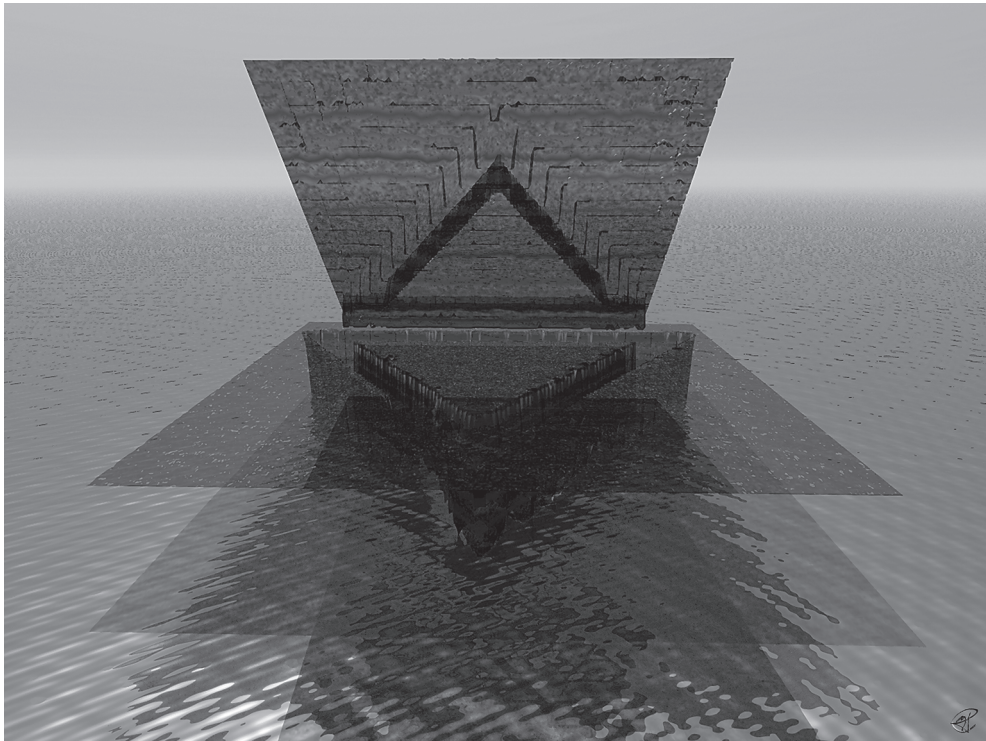
A megzenésített versekről is bőségesen találunk adatokat. A legismertebb versek mellett (*A gólyához*, *A madár fiaihoz*) mellett Hoós János „Ábrányi Kornél úrnak, az országos zeneakadémia tanárának 14 eredeti népdalt” ajánl, „Tompá Mihály költeményeire.” De már az új évezredben is készültek énekekre, gitárra, kórusoknak és szólólistáknak írt művek is.

A bibliográfiai adatok sokaságát a tanulmányszerű írások teszik teljessé. Zsupponyóné Ujváry Mária bevezetője és Imolay Dr. Lenkey Istvánról írt méltatása, Sándorné Gyurcsik Erika Tompa Mihály életét és munkásságát sokoldalúan és érzékenyen bemutató tanulmánya, É. Kovács László ajánlója értékes és továbbgondolásra érdemes megállapításokat tartalmaznak. Ez utóbbi szerzője állapítja meg: „A nemzeti szellem elhalványodásának mindmáig tartó időszakát élve látnunk kell, hogy nagyon mély gyökeret vert az a szemlélet, amely a hit, a haza, a nép, a család és a természet szeretetének eszmeiségét valló Tompa Mihályt elhallgatásra ítélte. Vanak/voltunk, akik mindezekkel szemben a költő életművének megbecsülését, közkinccsé tételét szorgalmazzák.”

A kötetet Zsupponyóné Ujváry Mária írása zárja. Ebben meggyőzően, az életpálya legfontosabb mozzanatait kiemelve méltatja Imolay Dr. Lenkey Istvánnak a bibliográfia megszületésében tanúsított, fáradhatatlan munkáját, miszerint „munkássága mások javára hasznosítható ismeretanyagot nyújt, ahol megjelenik, közösséget teremt”, aktivizálja környezetét, további, szélesebb összefüggésekre is felhívja a figyelmet. Nevezetesen arra a kölcsönhatásra, hogy habár egyetlen jelentős munka sem jöhet létre az egyén erőfeszítése nélkül, a közösség (legyen az intézményes vagy eszmei/virtuális) a közösségi tér bizalmat és erőt adó, megtartó hatását nem nél-

TÓTH KÁROLY: KÉSZENLÉTI ÁLLAPOTBAN

külözheti. További tanulság lehet az is, hogy a kultúra – jelen esetben egy jelentős költői teljesítmény – nem csak úgy, általában, valahonnan jön elő, hanem helyhez, időhöz, körülményekhez van kötve. Értéke, súlya dönti el aztán, hogy milyen mértékben képes túlnőni keretein. Nehéz túlértékelni a jelenkor felelősségét abban, hogy a múlt értékeiből mit gondol túlhaladottnak, és mit megőrzésre alkalmasnak. Nem könnyíti a helyzetet, hogy a jelenkor válasza e tekintetben gyakran a nemtörődöm-ség és a felületesség. A bibliográfia nyomán feltérképezett életmű a kultúra, az őt befogadó magyar kultúra egységéhez, épiségéhez is hozzájárul, annak szerves voltára is figyelmeztet. És hozzájárul ezzel – legalább és legfontosabbként – a Tompa emlé-kének ápolásához szükséges készenléti állapot elevenen tartásához.

Férfias

ROSTA ISTVÁN: SZÍVÜGYEK

(*Kardiológia félúton: Mosdós, 1991–2013, szerk. ROSTÁS László, Kaposvár, Pro Card Alapítvány–Somogy Megyei Kaposi Mór Oktató Kórház, 254 o.*)

Rostás László főorvos szerkesztésében 2017-ben jelent meg ez a kötet, amelynek méltán van tudománytörténeti-orvostörténeti jelentősége mellett – egyedülállóan – komoly térségi és országos kulturáltörténeti, művelődéstörténeti szerepe is. A szerzői jegyzék jeles személyiségek nevéből áll: Dr. Andrásófszky Barna, Dr. Barna István, Prof. Dr. Farsang Csaba, Dr. Fekete László, Dr. Gellér László, Prof. Dr. Gyurkovits Kálmán, Prof. Dr. Rosivall László, Dr. Rostás László, Prof. Dr. Tenczer József, Dr. Zámolyi Károly. Valamennyien „ikonjai” a mosdósi és hazai betegellátásnak illetve kultúránknak. (A korrektori munkát Lőrincz Sándor végezte, a fotók Dr. Dér Mihály, Elekes Miklós és Maár László szaktudását fémjelzik. A kiadást támogatta többek között a Magyar Kardiológusok Társasága Aritmia és Pacemaker Munkacsoportja, valamint a Magyar Hypertonia Társaság is, a kiadó a kaposvári Pro Card Alapítvány volt. A szép kivitel a szintén kaposvári Pethő Nyomda munkáját dicséri.)

A kötet élén Gróf Széchenyi István örökbecsű szavai olvashatók: „Tiszteld a múltat, hogy érthesd a jelent és munkálkodhass a jövőn!” Dr. Jávor András ny. államtitkár a kitűnően megkomponált előszót ezekkel a szavakkal zárta: „[...] olvasd a sorokat, és visszatér hited, hogy létrehozható még humánus, emberbarát gyógyítás nemcsak Pannóniában, hanem az egész országban is betegeink javára!” Bárcsak próféciát jelentenének ezek a sorok! Higgyünk benne!

A könyv adatgazdagsága mintaserű, példaértékű. Például a kötet 21. oldalán a mosdósi kórház igazgatóinak névsora található, 1963-tól napjainkig.

A *történeti* áttekintés első részét Gyurkovits Kálmán főorvos írta. A kiváló felkészültségű szerző a régmúltba is visszatekintett. A Kaposvártól 17 km-re fekvő Mosdós lakott település volt már a Krisztus előtti évszázadokban. Adatok vannak arról, hogy a környék klímája könnyítést adott az asztmás betegek számára. Kastélya 1938-tól szolgál egészségügyi, szanatóriumi célokat.

1963-tól – Andrásófszky Barna igazgató főorvos nevével fémjelezve – a kórházi fejlesztések már önálló intézményben valósulhattak meg, nagyrészt a gyermek-tbc gyógyításának szolgálatában. Idővel a korábbi szakterületek bővültek felnőtt pulmonológiával, általános belgyógyászattal és kardiológiával. Itt zajlottak húsz éven át a Magyar Gyermekgyógyász Társaság tudományos lapjának, a *Gyermekgyógyászat*-nak a főszerkesztői munkálatai is. 1993-tól Gyurkovits Kálmán lett az intézmény vezetője, aki a Szegedi Gyermekklinikáról került a mosdósi intézmény élére, és igazgató főorvosként 2005-ig látta el ezt a feladatot.

Mosdós azonban nemcsak a gyógyításnak, hanem a *kulturális rendezvények*-nek is elismert otthona lett. A »református« Mosdós címmel Fekete László ügyvédől, a Kaposvári Református Egyházközség főgondnokától olvashatunk történeti áttekintést. Ez az időbeli szakasz hivatalosan 2002. július 1-jén, a Semmelweis-ünnepsé-

gen kezdődött. A Magyarországi Református Egyház a fenntartói jogokat húsz éves időtartamra vette át. Az intézmény vállalta a „gyógyító Krisztus üzenetének és tevékenységének” közvetítését, és ekkortól a korábbi szakterület kibővült a mellkasi betegségek szakkórházának feladatkörével.

Az egyház időskorúak otthonát és iskolát is működtetett itt a tartós kórházi ellátást igénylők számára, valamint hivatásának gyakorlásába lépett a kórházlelkész.

Az intézmény vezetését 2006-tól Velkey György főigazgató vette át. 2007-től azonban megszűnt az önállóság és az egyházi fenntartás, és a mosdósi intézmény a Somogy Megyei Kaposi Mór Oktató Kórház része lett.

Andrásföszky Barna főorvos – ahogy arról már volt szó –, aki 1963 és 1993 között igazgatta a mosdósi intézményt, írta a kötet *Visszaemlékezés a köszönetnyilvánítás jegyében* című részét. Törekvése az volt, hogy a tüdőosztály zárt szakterülete más szakterületekkel is egészüljön ki, például általános belgyógyászattal, gyermekgyógyászattal, illetve kardiológiával. Írásában olvashatunk Dr. Szigeti Gyula, Dr. Tahy Ádám, Dr. Berta Gyula és a Dr. Albert Áron munkásságát folytató Dr. Csordás Zoltán tevékenységéről is.

Az általános belgyógyászat vezetője Dr. Kéki Kálmán lett, akit később a Somogy Megyei Orvosi Kamara elnökévé is megválasztottak. Dr. Tahy Ádám Balatonfűredre távozása után Dr. Rostás László, akit megyei szakfőorvosnak is kineveztek – lett a kardiológia vezetője, akinek a nevéhez igen jelentős diagnosztikai és terápiás fejlesztések fűződnek. Dr. Erdei Piroska és Dr. Farkas Mária klinikai laboratórium létesítésével és fejlesztésével írták be a nevüket a kórház történetbe. A laboratórium vezetője később Dr. Fejes Árpád intézeti gyógyszerész lett. Dr. Tamás Erzsébet és Dr. Bóhm Klára a röntgendiagnosztikával és az UH-diagnosztikával emelte a kórház szakmai színvonalát. A bronchológiai diagnosztikus és terápiás osztályt, valamint az idegentest-ügyeletet Dr. Albert Áron szervezte meg. De ő volt egyben az is, aki irodalmi estéket és a karácsonyesteket megszervezte, hisz a mosdósi kórház az egészségügyi ellátás mellett – egyedülállóan – az évek során a tágabb környéknek az egyik neves irodalmi és művészeti központjává is vált.

A *Visszatekintés: gondolatok Mosdósról* című fejezet szerzője Dr. Rostás László. Ebből tudható, hogy a kardiológiai profil bevezetése 1975-re nyúlik vissza. Önálló osztályon, 45 ágygal a kardiológiai ellátás 1986-ban valósult meg, és létrehoztak egy 6 ágyas koronária-őrzőrészleget is. Rostás doktor 1991. szeptember 1-jén vette át az osztály vezetését. Az akkor főprofil jelentő gyermekgyógyászat mellett a kardiológiának is állandó konziliáriusai voltak a fül-orr-gégészet, a nőgyógyászat, a szemészet, az urológia és az ortopédia szakterületein. Diagram szemlélteti az osztály és az ambulancia forgalmi adatait.

A rehabilitációt segítette a 10 hektáros – benne pávakkal – őspark, a három tornaterem és a két uszoda, valamint egy sportpálya. Mindezt a dolgozók és a környékbeli lakók is használhatták. (Ekkoriban az intézménynek 460 dolgozója és 46 orvosa volt.)

1993-tól az igazgató főorvos Gyurkovits Kálmán szerkesztésében már kórházi

újság is megjelent *Mosdós-Kórház-Híradó* címmel. Az 1999-es évben pedig – mivel az jubileumi évnak számított, hiszen ekkor ünnepelték a kórház 50 éves fennállását – ugyancsak Gyurkovits professzor szerkesztésében *Jubileumi Emlékkönyvet* adtak ki.

Voltak olyan szakmai rendezvények is, amelyek jóval túlmutattak a szűkebb értelemben vett szakmai kérdéseken. Az eutanáziával foglalkozó előadói programban Papp Lajos szívsebész mellett Blasszauer Béla orvosetikus és Polcz Alaine pszichológus, valamint Jelenczki István filmrendező vettek részt. Ennek a különleges programnak a megszervezése, lebonyolítása is Gyurkovits Kálmán orvosigazgató és Rostás László kardiológus szakfőorvos nevéhez fűződik.

A 39. oldaltól az egykori munkatársakról, a svédországi tapasztalatokról, a ma nézőpontjából értelmezett Mosdósról és az orvosok, dolgozók életrajzi adatairól kaphatunk információkat. Felsorolást kapunk a Mosdóson dolgozott vendégorvosokról is.

A betegekről szóló rész után a publikációk adatainak közzététele az orvosi hivatást gyakorlók számára különösen fontos tájékoztató lehet.

Mosdós neve összeforrt a Magyar Egészségügyi Társaság (MET) működésével is. A Társaság alapító, örökös tiszteletbeli elnöke Dr. Andrásófszky Barna, az elnök Prof. Dr. Kellermayer Miklós – pécsi professzor –, a Társaság másik két vezető személyisége pedig Mosdóshoz kötődik: az alelnök Prof. Dr. Gyurkovits Kálmán. A közhasznú civil szervezet „[...] a magyarság egészségi állapotának javítása, a nemzet fennmaradása” érdekében fejt ki 1993 óta a tevékenységét. Az Társaság által szervezett előadások gazdag tárházából a határainkon túli magyarság is gazdagodhatott, többek között Szilágysomlyóra, Sepsiszentgyörgyre, Csíkszeredába, Székelyudvarhelyre, Kolozsvárra és a Kárpátaljára is ellátogattak. A kötetnek ezt a részét is bőséges fényképanyaggal illusztrálták.

A szakmai rendezvények gazdag történetéről olvashatunk a kötet 113. oldalától.

Történeti nézőpontból született írásokat is olvashatunk a kötetben: Rostás László és Tenczer József doktor urak *Ritmus historia* című tanulmányában fontos történeti utalások szerepelnek. Ugyancsak történelmi megközelítésű *A Magyar Hypertonia Társaság története* című fejezet. A Társaság 1993-ban 123 alapító taggal jött létre. A regiszterben napjainkig már közel 100 000 hipertóniás beteg klinikai adatsora található. Nem kellett sokáig várni a helyi társaság megalakulására sem. A Somogy Megyei Hypertonia Klub az első ülését 1995. április 26-án tartotta meg a kaposvári Dorottya Hotelben. Jól dokumentáltak a továbbképzési napok programjai is. 1993. június 25-én Andrásófszky Barna igazgató főorvos tiszteletére nagyszabású tudományos konferenciának adott otthont Mosdós. 17 előadó tisztelettel ilyen módon az ünnepelt előtt. Gazdag részletezettségű gyűjtés a *Kardiológiai, aritmológiai és hypertonia konferenciák, szimpóziumok jegyzéke*.

A 253 oldal terjedelmű könyv utolsó harmada képekben mutatja be a mosdósi kórház életét. A képanyag kitűnő válogatás. Ugyanúgy bemutatja Mosdós geográfiai elhelyezkedését Somogy megyében, mint ahogy például láthatjuk a régi Pallavicini-kastélyt a Gyermekosztállyal, valamint sok részletet a kórház gyönyörű parkosí-

tott területeiről is. Még a Mosdóst ismerők közül sem sokan tudják, hogy a kórház sportpályája helikopter-leszállóhelyként is szolgálja a betegellátást. A Kardiológiai Osztály épületeinek fényképanyagát írásos dokumentumok is gazdagítják. Az egyik szép elismerő levél címzettje Prof. Dr. Gyurkovits Kálmán igazgató. A levélben a Pécsi Orvostudományi Egyetem egyik intézetének vezetője és munkatársai fejezik ki köszönetüket azért, hogy a kórház Rostás főorvos úr által vezetett osztálya magas szintű munkát végez a betegek pacemaker-kezelésében. De olvashatunk dokumentumot Rostás László főorvos mosdósi tevékenységének jubileumáról és a Kardiológiai Osztály 1991 és 1996 közötti időszakra vonatkozó adatairól is. Gazdag fényképanyag eleveníti meg az évszázó osztályértekezleteket, a viziteket és azokat a könyveket, folyóiratokat, amelyekben szerzőként vagy forrásmunkák szerzőiként mosdósi kardiológusok szerepelnek. Ugyancsak dokumentumokat láthatunk Dr. Rostás László „Honoris Causa Szív-elektrofiziológus” és Dr. Antal Károly főorvos „Szívgyógyász Rehabilitológus” kitüntető címeiről is.

A *Mosdósi rendezvények* című fotósorozatot Andrásföszky Barna (aki megalapozta) és Gyurkovits Kálmán (aki ráépített) kórházvezetők fényképeivel indítják. Dicséretes gesztus, hogy itt láthatjuk a mosdósi orvosok egykori nagynevű tanárainak, mestereinek tablóképeit is, csakúgy, mint a konferenciákon, a szimpóziumokon készült felvételeket. A nemzetközi konferenciák, szimpóziumok sorában kiemelkedő jelentőségű volt a mosdósi orvosok részvételével is szerveződött 2008. évi római pacemaker-szimpózium.

De megjelenik már a fiatalabb generáció is: szerepel itt egy kép az 1997-ben még ifjú pécsi kardiológusokról, valamint fotók láthatók többek között Dr. Horváth Petra és Dr. Rostás Ildikó felvételeiből is. (Szép családi megnyilatkozás, hogy a szerkesztő Dr. Rostás László a kötet elején az ajánlást „Ildinek és Zolinak” írta.)

A dél-dunántúli régiót, Baranyát, Somogyot, Tolnát együtt bemutató dokumentumok gazdag és kiterjedt szakmai-tudományos kapcsolatokat jeleznek. A Péccsel való szoros kapcsolatot jelzi, hogy a mosdósi orvosok 2009-ben aktív résztvevők voltak a pécsi Kórélettani Intézet alapításának 60. évi jubileumán.

2014-ben pedig Dr. Borbóla József, Dr. Lőrincz István és Dr. Rostás László megalapították az Emeritus Kardiológusok Klubját. Balatonfüreden 2015-ben volt az első rendezvény a Magyar Kardiológusok Társasága keretében.

A mosdósi kórház emlékkönyvének értékes lapjait is bemutatják a kötet alkotói. (A sok elismerő, dicséző bejegyzés egyikét Prof. Dr. de Chatel Rudolf [1938–2014] írta).

Ugyancsak nagy kitüntetésnek számít, hogy az itt készült *Klinikai szív-elektrofiziológia és aritmológia* című könyv 2009-ben megkapta a Magyar Tudományos Akadémia Nívódíját.

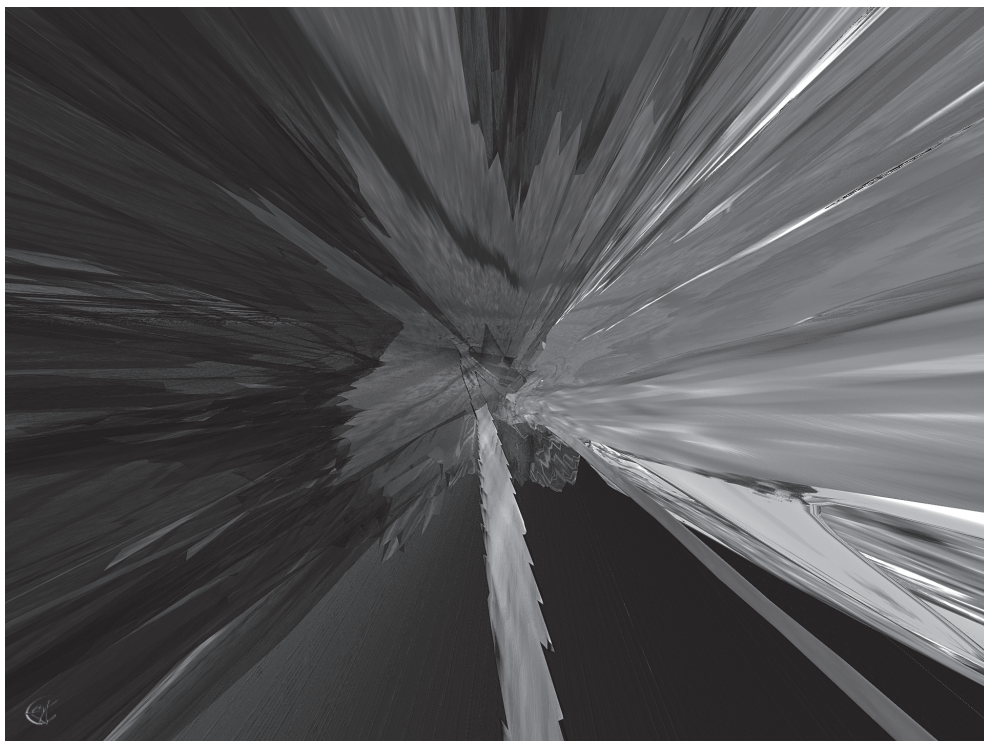
A kötet utolsó előtti fejezete a *Szemelgetés...* Itt válogatást olvashatunk a *Somogyi Hírlap*, a *Tolnai Néplászló* és a *Búvópatak* című folyóirat írásaiból. Ez utóbbiban egy beszélgetés van Dr. Rostás Lászlóval, Szász Endre festőművész kezelőorvosával. Ebben az interjúban emelte ki Rostás főorvos, hogy Andrásföszky Barna főorvos,

ROSTA ISTVÁN: SZÍVÜGYEK

majd 1993-tól Prof. Dr. Gyurkovits Kálmán főorvos igazgatása alatt az intézményben mennyire jól és példamutatóan érvényesült a hippokratészi etika.

A kötetet Rostás László 2016-os köszönő szavai zárják; a szerkesztő kifejezi háláját mindazoknak, akik a mű megjelenését bármilyen formában előmozdították. (A szorosabb értelemben vett szerkesztői munkát Dr. Antal Károly és Dr. Rostás Lászlóné Dr. Galambos Erzsébet segítették.)

A felsorolt forrásmunkák tovább gyarapíthatják az érdeklődő olvasók kórháztörténeti ismeretanyagát. A történelmi tényanyag rögzítése és megőrzése – Szabó Árpád akadémikus, tudománytörténész szavaival – „... főleg arra jó, hogy általa jobban meg tudjuk érteni a saját korunkat.” Ezt a jobb megértést segítik elő a kötet magas szakmai színvonalú és emberileg is példát mutató alkotói.

Harcos

POMOGÁTS BÉLA: TÜSKRÖK KÖZÖTT

(Tüskés Tibor levelesládájából, válogatta, szerk., a jegyzeteket írta Tüskés Tibor, sajtó alá rendezte, a válogatást és a jegyzeteket kiegészítette SIMON Zsuzsanna, Budapest, Universitas Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014, 437 o.)

Ma már nem szorul bizonyításra, hogy a 20. századi irodalmi levelezések tudományos jelentősége felbecsülhetetlen, mivel a kortárs irodalom, az irodalmi és szellemi élet, az irodalomszervezés elsőrangú forrásainak számítanak. Bevezetnek a kor kritikai vitáiba, elősegítik rejtett, máshonnan nem megismerhető irodalomtörténeti összefüggések feltárását, hozzájárulnak az életművek kontextualizálásához, és ösztönzik a szerzői kapcsolatháló feltérképezését. Feltárásuk és kiadásuk azért is szükséges, mert a magántulajdonban lévő írói levelezések könnyen szétszóródhatnak, elpusztulhatnak, s ezzel egy fontos, mással nem pótolható forráscsoport vesz el a kutatás számára. Mindez fokozottan érvényes olyan időszakokra, amelyekben a nyilvános kritika, a szabad véleménycsere valamilyen okból csak korlátozott formában működhetett, s a levelezések fennmaradását számos tényező veszélyeztette.

Tisztában volt ezzel Tüskés Tibor is, aki a 2000-es évek elején kezdeményezte és megvalósította Fodor Andrással és Mészöly Miklóssal folytatott levelezésének kiadását; e kötetek ma már nemcsak az adott életművek, hanem egy egész korszak irodalmi, művészeti életének megkerülhetetlen dokumentumai.

Halála előtt néhány évvel levelezésének nagy részét átadta a Petőfi Irodalmi Múzeumnak, s több, vele egykor kapcsolatban állt író, költő hozzá írt leveleinek folyóiratbeli publikációja után elkezdett összeállítani egy kötetnyi válogatást a hozzá írt levelekből. A kiválasztott leveleket legépelte, egy részükhöz jegyzeteket készített, előszót írt a tervezett kiadványhoz, a Petőfi Irodalmi Múzeumnak átadott levelek jegyzéken megjelölte azokat a személyeket, akiktől érdemes lenne további leveleket felvenni a gyűjteménybe, a munkát azonban már nem tudta befejezni. A válogatás befejezését, a jegyzetek kiegészítését és az egész anyag sajtó alá rendezését Simon Zsuzsanna, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének munkatársa végezte el. Az így létrejött kötet összesen 304 levelet (képeslapot, táviratot, üzenetet) tartalmaz kilencvenegy levélírótól, az 1950. június 23. és 2007. szeptember 27. közti időszakból. A levélírók köre igen széles, s az írók, költők, kritikusok, szerkesztők és kiadóigazgatók levelei mellett nem elhanyagolható számban találunk leveleket képzőművészek-től, művészettörténészek-től, történészek-től, politikusok-tól és egyházi személyektől is a gyűjteményben.

Tüskés Tibort Fodor András révén ismertem meg, azt követően, hogy kritikát írtam Fodor *Józan reggel* című, 1958-ban megjelent kötetéről a *Könyvtáros* című szakfolyóiratban. A folyóiratot akkor Bozóky Éva, Donáth Ferenc, a Nagy Imre-kormány életfogytiglani börtönre ítélt, majd amnesztiával szabadult tagjának felesége szerkesztette.

A kötetben olyan versek is voltak, amelyek nem illettek az akkori hatalom

POMOGÁTS BÉLA: TÜKRÖK KÖZÖTT

elképzeléseihez. A könyv ezért politikai indítékú bírálatot kapott, nekem viszont nagyon rokonszenves volt, s ezt meg is írtam. A recenzió miatt följelentettek, s a minisztériumból kiszállt elvtársnő arra intette a főszerkesztőt, Katona Jenő egykori Kisgazda-párti politikust, hogy ilyen ellenforradalmi szövegeket a jövőben ne közzöljön. Fodor András erről tudomást szerzett, kapcsolatba lépett velem, s mivel már jó barátok voltak Tüskés Tiborral, fél év vagy valamivel hosszabb idő után összeismertetett bennünket. Tüskés akkor a *Jelenkor* szerkesztője volt, s elkezdte közölni a könyvkritikáimat. Később rendszeresen találkoztam vele Fodor Andrásnál Budapesten és a Balatonnál, s pécsi lakásán is meglátogattam. Kezdetből érzékeltem a köztünk lévő harmóniát és az irodalom-felfogásunk közti rokonságot, ami nemcsak barátokká, hanem társakká is tett a magyar irodalom gondozásában, értelmezésében és védelmében.

Négy évvel fiatalabb pályatársaként elmondhatom, Tüskés Tibor tanárként, szerkesztőként, kritikusként és irodalomtörténészként évtizedeken át nagyon sokat tett a magyar irodalomért. Erre akkor nagy szükség volt, mivel nem léteztek olyan intézmények, amelyek magukra vállalhatták volna a szellem és az irodalom védelmét, valóságos értékeinek képviselőit. Ez mindig egy-egy szerkesztőnek, gimnáziumi tanárnak, egyetemi októnak, kritikusnak vagy íróknak vált a feladatává. A valódi irodalmi közélet lényegében visszaszorult a magánélet belsejébe és a baráti levelezésekbe, s a barátságok és levelezések – köztük az íróké, kritikusoké – fontos szerepet játszottak a korszak átvészelésében.

A kötetben közölt levelek tanúsága szerint, a *Jelenkor* szerkesztőjeként Tüskésnek számos hivatalos nehezettel, ellenkezéssel és retorzióval kellett szembesülnie. A hatalom nem nézte jó szemmel, hogy ő Weöres Sándort tartja az egyik legnagyobb magyar költőnek, Ottlik Gézá, Mészöly Miklóst és Pilinszkyt közöl, s helyet ad erdélyi íróknak is a folyóiratban. Szerkesztői, tanári, kritikus munkája lényegében ellenzéki tevékenységként értékelhető, mert bátran szembefordult a hatalom elvárásaival. Szuverén egyéniség volt, akinek megvolt a maga irodalmi ízlése, véleménye és értékrendje a magyar irodalom ügyében. Pontosán tudta, kik a jó írók, kiket kell közölni, kiktől kell írni vagy íratni, kikkel kell személyes kapcsolatba kerülni. Értékrendje, amit képviselt és megjelenített a *Jelenkorban* és beemelt a magyar irodalmi köztudatba, nem felelt meg a hivatalos elvárásoknak, nem kapta meg a hatalom jóváhagyását. Mindig a penge élén kellett táncolnia ahhoz, hogy érvényesíteni tudja a maga értékrendjét, ne kelljen vállalhatatlan kompromisszumokat kötnie, de ne is rúgják ki rögtön az első alkalommal. Tehát nagyon keménynek kellett lenni, határozottnak és elszántnak – és ő ilyen volt.

Kevés hozzá hasonlóan elszánt embert ismertem. Időnként voltak vitáink, mert én kicsit engedékenyebb voltam nála. Ha valamilyen engedményre vagy apró megalkuvásra bízattam, mindig nagyon határozottan ellenállt. Rendkívül kemény jellem volt, aki semmiféle engedményt nem volt hajlandó tenni a hatalomnak. Így is évekig tudta szerkeszteni a *Jelenkort*, ami abban az időben – mint a levelezéskötetben közölt számos reflexió, így többek között Kodolányi János, Illyés Gyula, Fülep

Lajos levele is – tanúsítja: az ország legjobb szépirodalmi folyóirata volt. Amikor 1964-ben leváltották, Szederkényi Ervint tették a helyére, aki lényegében ugyanazt az irodalompolitikát képviselte, amit vele abbahagytak. Ez számomra meg sokak számára is azt jelentette és üzenté, hogy nem lehet megkerülni a magyar irodalom valódi értékeit.

A magyar irodalomnak ezekben az időkben volt egy szabadságharca, és ennek a szabadságharcnak volt az egyik parancsnoki posztján helytálló embere Tüskés Tibor. Mert valóban szabadságharcot kellett folytatnia. Több olyan konfliktusra emlékszem beszélgetéseinkből és levélváltásunkból, melyek arról tanúskodnak, hogy nagyon sok erőszakkal, aljassággal, fölülről érkező paranccsal kellett szembefordulnia. De volt benne elég erő és határozottság, amelyek révén ezekkel meg tudott küzdeni. És ugyanakkor volt benne józanság is, azaz nem ment el addig a határig, amin áttörve már veszélyeztette volna a folyóiratot. Érezte, hogyan lehet szembefordulni, és ugyanakkor tudta, hogyan lehet kijátszani az erőszakot, amit a hatalom képviselt. Erről is szól a gyűjteményben Rónay György 1961. május 1-jén írt levele, melyben arra figyelmezteti, nem ártana „köztudomásúan és határozottan” marxista szerzők időnkénti közlésével valamennyire „kiparírozni” azt a „polgárias”, „revizionizmus felé hajló” pesti véleményt, illetve annak esetleges következményeit a lapról. A sokat tapasztalt szerkesztő jövőbelátó bölcsességével, három évvel Tüskés főszerkesztői posztjáról történt leváltása előtt, Rónay így írt: „Az ilyen dolgok többnyire sosem a jelenben hatnak, hanem adódhatnak egy pillanat, egy helyzet, egy esetleges ‚irodalompolitikai’ mozzanat, amikor egyszerre élesen ‚aktualizálódnak’, visszafelé is hatva.” (66)

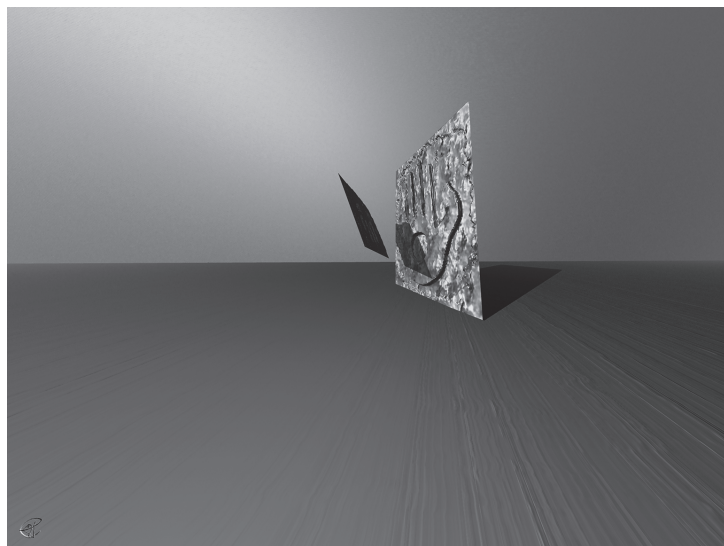
A kötetben valamiképpen minden levél Tüskés Tiborról is szól; az ő tanári, írói, kritikusi és szerkesztői arcképét rajzolja tovább, más-más hangsúlyokkal. Bertha Bulcsu 1980. január 12-i levelében így írt: „Az átalakulások közepette nagyon magas helyen megkérdeztek a továbbiakról. Én téged javasoltalak. Vannak ott új emberek, talán ért valamit. [...] Én mindenesetre elmondtam azt, hogy egy szent emberről van szó, aki hisz valamiben, szerteágazó irodalmi kapcsolatokkal rendelkezik, művelt, tájékozott és az adminisztrációs fegyelem birtokában is van. Hogy ezt miért kérdezték, azt csak a jóisten tudja. Bár kétségtelenül mondtak valamit. De itt napon-ta változik minden, én már a saját ügyeimet sem tudom ellenőrizni.” (265. o.) Bertha ebben a levélben rátalált Tüskés Tibor egyéniségének egy másik, általam ugyancsak fontosnak érzett vonására. Ez a szakrális életforma, ami annyit jelent, hogy egy író, egy szerkesztő a szentek magasságában tud az irodalomról gondolkodni, és az irodalom, a nemzet ügyeivel foglalkozni. A szentek erkölcsisége, életformája, gondolkodása mindig magában hordozza az áldozatot, az áldozatnak a készségét. Azt, hogy a saját érdekeit bármikor hajlandó és képes alárendelni egy közösség vagy egy egyetemesség érdekeinek. Azt hiszem, ez mindvégig érvényes volt Tüskés Tibor egyéniségére és munkájára.

Egy másik jellemző részlet a legközelebbi barát, Fodor András 1997. június 27-én, a halála napján (!) írt, utolsó leveléből, a *Somogy* című folyóirat szerkesztésé-

POMOGÁTS BÉLA: TÜKRÖK KÖZÖTT

nek időszakából való: „Te egyike vagy ama nagyon kevésnek, aki tartásoddal, munkáddal, következetességgel erőt adsz a már-már reménytelen küszködéshez. Mindezekelőtt ezért kívánom: Isten éltesen közelgő évfordulódon erőben, egészségben, csakazértis alkotó kedvben. Öröm látni, ha Te egy folyóiratszámot, új könyvet összeállítasz [...], ott valóban a teremtő szellem, az invenciózus látás, az eredendő hozzáértés – és ami ennél is több, a konstruálás, az értéknemesítés, a téma szenvedélyes szeretete mutatkozik.” (370)

Ez az idézet azért fontos, mert van benne egy fogalom, ami irodalomról szólva csak ritkán fordul elő. Ez a fogalom a *szeretethez* fogalma. Tüskés Tibor szerette, amit csinált. Szerette az irodalmat, a könyveket, a műveket, amelyekről írt. És szerette az írókat. Ez a szeretet a magyar irodalomban sokszor megvolt, s voltak ünnepi pillanatok. Például az 1840-es évek közepén, a *Nyugat* idejében, az 1910-es években, a '30-as évek végén, meg talán az '56-os forradalom előtti néhány hónapban. De nagyon ritka volt az, amikor magyar írók szeretni tudták egymást. Fontos lenne, hogy az írók, kritikusok ne csak árgus szemekkel olvassák egymás műveit, elsősorban azt kutatva, mi bizonyítja, hogy ő jobb, mint a másik, hanem szeretettel hajoljanak egymás írásai fölé. Hogy megszeressék azt a regényt vagy verset, amivel találkoznak. És ezáltal szeretettel forduljanak a másik íróhoz. De a magyar irodalmi életben mindig szeretet-deficit volt, az írók egymás iránt érzett szeretetének a hiánya. A szakmaiság szempontjainak messzemenő megtartása mellett ezt a hiányt próbálta pótolni, kiküszöbölni, jóvátenni – a levélgyűjtemény biznysága szerint – Tüskés Tibor. Ő nemcsak az irodalmat szerette, hanem az írókat is. Ez ennek a kötetnek az egyik fontos, önmagán és az irodalmon egyaránt messze túlmutató tanulsága.

Tükörkép